

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Kelényi Ferenc: A soproni óvónőképzés a felszabadulástól napjainkig

Kelényi Ferenc: A soproni óvónőképzés a felszabadulástól napjainkig

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Kelényi Ferenc: A soproni óvónőképzés a felszabadulástól napjainkig / I. rész

I. rész

1. Sopron iskolaváros jellegét sajátos színfolttal gazdagította az óvónőképzés viszonylag korai megindulása. Az 1870-es évek közepén Sopronban – az országban az első között – megindított, Fröbel nyomdokait követő „gyermekkertésznői” tanfolyamok¹⁽¹⁾ már a mai óvónőképző intézet előzményének tekinthetők, jóllehet azok is látogathatták, akik nem élethivatásul választották az óvónői pályát, hanem csupán gyermekeik „eredményesebb nevelése érdekében” szándékoztak megismerkedni a „kisdednevelés alapelvei”-vel.

A néhány év alatt elsorvadt gyermekkertésznőképző tanfolyamok után alig két évtized múlva, a századforduló évében a város leánynevelésében az Orsolya-rend mellett oly nagy szerepet játszó *irgalmas rend*²⁽²⁾ megnyitotta kisdedóvónőképző intézetét az akkori Fűrdő utcai (ma Ferenczi János utcai) új épülettömbben.

Egy korábbi, az intézet szervezését ismertető írásomban³⁽³⁾ már utaltam rá: nem a társadalmi szükséglet hívta életre ezt a kisdedóvónőképzőt, hiszen az óvodák száma ekkor még országosan igen csekély, annál több viszont az állástalan óvónő.⁴⁽⁴⁾

Mindamellet Sopron 1900-ban egyszerre két nevelőképző intézettel is gazdagodott, mert az óvónőképző mellett – Zalka János győri püspök engedélyező okirata⁵⁽⁵⁾ – tanítónőképző megnyitását is lehetővé tette.⁶⁽⁶⁾

Bár az 1900-ban alapított óvónőképző közel fél évszázadának története még feldolgozatlan, a soproni levéltár iratanyaga alapján is megállapítható, hogy 194a vallásos nevelés célkitűzéseit hallatlan tudatossággal szolgáló, ugyanakkor – kitűnő szakmai-pedagógiai felkészültségű szerzetestanárnők kiszemelésével – a modern pedagógia elveinek és módszereinek alkalmazására mindenkor páratlanul érzékenyen reagáló oktató-nevelő munka folyt a „szürkék” intézetében.⁷⁽⁷⁾ Ezt a megállapítást alátámasztják a felszabadulás után – az államosítást megelőzően – tett intézeti látogatásaim, majd az államosítást követően a tanulók alapismereteivel, felkészültségével kapcsolatos személyes tanári

tapasztalataim.

2. Sajnálatos, hogy – ellentétben az óvónőképző intézet első 45 évének gazdag levéltári anyagával – vizsgált korszakunkról, a felszabadulást követő 30 évről a középfokú óvónőképzőre vonatkozóan igen gyér, rendkívül hiányos iratanyag áll rendelkezésünkre. Az iratok elkallódását némileg magyarázza – ha nem is menti – az iskola többszöri költözködése.

A felszabadulástól az intézet államosításáig a soproni levéltárban mindössze az 1946/47. tanév igen szerény „évkönyve”⁸⁽⁸⁾ található meg, amely sok értékes adatot szolgáltat. Az „Iskolánk múltja” című fejezetből megtudhatjuk, hogy az óvónőképző az 1926/27. tanévig két, 1927–1931 között 3, 1931-től pedig négy évfolyammal működött. Az 1945/46-os tanévig „helyszűke miatt” csak minden második évben nyílt új első osztály, az 1946/47. tanévtől viszont már minden évben szándékoztak új osztályt nyitni.

Az óvónőképző tanári kara az 1946/47. tanévben is közös volt a tanítónőképzőével. Ez a szervezeti összeforrottság a korabeli szerzetesi iskolákban – rokon jellegű intézmények esetében – egészen általánosnak mondható. Ez tette egyébként lehetővé, hogy – miután 5 éven át magyar, majd szovjet hadikórház céljaira vették igénybe az óvónőképző tantermeit – egészen az 1946/47-es tanév kezdetéig a tanítónőképző tantermeiben tanulhattak az óvónőképzősök.

A Ferenczi János utca 3. sz. épületben 4 tanterem, egy zeneterem, egy iroda, valamint 3 óvodai csoportot felölölő gyakorló óvoda tartozott az óvónőképzőhöz.⁹⁽⁹⁾

Az iskola tanulólétszáma 1946/47-ben meglepően alacsony. Az I. osztályba mindössze 7-en iratkoztak be, de közülük egy – betegsége miatt – nem osztályozható. A II. osztály növendékeinek száma 16; III. osztály ebben a tanévben nem volt, a IV. osztályba 30-an jártak. A mindössze 52 leány oktatását és gyakorlati képzését 16 (!) szerzetes tanárnő végezte.

¹⁹⁵Az óvónőképző intézet 1945–46. tanévi óraterve:

Osztály:	I.	II.	III.	IV.
Hít- és erkölctan	2	2	2	2
Magyar nyelv és irodalom	3	3	3	3
Történelem	2	2	3	–
Föld- és néprajz	2	2	–	–
Természetrajzi ismeretek	3	–	–	–
Vegyis ismeretek	–	2	–	–
Természettani ismeretek	–	–	2	–
Mennyiségtani ismeretek	2	2	–	–
Az ember és a kisgyermek lelkivilága	–	3	–	2
Az óvodai foglalkozások módszere és gyakorlata	–	3	–	–
A nevelés alapelvei és a kisgyermek nevelésének módszere	–	–	3	–
A magyar kiseddóvás története; kiseddóvási ügyünk szervezete és ügyvitele	–	–	–	3
Óvodai gyakorlatok	1	–	6	6
Az ember szervezete és életműködése	–	2	–	–

Osztály:	I.	II.	III.	IV.
Egészségtan s a magyar közegészségügy szervezete	–	–	4	–
Egészségvédelmi gyakorlatok s egészségügyi intézmények látogatása	–	–	–	7
Háztartási ismeretek és gyakorlatok	3	–	–	2
Női kézimunka	2	2	–	–
Játékos gyermeki kézimunka	2	2	1	–
Rajz	3	2	2	2
Ének	2	2	2	2
Hegedű	2	2	2	2
Testgyakorlás, játék	2	2	2	2
Mindennapi kérdések	1	1	1	1
Összesen:	32	34	33	34

Érdekes a tanulók lakóhely szerinti megoszlása. Soproni, ill. Sopron vármegyei mindössze 21 fő. A többiek az ország különböző megyéiből – Abaúj-Torna megyétől Szabolcsig, Borsodtól Zaláig vagy Békésig – verbuválódtak. Számszerű kimutatásunk nincsen, de ezt a tarka képet az magyarázza, hogy az óvónőképzősök nagy százaléka a rend apáca-jelöltjeként végezte az iskolát.

196Az évkönyv származás szerinti táblázata akár mintaként illusztrálhatná a magyar középiskoláknak a Horthy-korszakra általánosságban jellemző – a szülők foglalkozása szerinti – benépesedését:

Kisbirtokos	16
Gazdasági tisztvelő	3
Kisiparos, bányavállalkozó	10
Kiskereskedő	9
Közlekedési tisztviselő	2
Egyéb közlekedési segédszemélyzet	2
Köztisztviselő	1
Pap, tanár, tanító	2
Katona- vagy rendőraliszt	1
Nyugdíjas tisztviselő	3
Nyugdíjas altiszt	2
Gyári munkás	1

Ehhez a táblázathoz nem szükséges semmiféle kommentár.

„Az 1946/47. iskolai év története” című fejezet közli a tanév folyamán lezajlott főbb események kronológiáját. Az iskola növendékei ősszel a fertőrákosi kőfejtőhöz és a Fertőhöz, tavasszal Kópházára kirándultak. A téli szünet a tüzelőhiány miatt december 21-től január 31-ig, a tavaszi március 29-től április 9-ig tartott. Szünet volt a köztársaság kikiáltásának évfordulóján (febr. 1.) és a munka ünnepén. Önképzőköri ünnepélyt rendeztek március 15-én, október 6-án; anyák napját május 4-én, vidám

Mikulás-estet tartottak december 6-án, farsangi délutánt február 18-án. Ugyancsak az önképzőkör szervezte a IV. osztályosok szalagavatóját és búcsúztatását.

Május 7-én a IV. évfolyam növendékei a lövői óvodában végeztek látogatást, s bábjátékkal szórakoztatták a gyermekeket. A tanév folyamán a tanulók kétszer voltak közösen színházban. Szerzetesi iskolára jellemzően „Az Úr katonái” és a „Gyónási titok” című színdarabot látták.

A tanári testület két „módszeres”, két „nevelési tárgyú” és két „ellenőrző” értekezletet tartott. A témákat – sajnálatos módon – az évkönyv nem jelzi, de sokat mond a tanév folyamán (dec. 2-án) tartott egyetlen szülői értekezlet témája: „Tankönyvmonopólium” címmel, melynek előadója az intézet katolikus hitoktatója volt. Október 21-én a tanári kar „demokratikus átképző tanfolyam”-on, június 12-én szakszervezeti gyűlésen vett részt.

Az iskola közvetlen világi főhatósága a szombathelyi tankerületi főigazgató, az egyházi pedig a győri püspök volt. A szombathelyi főigazgatóság tanulmányi felügyelője dec. 9–10-én, az egyházi tanulmány felügyelő április 28–29-én látogatta meg az intézetet.

Az óvónői írásbeli képesítő vizsgákat máj. 14–16-án, a szóbelit jún. 20–24-én tartották. Összesen 29-en jelentkeztek képesítő vizsgára, közülük öten kitűnő, hárman jeles, tizennyolcan jó, hárman megfelelő eredménnyel képesítődtek.

Bár az óvónőképő tanári értekezleti jegyzőkönyvei elkallódtak, található a soproni levéltárban egy piros fedelű vaskos kötet, amely a tanítónőképő értekezleti jegyzőkönyveit tartalmazza az 1946/47. tanévről.

197 Mindkét „nevelési” értekezleten a két testvériskola közös tanári kara vett részt. Az első értekezlet jegyzőkönyve 26 (!) lap terjedelmű,¹⁰⁽¹⁰⁾ s az ott megvitatott témák jó bepillantást engednek a nagy múltú, de az új idők szellemétől távol eső, utolsó éveit élő szerzetesi iskola légkörébe. Ekkorra már az ország legtöbb középiskolájában létre jött a diákönkormányzat, a jegyzőkönyv lakonikusan csak ennyit rögzít:

„A diákönkormányzat az iskolában nem alakult meg, bár a tantestület annak feladatát a tanulók elé tárta; a növendékek nem szavazták meg a megalakulást.”

A Mária-kongregáció viszont nagy sikereket könyvelhetett el: az óvónőképő 52 tanulója közül 31 tagja volt.

Nagy vihart kavart ugyanezen az értekezleten a két intézet pedagógia szakos tanárának a ceglédi szabadművelődési tanfolyamról szóló beszámolója. Ebben ilyen mondatok hangzottak el:

„Parasztságunk kultúrája megrekedt valahol a XVII. században. Élni él ugyan, de azóta nem haladt. Ipari munkásságunk kultúrája a legzártabb. Lelkesíti ezt a népréteget, szakmai műveltséget ad, de hiányzik a folklorisztikus gyökere.”

Az előadó sajátosan magyar kultúrát sürget. Gyakran emlegeti Karácsony Sándor nevét.¹¹⁽¹¹⁾ Az egyik szerzetes nővér meg is rója ezért hozzászólásában:

„Karácsony Sándornak, nyelvünk fajvédőjének nem szükséges és nem is időszerű oltárt emelnünk, nekünk, katolikusoknak.”

Sajátos az egyébként igen nagy műveltségű előadó válasza:

„Bárcsak minden katolikus magyarnak lenne ilyen varázsa! Nem történnék meg, hogy tanárjelölt szerzetesnők is protestáns egyetemi tanárokat hallgatnak szívesebben, mikor ugyanazon az egyetemen katolikus is van. Karácsony Sándor hivatkozik a jelenlegi paraszt nyelvére, Aranyra, Adyra, Móriczra. Sajnos, persze ezek is reformátusok.”

Csoda-e ezek után, hogy nem a diákönkormányzat létrejöttének meghiúsulása miatt fájt a tanári kar feje?

A következő nevelési értekezleten azonban ez a téma váratlanul – vagy tán nagyon is tudatosan – újra szőnyegre került. „Demokrácia és iskolánk” címmel tartott előadást egyik tanárnő. A jegyzőkönyv rögzíti beszédének gondolatmenetét. Bevezetőjében homályosan utal Veres Péter írásaira, majd idézi Prohászka Ottokárt,¹²⁽¹²⁾ „akinek minden írása bibliája lehet azoknak, akik életüket a magyarság szociális felemelésére szentelik.”

A továbbiakban jellemző idézetet olvashatunk Prohászka: „A mélység ereje” című írásából:

„Nem tesznek helyesen azok sem, kik a szegénységet lázítják, szép szavakkal elbódítják, s gyűlölséget szítanak lelkében minden ellen, ami van: társadalom, vallás, nemzet, történelem, haza, egyház, erkölcs, hagyományok ellen, s tele szájjal hirdetik, hogy ezek a történelmi hatalmak a néphaladásnak békői, s megőelői a nemzedékek boldogulásának.”

198A téma előadója szerint: „nekünk, az ifjúság tanítóinak és nevelőinek kell őriznünk a gátakat.” A tanári testület ennek alapján – az előzőhöz képest nagy pálfordulással – úgy határozott, hogy sürgősen meg kell szervezni a diákönkormányzatot, mégpedig a szerzetes nővérekből álló tanári kar „távirányítás”-ával, a tanulók felelősségérzetének növelésével.

A jegyzőkönyv befejező sorai plasztikusan érzékeltetik a jövőre utaló zavaros ideológiájukat:

„Az általános krisztusi népi demokrácia szelleme hassa át a pedagógusok munkáját. Ez irányban segítsük felépíteni Krisztus országát az új, népi demokratikus Magyarország keretében.”

Sajátságos, hogy a demokrácia mellett szóhasználatukban már szerepelt a „népi” jelző. Annál kevésbé vallották ténylegesen magukénak a még csak sarjadó népi demokráciát; sőt rövidesen ott látjuk őket a Mindszenty-vezette, klerikális reakció legfőbb soproni zászlóvivőiként a Várkerületen, a mai Lenin körúton, amint az általuk megtévesztett szülők és diákok élén tüntetnek az iskolák államosítása ellen. Bármennyire igyekeztek azonban világvége pánikhangulatot előidézni, a fordulat éve, a nagy történelmi átalakulás szele elseperte a szerzetesi iskolát, hogy aztán az öt különféle típusú iskolát magába foglaló, jól felszerelt intézet – a szerzetes nők klauzúráját kivéve – továbbra is otthont adjon az immár államosított óvónőképző intézetnek.

3. A szombathelyi tankerületi főigazgató Biz. 8/1947–48. sz. rendelete intézkedik az 1948/49. iskolai év megnyitásával kapcsolatos teendőkről.¹³⁽¹³⁾

Bevezetőjében részletesen ismerteti a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak az 1948. évi XXXIII. törvénycikk végrehajtásával kapcsolatos 56.400/1948. III. sz. rendeletét, melynek értelmében 1948. aug. 29-én, 30-án vagy 31-én valamennyi iskolában szülői értekezleten kell ismertetni az államosítási törvény jelentőségét. A rendelet leszögezi: nem az államon múltott, hogy a szerzetesek megtagadták a tanítást az államosított iskolákban. Szembe kell szállni az ezzel kapcsolatos reakciós rágalomokkal! Meghívandók a szülői értekezletre a helyi községi hatóságok és népi szervek képviselői is. A „Dolgozók az iskoláért”-mozgalom most bontakozhat ki igazán. A jövőben a tanulók egységes, olcsó, színvonalas

tankönyvekből tanulhatnak, a szegénysorsúak tandíjmentesek lesznek. Végül megállapítja, hogy tanárok áthelyezésével megoldódott az államosított volt szerzetesi iskolákban is a tanítás.

Ez azonban természetesen nem mehetett máról holnapra kisebb zökkenők nélkül. Érdekes módon a „szürkék” mindkét volt nevelőképző intézetében, a tanítónő- és az óvónőképző intézetben is a már korábban ott működött „világi” testnevelő tanárok biztosították a folyamatosságot: átmenetileg őket bízták meg az államosított iskola vezetésével. A tankerületi főigazgató 1948. szeptember 6-i keltezésű leirata¹⁴⁽¹⁴⁾ özv. dr. Szántó Antalnét, a megbízott igazgatót felmentette, igazgatóhelyettesé minősítette, s a soproni állami Kisdédóvónőképző Intézet¹⁵⁽¹⁵⁾ élére dr. Zimmer Frigyes gimn. tanárt nevezte ki. Az államosított iskolák közös, ünnepélyes tanévnyitóját 1948. szeptember 4-én a színház előtti téren tartották meg. A GySEV zenekara a Himnuszt játszotta, majd utána a tanfelügyelő és a polgármester mondott beszédet; üdvözölte az államosított iskolákat a MNOSZ ¹⁹⁹kiküldöttje és a városi Nemzeti Bizottság elnöke is. A helybeli úttörőcsapatok énekszámait következett, s az ünnepély a Szózat hangjaival ért véget.¹⁶⁽¹⁶⁾

1948. szeptember 13-án kapta meg a soproni óvónőképző az Állami gr. Brunszvik Teréz Kisdédóvónőképző Intézettől dr. Draskovits Pál igazgató aláírásával a „Tanterv az Óvónőképző Intézetek számára” című 24 lapnyi kiadványt, amely egyszerű másolata volt az 1941. augusztus 6-án megjelentnek. Az óvónőképző intézeteknek erről a Horthy-rendszerben fogant óratervéről Hermann Alice a következőket állapítja meg:

„Az óvónőképzés felszabadulás előtti óratervében a tulajdonképpeni szaktárgyakra csak az összóraszám 21%-a jut, a közismereti tárgyakra 39%, az ún. készségtárgyakra 38%. Három év alatt a tanulók csak egy éven át tanultak heti 3 órában lélektant, egy éven át 2 órában pedagógiát.”¹⁷⁽¹⁷⁾

Valóban mindjárt első pillantásra feltűnik az óraterv zsúfoltsága. A közismereti tárgyak magas százalékaránya mellett sem lehetett természetesen biztosítani az általános műveltség alapjait szolgáló tantárgyak elmélyült, kellő óraszámú történő oktatását (a IV. osztályban pl. már egyetlen természettudományi tantárgyat sem tanítottak; a II. osztálytól kezdve matematika, földrajz sem volt.) Érdekes tantárgyként szerepelt minden osztályban heti 1–1 órában az „Élettudás”. Ennek keretében az I. osztályban a „Mit kíván az iskola és az otthon az óvónőjelölttől?”, a II-ban „Az erkölcsi érzület kialakítása. Törekvések az önnevelésre”, a III-ban „Az óvónői hivatásérzet fejlesztése”, IV-ben pedig „Az óvónői szociális munkaterülete” című témakört dolgozták fel.

Mindamellet az államosított óvónőképzőben az új tanári kar, amely nagyrészt a város különböző középiskoláiból verbuválódott (más városból érkezett 2 tanár és 2 mintaóvónő), nagy lendülettel látott munkához.

Az 1948. szept. 29-én, a tankerületi főigazgatóhoz felterjesztett tantárgyfelosztásból tudjuk,¹⁸⁽¹⁸⁾ hogy az intézetben – az igazgatóval együtt – 5 rendes tanár, 9 óraadó, 3 hitoktató és 2 mintaóvónő működött. A klerikális propaganda ellenére az előző évihez képest némileg még emelkedett is az iskola tanulólétszáma.¹⁹⁽¹⁹⁾

A sors iróniája – vagy talán a józan ész diktálta –, hogy a szürkék 8 apácájelöltje is ott van a tanulók között. A rendfőnöknő 1948. október 5-én kelt levelében tandíjmentességet kér számukra az állami óvónőképző intézet igazgatójától.²⁰⁽²⁰⁾

A szintén államosított tanítónőképzővel közösen tartottak szülői értekezletet „Hogyan készítsük elő gyermekeink jobb tanulását?” címmel 1949. január 24-én. A szülőknek tartott tájékoztató előadás vázlata

megtalálható az 1948/49. tanév iktatott iratai között.²¹⁽²¹⁾

Szó esett benne az ország politikai légköréről, Mindszenty árulásáról, letartóztatásáról, az egyházi egyesületek kártékony befolyásáról, az iskolának a jobb tanulást elősegítő törekvéseiről, az iskolán kívüli kulturális és sportegyesületekben ²⁰⁰való részvétel korlátozásáról. Az óvónőképzősök szülei közül kilencen jelentek meg az értekezleten, s ez nagyjából megfelel a soproni lakos tanulók létszámának. Öten szóltak hozzá az előadáshoz, mindnyájan támogatták az iskola törekvéseit.

A szülői munkaközösség érdekes, színes tevékenysége bontakozik ki a tankerületi főigazgatóhoz felterjesztett 1949. március 11-i összesítő jelentésből.²²⁽²²⁾ Eszerint a tanév eleje óta 7 munkaközösségi gyűlést tartottak 93 részvevővel, 32 felszólalóval. A szülők iskolája 3 előadásán 45 szülő vett részt. Rendeztek ezenkívül 1 kultúrdélutánt (programját nem ismerjük) 150 és 2 műsoros táncmulatságot 250–250 részvevővel. Időszerű politikai témák mellett (3 éves és 5 éves terv, a Népfront tevékenysége) szó volt a továbbtanulás, a beiskolázás, a lemorzsolódás, a tanulók elfoglaltságának kérdéseiről, valamint a serdülőkor problémáiról és az ifjúsági olvasmányokról.

A VKM és a Pedagógus Szakszervezet közös felhívására²³⁽²³⁾ az óvónőképző tanári kara csatlakozott a „Nevelj jobban”-mozgalomhoz. Munkatervükből²⁴⁽²⁴⁾ a szocialista nevelés hőskorára jellemző, hallatlanul sokrétű, zsúfolt, túlzásoktól sem mentes pedagógiai tevékenység körvonalai bontakoznak ki. Az igazgató vezetésével 3 tagú „nevelési bizottság” dolgozta ki a programot.

A központi tájékoztató alapján 3 lapon vázolták a fő célkitűzéseket, majd 4 fő pontban rengeteg rész-tennivalót soroltak fel. Neveléstörténeti érdekessége miatt érdemes a tervezetet alaposabban szemügyre vennünk.

„A nevelők politikai aktivitása és politikai képzése” című fejezetben az alábbi „vállalások” szerepelnek:

1. „Munkás-paraszt növendékek tanulmányi gondozása a tanuló- és szakkörökben.
2. A népi demokrácia jellegének és tartalmának érvényesítése az iskolában.”

Ez utóbbi ponthoz 9 részfeladat csatlakozik. Az iskolai ünnepélyek, kiállítások mellett havonkénti politikai előadások a tantestületben; szakszervezeti szemináriumokon és a Szakszervezeti Tanács által szervezett szabadegyetemen való részvétel; újságolvasás megszervezése a tantestület tagjai számára („heti beszámoló a jelentősebb folyóiratok és napilapok cikkeiről, minden héten más előadóval”); újságolvasás szervezése az ifjúság számára („beszámoló 2 hetenként a mindennapi kérdések óráin”); falújság szerkesztése hetenként, időszerű politikai és iskolai kérdésekről, havonta más-más osztály bevonásával; a tantermek dekorációjának hetenkénti elbírálása; osztályfőnöki családlátogatás „a szülők demokratikus irányú átnevelése és felvilágosítása céljából.”

A 3. pont a szülői munkaközösség és az iskola közötti jó kapcsolat megteremtését tűzi ki célul. A 4. pont a nevelők társadalmi tevékenységét taglalja. A szakszervezeti gyűlések pontos látogatása, kellő aktivitás; részvétel a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság kulturális munkájában; MNDSZ-szemináriumok tartása; havonta 1 üzem és 1 falu meglátogatása kultúrműsorral; kamarakórus a városi ünnepélyeken stb. szerepel ebben a programban.

A II. fejezet „A nevelők szakmai képzése és önképzése” címmel viszonylag kevesebb vállalást tartalmaz. A felelős tanárok megjelölésével az alábbi tennivalók szerepelnek benne:

201.,1. A földrajz és történelem könyvek hibáinak feltárása, ezek kijavítása. Havonta egy könyv (!).

2. Pedagógiai módszertani tevékenység

- a) Szünperci felügyelet megszervezése.
- b) Önkormányzat és fegyelem kialakítása.
- c) Az iskolában mutatkozó reakció elleni küzdelem. Ütemterv kidolgozása. Havonta egy előadás.
- d) Az orosz pedagógiai irodalom ismertetése.
- e) Előadás az orosz líráról, regény- és drámai irodalomról. Havonta 1 előadás.”

Igen sok részfeladatot sorol fel „A nevelők gyakorlati, oktató- és nevelőmunkája” című III. fejezet. A szokványosak (pontos órakezdet, házi füzetek rendszeres ellenőrzése, a késések, mulasztások csökkentése, szemléltetési lehetőségek kiaknázása, a határidők pontos betartása stb.) mellett néhány érdekesebb: népi demokratikus filmek, színházi előadások megtekintése, hangverseny látogatás; ismerkedés Sopron nevezetességeivel, „havi 1 séta”; bábszínház-előadások az óvodában; óvodai szemléltetőeszközök készítése; honismereti és népművészeti gyűjtőmunka; főzési és sütési receptek gyűjtése a IV. osztályos háztartástannal kapcsolatban; ásvány-, lepke-, rovar-, mag-, termés- és tollgyűjtemény készítése; gyermeklélektani megfigyelések feldolgozása a IV. osztályban; végül a büntetésnek egy sajátosság módja: megbélyegzés a faliújságon.

A IV. fejezet („Az oktató- és nevelőmunka anyagi feltételeinek biztosítása”) meglepő módon nem a témához illő feladatokat sorol fel (az ifjúsági és tanári könyvtár fejlesztése, rendezése; a „Munkára harcra kész”-mozgalom megszervezése; a zenei oktatás eredményesebbé tétele).

A tankerületi főigazgató 1949. június 7-én kelt 3982/1/1948–49. sz. leiratában sürgeti, hogy az intézet terjessze fel a „Nevelj jobban”-mozgalom eredményeit értékelő jelentést. A márciustól júniusig végzett munkáról készült összefoglalóból²⁵⁽²⁵⁾ mozgalmas, színes tevékenység bontakozik ki.

Falujárás keretében műsoros estet rendeztek Sopronkövesden, Kópházán és Fertőszentmiklóson.²⁶⁽²⁶⁾ Az 1949. március 11-i szülői értekezleten egyik felszólaló szülő tiltakozott a falujárások ellen, mivel „az éjszakai órákban érkeznek a leányok haza, kifáradnak, s ez ártalmas egészségükre.” A IV. osztály valamennyi növendéke részt vett az 1949. március 20–22-ig a Sopron vármegyei szabadművelődési felügyelő által szervezett bábjátékos tanfolyamon.²⁷⁽²⁷⁾

Különösen büszkén emlegetik 32 tagú táncsoportjuk sikeres szerepléseit, a Pamutiparhoz fűződő jó kapcsolatukat. Az akkori idők túlzott centralizációjára utal egyébként, hogy a gyárlátogatásokhoz a legfőbb hatóságoktól kellett kérnie az engedélyt az iskolának (pl. a Könnyűipari Minisztérium adott engedélyt a Pamutipar megtekintésére; a Nehézipari Minisztérium elnöki főosztályának vezetője engedélyezte a Gázgyár meglátogatását). Hamarosan be is zárult a gyárlátogatások sora, mert a Cukoripari Központ nem engedélyezte a petőházi cukorgyár megtekintését.²⁸⁽²⁸⁾

202Az értékelő jelentés így folytatja: „Sopron vármegye Szabadművelődési Tanácsától elismerő emlékérmét kapott az iskola kultúrsoportja a művelődési munkaversenyben elért kiváló eredményének emlékére. A kultúrsoport minden egyes tagja a választásokkal kapcsolatos brigádmunkáért emléklapot, az intézet pedig díszoklevelet kapott a szabadművelődési felügyelőségtől.”

Jogos büszkeséggel hivatkoznak a városi ünnepeken, felvonulásokon elért közönségsikerükre, amit Sopron város Ifjúsági Bizottságának 1949. márc. 22-i²⁹⁽²⁹⁾ levele az óvónőképző intézethez is bizonyít.³⁰⁽³⁰⁾

Átmeneti vihart kavart az intézetben az a körülmény, hogy az április 4-i felszabadulási felvonulásról távol maradt a szürkek 8 apácajelölt növendéke. Az esetről már április 5-én jegyzőkönyvet vett fel a Diákszövetség 11 tagú választmánya, s aláírásukkal az óvónőképző igazgatójának³¹⁽³¹⁾ adták át. Azt javasolják, indítson a tanári testület fegyelmi eljárást az április 4-i emlékünnepegről távol maradt 8 növendék ellen. A tanári testület sürgősen határozott: negyedfokú fegyelmi büntetést szabott ki a távolmaradókra.³²⁽³²⁾

A rendfőnöknő hamarosan drasztikus lépéssel reagált. Április 19-i keltezésű levelében bejelenti a rendjelöltjeinek az óvónőképzőből való kilépését, s ezt így indokolja:

„Rendi jelöltjeinket, akik zárdai fegyelem alatt élnek, azzal a feltétellel irattuk be nyilvános tanulókként az óvónőképzőbe, hogy iskolán kívüli programmokon (kirándulás, mozi stb.) nem kell részt venniük és csak kulturális tanulmányaikhoz szorosan hozzátartozó előadásokon jelennek meg. Fent hivatkozott értesítésből azt látom, hogy a tanév elején történt megbeszélésünk hatályát veszítette.”

Az igazgató április 22-én kelt válaszában ezt írja:

„1949.³³⁽³³⁾ szept. 18 óta vagyok az iskola megbízott igazgatója. – Özv. Dr. Szántó Antalné Horváth Veronika, aki 1948/49. tanévre szóló beiratásokat végezte, semmiféle beiratkozási feltételekről nem tud, az óvónőképző-intézet részéről a Rendnek semmiféle, az idézett kitételre vonatkozó ígéretet nem tett, illetve ilyen értelmű megbeszélést nem folytatott a Rend Főnöknőjével, s így ezen állítólagos megbeszélés hatályát sem veszthette.”

Íme, így változnak az idők! Alig háromnegyed éve még ott láttuk a „zárdai fegyelem alatt élő” apácajelölteket tanárnők vezetésével a soproni utcákon az iskolák államosítása ellen tüntetők élén, s most ugyanezek tiltó rendelkezése – negatív politikai állásfoglalásként – kegyetlenül derékba töri 8 óvónőképzős továbbtanulását. Rövidesen – a szerzetesrend feloszlata után – ezeknek a fiataloknak valósággal kálváriát kell járniuk, hogy tanulmányaikat folytathassák, ill. befejezhessék.

Az átmeneti időszakban a kultusz kormányzat messzemenő helyzetismeretére, az egyházakkal kapcsolatos lojalitására utal a tankerületi főigazgató 3604/1–1948–49. sz. leirata, amely a VKM 1949. márc. 19-i rendeletét idézi:

203”...korábbi rendelkezéseimnek megfelelően lelkigyakorlatoknak (csendes napoknak) az iskola épületében, de *tanulmányi időn kívül* történő megtartás ellen nem teszek észrevételt.”³⁴⁽³⁴⁾

1949 márciusában a magyar nyelv és irodalom szakfelügyelője látogatta meg az iskolát. Az irodalom tanításában hiányolja „nagy íróink eszméinek a mai ideológiával való kapcsolata” elhanyagolását, „azt a történeti tény, hogy a mai eszmék gyökerei milyen mélyen vannak a történelemben beágyazva.” „Rossznak minősíti a tanulók helyesírási készségét. Javítása érdekében minden órára 5–10 perces helyesírási gyakorlatot javasol.³⁵⁽³⁵⁾

Megállapításai egyébként egybeesnek a tankerületi főigazgató 3519/1948–49. sz. rendeletében foglaltakkal, mely szerint „a tanulók nem rendelkeznek szilárd nyelvtani ismeretekkel, megfelelő fogalmazási és helyesírási készséggel, amelyekre további életpályájukon szükség van és amelyek a műveltség alapvető

feltételeihez tartoznak.”[36\(36\)](#)

Megalakult 1949 tavaszán az óvónőképzőben is a Pályaválasztási Tanácsadó Bizottság. Elnöke a gyakorló óvoda vezetője lett, aki a főigazgatóhoz továbbított jelentésében leírja, hogy – bár az intézet végzett tanulói elsősorban óvónők akarnak lenni – ketten felvételre jelentkeztek a szegedi tanárképző főiskolára.[37\(37\)](#)

Az írásbeli képesítő vizsgákat május 18–20-a között tartották magyar nyelv- és irodalomból, kisednevelési ismeretekből és egészségtanból.[38\(38\)](#)

Átfogó tájékozottságot feltételező irodalmi tételt kaptak a jelöltek „Az elnyomott nép hangja a magyar lírában” címmel. A szaktanár véleménye szerint a kidolgozásban „nem foglalkoztak Petőfivel, Adyval, József Attilával”. Elmarasztaló a stíluskészésre és a helyesírásra utaló megjegyzése is: „...lapos, pongyola, szürke; bizonytalan a jelöltek helyesírása is.”

Látszólag könnyű, meglehetősen általános volt a pedagógiatétel „Hogyan veheti ki részét az óvónő a szocializmus építéséből?” címmel. A szaktanár szerint a jelöltek a téma kifejtését jól oldották meg.

Egészségügyi ismeretekből – „A gümőkór elleni küzdelem” címmel – csupán „elfogadható” az eredmény.

Június 21–22-én tartották a szóbeli képesítő vizsgákat. A 11 jelölt közül 10-en eredményesen vizsgáztak, 1 jelölt 2 tárgyból szeptember 7-én javító vizsgát tett. Az elbírálás a 7-es osztályozási rendszer alapján történt, többségük a közepesnél jobb teljesítményt ért el.

1949 nyarán megélnék a vidéki polgári vagy általános iskolát végzett fiatalok érdeklődése a soproni óvónőképző iránt. Még a távolabbi dunántúli megyékből is számosan keresik meg a beiratkozás lehetőségeit tudakoló levelükkel az intézet igazgatóságát.

4. 1949. július 25-én érkezik meg az iskolához a VKM 1280–K–30/1949. IV. sz. rendelete „A középiskolák átszervezése és az 1949/50. iskolai évi tantárgyfelosztás elkészítése” tárgyában,[30\(39\)](#) amely közli: „A vezetése alatt álló iskolát az 1949/50. iskolai évtől kezdve óvónőképző-tagozattal működő PEDAGÓGIAI GIMNÁZIUMMÁ szerveztem át.”

[204](#)A csatoltan megküldött átmeneti óratervből kiderül, hogy a közismereti tárgyak zömének anyaga jórészt megegyezik a gimnáziumokéval (pl. mennyiségtan 5–5 óra, orosz nyelv 6–6 óra), s ez erős túlterhelésre vezetett, egyúttal természetszerűleg háttérbe szorult a szakképzés. A III. osztály heti óraszám a lélektan 2, a nevelés 2, valamint a módszertan és tanítási gyakorlatok 8 órájának belépésével 40-re emelkedett. A IV. osztály óraterve ebben az évben még változatlan maradt.

A népes I. osztállyal örvendetesen emelkedett a tanulólétszám. Az 1949. november 16-án a főigazgatóhoz felterjesztett összesítő „Iskolalap” adatai szerint a I. osztályba 40, a II-ba 16, a III-ba 11 és a IV-be 23 tanuló iratkozott be.[40\(40\)](#)

A tanév kezdete előtt 8 leány lett sikeres javító vizsgát 1, ill. 2 tantárgyból. Legtöbben magyarból (öten), s érdekesség, hogy ketten óvodai gyakorlatból pótvizsgáztak.

1949. szeptember 1-én tartotta a nevelőtestület alakuló ülését,[41\(41\)](#) melyen az igazgató drámai szavakkal ecsetelte, hogy a mindössze 4–5 törzstag tanárra milyen óriási terheket ró „a szorosan vett tanítási munkán kívül eső, elsősorban szociális és demokratikus irányú nevelő tevékenység... a mozgalmi élet irányítása, a különböző verseny munkák (nevelj jobban, ötéves terv) túlteljesítése.” S így folytatja: „Az úgynevezett

pendlítő tanárra, aki nem nálunk, hanem máshol törzstag, az ilyen munkáknál nem számíthatunk. Így az a helyzet áll elő, hogy a speciálisan demokratikus nevelő munka egy 4–5 törzstagból álló testületet duplán vesz igénybe, mint egy 9–10 törzstagból állót.” Az alakuló ülés jegyzőkönyvében is megsürgeti 3 új tanerő kinevezésére tett korábbi javaslatát.

Ugyanezen az értekezleten a tantestület „azt határozza, hogy a növendékekkel való bensőségebb kapcsolat érdekében a női tanárok nem a Tanár úrnő, hanem a Néni megszólítást kívánják a leányoktól.”

Az 1949. szeptember 19-én megtartott első módszeres értekezleten⁴²⁽⁴²⁾ már arról számolhat be az igazgató, hogy a testülethez 2 új tanerő nyert áthelyezést. Szó esett az iskola „mostoha szertári és könyvtári állapotáról.” Ennek az a magyarázata, hogy az államosítás előtt közös intézetként szereplő tanítónő- és óvónőképző ugyanazt a szertárt és könyvtárt használta, s az óvónőképző kiválásával „a szertári anyag teljes egészében a tanítónőképzőé maradt.” Ugyanez vonatkozik a tanári és ifjúsági könyvtárra is.

Súlyos a helyzet a tankönyvhiány miatt, mivel a pedagógiai gimnázium tankönyvei még nem jelentek meg. Azt javasolja az igazgató a tanároknak, hogy igen részletes táblai vázlattal, óra végi írásos összefoglalással próbálják áthidalni a nehézségeket. Külön is felhívja a figyelmet „az I. osztályosokra, akik – mint túlnyomóan falusi gyermekek – talán még hajlamosabbak az elcsüggedésre.”

Hangsúlyozta a mintaóvoda és a mintaóvónők szerepét az óvónőképzésben. Mindkét „pályája kezdetén álló” óvónőt arra serkentette: állandó önképzéssel, lelkiismeretes készüléssel törekedjenek arra, hogy „teljes sikerrel működhessenek.” A gyakorló óvodai napközi otthon megszervezését is az óvónőjeltek pályára való felkészítésének érdekében sürgeti, mivel „a falvakban már úgyszólván minden óvoda napközi otthonnal van egybekötve.” Az irgalmas rend ipari leányközépiskolájának és nőipariskolájának megszűntével felszabadult s az óvónőképzőnek juttatott helyiségeiben most lehetővé válik a napközi otthon megszervezése.

²⁰⁵Bizakodó képet fest az iskola szellemének demokratizálódásáról, a tanulók világnézeti fejlődéséről és erkölcsi magatartásáról, „azon reményének ad kifejezést, hogy a tanuló ifjúság szociális összetételének népi demokratikus szempontból történt erős javulása e téren még örvedetesebb állapotokat terem.”

Az 1949. október 25-én tartott nevelési tárgyú értekezleten „Mit tanulhatunk Makarencótól?” címmel tartott előadást a neveléstan tanára. A jegyzőkönyv⁴³⁽⁴³⁾ tanúsága szerint alapos, reális értékelést adott Makarencó életművéről, s a hozzászólások megerősítették, hogy „a kollektív felelősségre neveléssel, a munkakészség, ill. munkaerkölcs beidegzetésével, a tudatos fegyelemre neveléssel” kapcsolatban van mit tanulnunk a nagy szovjet nevelőtől.

A gyakorló óvoda fiatal vezető óvónője (egy éve végzett; azonnal az államosított óvónőképző mintaóvodájának élére került) a 2 hetes budapesti óvónői továbbképző tanfolyamon szerzett tapasztalatairól számolt be. Amint elmondta: „sok politikai és pedagógiai ismerettel” gazdagodott. Hangsúlyozta az óvodai munkára nevelés fontosságát. Helyesen utalt arra, hogy az irodalmi nevelésben milyen fontos a mesei kettős tudat kialakítása, a verssel kapcsolatban azonban ma már csak mosolygunk megállapításán:

„A versnél az a helyzet, hogy nem tanítunk csengő-bongó butaságokat, aminek sokszor semmi értelme sincs, mi életre nevelünk. Vannak nekünk komoly költőink, akiknek verseit bevihetjük az óvodába. Ady, Petőfi, József Attila és még sokan mások. Egyik-másik versük ugyan nehéz az óvodások számára, de hiszen nem is az a célunk, hogy gyermekeink rengeteg verset tudjanak, aminek közben se füle, se farka, hanem komoly versek tartalmát, de különben is, ha valamelyik vers tetszik a gyermeknek, elmondhatja az óvónő

többször is és a végén a gyermek megtanulja.”

Az akkori idők sajátos nevelési elvei tükröződnek többi megállapításaiban is. A daltanítás anyagaként elsősorban a mozgalmi dalt helyezi előtérbe, „amelyet a gyermek könnyen megtanul, hiszen az utcán számtalanszor hallja felvonulások alkalmával. Igaz, hogy hangterjedelmük nagy, s ez nem nagyon jó a kisgyermeknek, de ártani sem árt, mert úgyis éneklük hallás után, nekünk csak az dolgunk, hogy helyesbítsük, amit ők rosszul énekelnek.”

Az iskola ének-zene tanára (később intézetünk Ének-zene Szakcsoportjának vezetője) a vita során szembeszáll ezzel a megállapítással. Sajnálja a népi játékok és dalok háttérbe szorítását, egyenesen károsnak tartja „a gyermek hangterjedelmét lényegesen túlhaladó dalok énekeltetését.”

A vezető óvónőnek a mai környezetismereti foglalkozásoknak megfelelő óvodai beszélgetésekről ez a véleménye:

„Mi nemcsak a katicabogárról, a virágokról beszélünk a gyermekeknek, hanem megismertetjük őket az élettel, a párttal. Rákosi, Sztálin elvtársak életével és általában mindennel, ami napjainkban történik. Újságot olvasunk, persze a gyermek értelmének megfelelően átalakítva a cikkeket. A gyermek nagyon fogékony, beszélgetés keretében sok mindent megemlítünk neki, amit azután otthon elmondanak és ezáltal a szülőket is neveljük.”

Az 1949. november 24-én tartott első ellenőrző értekezlet jegyzőkönyve⁴⁴⁽⁴⁴⁾ jónak ítéli az iskola fegyelmi és tanulmányi helyzetét. A vezető óvónő jelentése szerint a gyakorló óvodai létszám 63, ebből rendszeresen bejár 56 gyermek. ²⁰⁶Egészségi állapotuk jó, „demokratikus nevelésben” részesülnek. Az óvoda felszereltsége, higiénijája példás. Rövidesen megnyílik a napközi otthon is.

A félévi osztályozó értekezletet 1949. január 25-én tartottak.⁴⁵⁽⁴⁵⁾ Osztályzatot kapott 85 tanuló. A III. és IV. osztályban elégtelen osztályzat nem volt, az I-ben azonban a tanulók 22%-a, a II-ban 33%-a „gyenge” vagy „elégtelen”. Kitűnő félévkor 1, jeles 16 volt az iskolában.

Az 1950. február 15-i második félévi módszeres értekezleten⁴⁶⁽⁴⁶⁾ az igazgató részletesen beszámolt az írásbeli dolgozatokkal, a rajzokkal, az osztálynaplók vezetésével és az óralátogatásokkal kapcsolatos tapasztalatairól. Osztályonként és tanulónként – nevek felsorolásával – értékelte az adott osztályzatok realitását, a fogalmazási és helyesírási készséget, valamint a külalakot. A kép nem éppen megnyugtató; a dolgozatok pontosabb javítására serkenti a tanárokat. A rajztanítás eredményét, valamint az osztálynaplók vezetését jónak ítéli. Az óralátogatásokkal kapcsolatban kifogásolja a tanítási órák pontatlan kezdetét és befejezését. „A tízperc a diáké!” – hangsúlyozza. Utal a szemléltetés, a koncentráció fontosságára, a nevelőértékek kiaknázására. Örömmel állapítja meg, hogy szünőben van a gyakorló óvodában a tanulóknak „az egykedvű, fásult magatartása, szív és lélek nélküli foglalkozása a kicsinyekkel.”

Az 1950. február 22-én tartott II. félévi nevelési tárgyú értekezleten⁴⁷⁽⁴⁷⁾ az iskola ének-zene tanára „Zenei nevelés a szovjet óvodában” címmel tartott előadást a Népjóléti Minisztérium gyermekvédelmi főosztálya kiadásában megjelent Az óvodai nevelés gyakorlata a Szovjetunióban című könyv alapján. Nagy szakmai hozzáértéssel rámutatott egyúttal a hazai óvodai zenei nevelés lehetőségeire. Az előző nevelési értekezleten elhangzottakkal szemben éppen a népi zenés játékok, táncok és a hangterjedelmüknél fogva gyermekeknek megfelelő népdalok tanításának fontosságára utal. Most már a gyakorló óvoda két óvónője is egyetért hozzászólásában az elhangzottakkal, s azt ígérik, hogy már a legközelebbi „óvodai ünnepélyekre néhány népi táncot tanítanak a gyermekeknek.” Az itt elhangzott „elnöki bejelentés”-ből tudjuk, hogy az iskola

tanulói február 17-én részt vettek az „ifjúsági egységet” követelő tüntető felvonuláson.

Az 1950. április 20-án tartott második ellenőrző értekezlet jegyzőkönyvéből⁴⁸⁽⁴⁸⁾ kiderül, hogy a gyakorló óvoda napközi otthona már 3 hónapja működik. Élére nagy tapasztalattal rendelkező idősebb óvónő került, aki a napközi otthonos óvodások nevelése mellett „az óvónőjelölteket is oktatja leendő munkájuk tennivalóinak bemutatásával.” A jegyzőkönyvben olvashatjuk, hogy „az óvoda udvara nagyon sivár, szükség lenne hintákra, különböző torna- és játékszerekre, mivel most már sok időt töltenek a gyermekek a szabadban. Lehetetlen a felügyelet olyan, kb. 1 km (?) hosszúságú udvarban, ahol halastó, kilátódomb van és hiányos az utcai kerítés.”

A jegyzőkönyvhöz csatolt osztályonkénti statisztikai kimutatások szerint félév óta lényegesen javult a tanulmányi eredmény, csak az I. és II. osztályban szerepel elégtelen osztályzat 1–2 tárgyból. Érdekes adat, hogy az I–III. osztályban senki sem tanult hittant, a IV. osztályosok viszont teljes létszámban, de ők sem erőltették meg magukat: egyetlen más tárgyból sincsenek ilyen rossz osztályzatok, a 22-es létszámból 9-en elégségest kaptak.

²⁰⁷Továbbra is igen sikeresen szerepel az iskola tánccsoportja; március–áprilisban falujárás keretében Páliban, Vásárosfaluban és Fertőszentmiklóson mutatkoztak be.

1949. április 1-én tartották a „képesítővizsgálatot előkészítő értekezlet”-et.⁴⁹⁽⁴⁹⁾ A IV. osztály 23 tanulója közül 22-en jelentkeztek képesítővizsgálatra, ebből 11-nek, az osztálylétszám felének középiskolai érettségi bizonyítványa volt (különbözetivel kerültek az óvónőképzőbe), így nekik magyar nyelv és irodalomból, valamint történelemből nem kellett képesítőzniük.

A szakfelügyelői látogatások jegyzőkönyvei is fennmaradtak erről a tanévről.⁵⁰⁽⁵⁰⁾ Egy tanítóképző intézeti tanár kivételével valamennyi szakfelügyelő gimnáziumi tanár volt. Bár véleményük általában pozitív, alig vették figyelembe a szakképesítést nyújtó óvónőképző sajátos helyzetét, csupán 1–2 esetben ismerték el szaktárgyaik tankönyveinek maximalizmusát, a növendékek túlterhelését. Mindenesetre a tanulók és tanárok közös munkájának eredményét dicséri, hogy a tanév végén az iskola egyetlen tanulója sem kapott elégtelen osztályzatot.⁵¹⁽⁵¹⁾

1950. június 10-én tartotta az óvónőképző „termelési értekezlet”-ét.⁵²⁽⁵²⁾ Ez az akkor divatos kifejezés az iskolában a „Nevelj jobban”-mozgalom értékelését jelentette. Az iskolai intézőbizottság a versenyfelelős elnökletével először szóban értékelt mindegyik tanár és óvónő egész évi munkáját, majd „érdemjegyekkel” is minősítette mindegyiküket. Az igazgató „kiváló”, 3 tanár „kiemelkedő”, 2 tanár és 3 óvónő „jó” osztályzatot kapott.

1950. május 22–24-e között tartották az írásbeli képesítő vizsgákat. Magyar irodalomból az 1918–19-es forradalom hatását kellett a jelölteknek bemutatniuk négy „Nyugat”-os költőnk lírájában. A vizsgálónök véleménye meglehetősen elmarasztaló: „A dolgozatok általában a tankönyv reprodukálásán nem mennek túl, az olvasott művek nyomán keletkezett közvetlen élménynek nyoma nincs.”⁵³⁽⁵³⁾ A helyesírással sincsenek meglepődve.⁵⁴⁽⁵⁴⁾

Kisdednevelési ismeretekből „Az óvoda a szocialista nevelés szolgálatában” című tételt dolgozták ki. Itt már lényegesen jobb eredmény született: 2 kitűnő, 7 jeles, 4 jó, 4 közepes, 5 elégséges.

Még jobb volt a teljesítményük egészségtanból. A „Táplálkozás és népegészségügy” című tétel kidolgozása nyomán 7-en kitűnő, 8-an jeles, 4-en jó, 1 közepes és 2-en elégséges osztályzatot kaptak.

1950. június 19–22-e között tartották a gyakorlati és szóbeli képesítő vizsgákat, amelyek igen jó eredménnyel zárultak. Bár kitűnő nem volt, 7-en jelesen, 4-en jól 9-en közepesen, ketten megfeleltlen képesítettek. A tanévzáró értekezletet már korábban, június 17-én megtartották.⁵⁵⁽⁵⁵⁾ Az igazgató bemutatta a következő, 1950/51. iskolaév tervezett tantárgyfelosztását. Az igazgatón és a 3 óvónőn kívül ekkor 6 tanára volt a nevelőtestületnek. Sürgeti az igazgató a jegyzőkönyvben is egy matematika–fizika szakos új tanár és a negyedik óvónő kinevezését, de már sejteti, hogy „esetleg személyi kicserélődések is történnek a nyár folyamán.”

208A tanév végeztével az iskola igazgatójának a VKM 1250–46–20/1950. IV. sz. rendelete alapján el kellett végeznie a tanári könyvtár selejtezését.⁵⁶⁽⁵⁶⁾ Néhány elavult szemléletű történettudományi mű mellett selejtezésre javasolták a Kisdédnevelés 9, a Néptanítók Lapja 12, a Magyar Gyermekevelés 4, a Családi Kör 5 és a Nemzetnevelés 3 teljes évfolyamát. Sajnos ezeket a folyóiratokat – pótolhatatlan veszteséget okozva – ki is selejtezték.

A szülői munkaközösség egész évi tevékenységéről is összesítő jelentést⁵⁷⁽⁵⁷⁾ kellett a VKM-be felterjeszteni. „Az iskolai munkában aktív szülők száma” 9 volt (a teljes tanulólétszámból mindössze 14-en voltak helybeliek), a Szülők Iskolája előadásain 8–10 szülő jelent meg. Ruha- és pénzsegéllyel támogatták a Görög Ilona Népi Leánykollégium növendékeit.

A várható tanulólétszám az 1950/51. tanévben az igazgató jelentése szerint így alakult: I. oszt. 45, II. oszt. 35, III. oszt. 15, IV. oszt. 12 fő.⁵⁸⁽⁵⁸⁾

1950. augusztus 15-én az óvónőképző intézet igazgatását jegyzőkönyvileg *Lajos József* gimnáziumi tanár veszi át.

(Folytatjuk)

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / † Tárnok Pál: Stark János Károly soproni festőművész-rézmetező (1774–1814) családjának története

† Tárnok Pál: Stark János Károly soproni festőművész-rézmetező (1774–1814) családjának története

1. Stark János Fülöp, a család első soproni tagja, több mint 300 esztendővel ezelőtt feleségével és gyermekével Sopronba költözik, itt megveszi a „Fehér ló”-hoz címzett, akkor már nevezetes fogadót (ma Lenin körút 55)¹⁽⁵⁹⁾ és megszerzi a polgárjogot. Erről a tanácsjegyzőkönyv 1673. június 16-i bejegyzése tanúskodik: „Desgleichen auch Herr Tomann im nahmen Herrn Hanss Philipp Starkchens, so kürztlich mit weib und hind alhero kommen und das wüthshauss beÿm weissen rössel an sich erkauffet, gehorsamblich gebeten. Sind hierauf... angenommen worden... [Starckh] hat aber das gantze Onus wie auch die übrige gebühr erleget und darauff zu bürgen gestellet Herrn Borsik Mátyás dess Innern, Herrn Jacob Scheffer dess aussern Raths”²⁽⁶⁰⁾.

A Stark család története, akárcsak a Thirring, Artner vagy a Petz családé³⁽⁶¹⁾, társadalomtörténeti szempontból tanulságos bepillantást enged az újkori soproni polgárság életformájába, egyes tagjainak szellemi pályák felé való fordulására, népesedési kérdések apró részleteibe. Stark János Fülöp második, már Sopronban született gyermeke, János Jakab számára szerkeszti 1698-ban Wohlmut János, a soproni

evangélikusok orgonista-karnagya a Soproni virginálkönyvet, [209](#) az első magyarországi hangszeriskolát [4\(62\)](#). Wohlmuth János dédunokája és Stark (II.) János Károly városi kancellista fia volt a több mint 200 esztendővel ezelőtt, 1774-ben született (III.) János Károly (1774–1814) romantikus-klasszicista festőművész és rézmetsző.

Ezek a körülmények, nemkülönben az, hogy anyai ágon magam is e család leszármazottja vagyok, indítottak arra, hogy a soproni „fogadós” Stark család történetét az eddigi szétszórt, vázlatos és gyakran egymásnak ellentmondó irodalmi utalásoknál alaposabban felkutassam [5\(63\)](#).

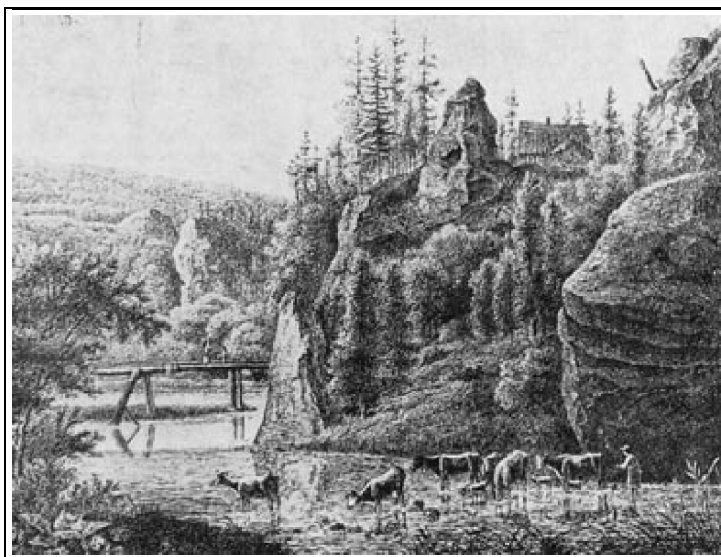
Az egykori „Fehér ló” fogadó udvara

Mint az eddigi példákából is látható, családjunkban valamelyik fiúnál a *János* keresztnévnek első utónévül való használata hosszú ideig tradíció volt, a családban természetesen a második, tulajdonképpeni utónevet használták (a *János* első utónevet ezért J. rövidítéssel használok).

[210](#) A család minden bizonnyal az ausztriai ellenreformáció miatt volt kénytelen Magyarországra menekülni. Sopronba érkezését már Gamauf Teofil (1772–1841), az első jelentős soproni helytörténetíró is említi kéziratos művében [6\(64\)](#), később Payr Sándor (1861–1938) foglalkozott a család történetével [7\(65\)](#).

Payr Sándor érdeklődése elsősorban az akkor még a család, ma a soproni Liszt Ferenc Múzeum tulajdonában lévő virginálkönyvnek szólt. Ennek tanulmányozása közben olvasta a virginálkönyvhöz csatolt betétlapot, továbbá a zenei leckék után következő, több nemzedék által vezetett családtörténeti feljegyzéseket is. A betétlapon szereplő helynevek hiányos, ill. téves azonosításából következtetett arra, hogy a család első ismert tagja, Stark Márton többek között a württembergi Esslingenben volt evangélikus lelkész.

A betétlap tömören felsorol néhány családtörténeti eseményt 1625 és 1710 között. Szövegezése és szerkesztésmódja arra enged következtetni, hogy mellékletek (szerződések, végrendeletek stb.) is tartoztak hozzá, ezek azonban sajnos elvesztek. Az írások összehasonlítása alapján a betétlapot feltehetően Stark Dániel (1753–1826) ügyvéd, majd fogadós írta idős korában, részben a szóbeli családi hagyomány alapján.

2112. A betélap szövege: „Magister Martin Starkh, Diaconus zu Wallenkirchen” wurde 1625 den 13-ten Martÿ von Herrn Ferdinand Nÿtz zu Esslingen⁸⁽⁶⁶⁾ nacher Kadau⁹⁽⁶⁷⁾ anstatt Herrn Nicolaus Knauff zum Evangelischen Prediger beruffen.

Herr Philip Stark Wittiber und gemein Leithgeber in Mark Fleck Zánneg¹⁰⁽⁶⁸⁾ auf der Haidt¹¹⁽⁶⁹⁾ hat sich verehliget zum zweÿtenmahl mit der Jungfrauen Elisabeth Königin von Neisidl¹²⁽⁷⁰⁾ am See in Jahre 1656 den 23. April.

Das Weisse Rösl Würrthshaus ist 1672 den 5-ten Februar von der Frauen Anna Röschin an Meister Jacob Schöffer Huffschmidt allhier um 2600 fl. Rheinisch samt Würrthshaus geredtschaft verkauft worden.

1678 den 1-ten October wurden 12 talenta Potzman¹³⁽⁷¹⁾ von Philip Stark um 120 fl. samt 1 tal. Leykauf

erkauft von Graf Ladislaus Chakÿ und Graff Illésházÿ.

212 Entlassung des M(agister) Martin Starkh Diaconus Graf Starrenbergischer Herrschaft zu Gallneukirchen oder Gallnenkirchen¹⁴⁽⁷²⁾ 1625 den 4-ten September auf General Befehl S(einer) K(aÿserlichen) K(öniglichen) Majes(tät) das Land zu reimen von Caspar Graf v(on) Starrenberg.

Testament der Frau Elisabeth des Philip Starkens, dan Ferdinand Porschens Ehe Frau 1710 den 6. April.

Testament des Philip Stark 1656 den 26-ten Februar”.

Az özvegységre jutott Stark J. Fülöp mosonszolnoki kocsmáros fia lehetett Stark Márton gallneukirchenei diakónusnak, majd kattai lelkésznek. Második, 1656. évi mosonszolnoki házasságát, ezzel ott-tartózkodását és a betétlap adatának hitelességét a nezsideri plébánia szíves közlése is megerősítette.

Stark J. Fülöp második feleségével és gyermekével valószínűleg 1672-ben költözött Sopronba. A betétlapon említett Schöffner Jakab patkolókovács nyilván azonos Schäffer Jakabbal, a külső tanács tagjával, aki bizonyára Stark J. Fülöp megbízásából vette meg 1672. február 5-én a „Fehér ló” fogadót, különben ez a feljegyzés nem került volna a családi adatok közé.

Stark J. Fülöp második házasságából két gyermek született. Az egyik 1660 táján, Mosonszolnokon: azonos nyilván az 1673. évi tanácsjegyzőkönyvben szereplő 213 gyermekkel, illetve azzal az Anna Máriával, aki az ev. anyakönyv szerint 1680-ban ment férjhez Engel Tóbiáshoz, a „Fehér ló” szomszédságában lévő „Arany angyal” fogadó (ma Lenin körút 51) tulajdonosához. A másik gyermek *J. Jakab*, aki Sopronban, 1675. júl. 17-én született. Ő az, aki a virginálkönyv címlapja (vö. a hasonmást: SSz. 1955, 1–2. sz. 88) szerint tizennégy éves korában, 1689. dec. 3-án kezdett virginált tanulni az említett Wohlmuth Jánostól. Ekkor már 9 esztendeje félárva.

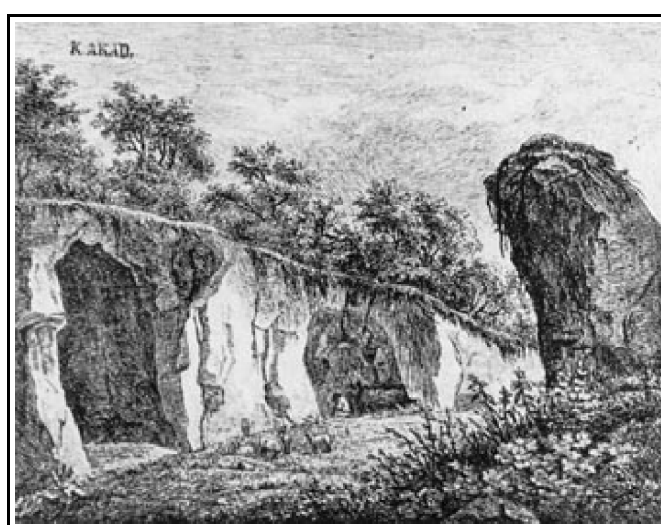
Stark J. Fülöp, aki a „Fehér ló” fogadót 1676-ban átalakíttatta, ugyanis 1680. ápr. 30-án végrendekezett, majd három napra rá meg is halt. Végrendelete¹⁵⁽⁷³⁾ „Hansz Philip Starck Burger und Gastgeber zum Weissen Rössl alhie zu Ödenburg” a soproni ispotályra (*BurgerSpitall und Lazarett*), valamint az evangélikus imaházra 20–20 forintot, két gyermekének 300–300 forintot és 20 font Potzman-szőlőt hagy.

Minden egyéb vagyonát, így a „Fehér ló” fogadót is, felesége öröklí.

Az özvegy hamarosan, 1680. nov. 25-én Windisch Erhard szücsmesterhez ment feleségül. Ketten vezeték tovább a fogadót, Windisch Erhard ugyanis halálakor, 1686-ban az év. halotti anyakönyvben mint „Kürschner u. Gastgeb bey dem weissen rössl” szerepel. Az özvegy harmadszor is férjhez ment, ezúttal Porsch (egykes helyeken Bors) Nándor kőszegi vendéglőshöz. E házasságot a soproni év. házassági anyakönyvben nem találtam meg, tényére azonban biztosan [214](#) utal „Stark J. Fülöp özvegyének, Erzsébetnek, Porsch Nándor feleségének” végrendeletére [16\(74\)](#), mely szerint Porsch a végrendelet kelezésekor, 1710. ápr. 6-án kőszegi polgár és vendéglős volt. Feltehető tehát, hogy Erzsébet asszony fiával, Stark J. Jakabbal Kőszegen gyakran megfordult, és innen eredhetnek a család későbbi kőszegi kapcsolatai. A végrendelet 4. pontjában Erzsébet lányára, Anna Máriára, Engel Tóbiás fogadós feleségére hagyja nagy ezüst övét és 50 forintot, fiára, J. Jakabra pedig aranyozott ezüst sőtartóját stb. Vagyonának fennmaradó része a terhekkal együtt két gyermeke között megosztandó.

3. Amikor Stark J. Jakabot 1689. dec. 3-án virginálra kezdték taníttatni, lehet, hogy a taníttatás indítékai nemcsak művelődésiek, hanem egyben üzletiek is voltak. Itt a „zenés fogadó” vonzóerejére gondolok. Wohlmuth János mindenesetre komoly zenei alapokat kívánt nyújtani tanítványának. A virginálkönyv első négy oldalán zeneelméleti útmutatást ad (a kulcsok ismertetése, a hangok helye és neve, a hangnemek, zárlatok, a hangok értéke, a szünetjelek, páros és páratlan ütemek, jelek), majd 56 rövid darabot közöl. A darabok többsége, 36 darab világi dallam, a többi 20 egyházi dallam. A világi dallamok között 11 dal, 8 francia tánc (*gavott, courante, menüett*), 2–2 spanyol (*sarabanda*), olasz (*bergamasca, tertia pars*), angol, stájer és 5 magyar tánc, 1 ballett, 2 toronyőrzene és 1 pásztorzene található; az egyházi dallamok között pedig 14 korál, 4 preludium és 2 dal van. Mindez azt bizonyítja, hogy a komoly világi zene a XVII. században a soproni városi polgárság körében is utat tört magának [17\(75\)](#).

215 Stark J. Jakab ifjúkoráról többet nem is tudunk. 1695-ben tett polgáresküt, 1696. jún. 5-én elvette Müller Miklós soproni fürdős Zsuzsánna nevű leányát. Ez korán meghalt, mert Stark J. Jakab 1698. márc. 10-én újra nősül: elveszi az 1676-ban Kőszegen született Svetics Rozina Máriát, a neves Svetics János kőszegi tanácsos, majd városbíró és polgármester leányát¹⁸⁽⁷⁶⁾. E házasságból 9 gyermek származott. Az elsőnek, az 1699. jún. 7-én született Rozina megjelenésével a virginálkönyv üresen maradt részén, a mai számozás szerint a 89. lapon az apa megkezdi a gyerekek születési időpontjának bejegyzését. Ugyanide kerülnek majd a házasságkötések és a halálesetek adatai is. Ezt a hagyományt a család 1891-ig folytatta. E feljegyzések némelyikénél az adatok pontatlanok a nyilvánvalóan utólagosan történt feljegyzések következtében, többnyire azonban – az eseteknek kb. 85%-ában – pontosak és megegyeznek az anyakönyvi adatokkal. A bejegyzésekből tudunk egyes családtagok elköltözéséről, rokoni kapcsolatokról stb. A bejegyzések megkezdésekor Stark J. Jakab a virginálkönyv utolsó oldalain kiadásairól is készített feljegyzéseket, amelyekből képet alkothatunk bizonyos akkori árakról, főként azonban a fogadósok aránylag nagyösszegű adófizetési kötelezettségeiről:

2161699

„Den 7. Juny Hat Gott der Allmächtige meine Liebe Hauswirthin mit einem Jungen Erben undt Töchterlein des Namens Rosina erfreuet, ist Gebohren den Heyligen Pfingst Sontag Zwischen 6 und 7-ben Uhr Vormittag, ihr Zeihen ist die Waag¹⁹⁽⁷⁷⁾, 6 tag vor den Vollmond ist auch an den Heyligen Pfingsontag Nahmittag Von Ihr Wohl Ehrwierthen Herrn Michael Meissner bey der Allhiesign Löblichen Gemein Verordneten Seelsorgers Getauffet worden...” (89. lap).

1699

			Fl.	gr.
„Jenner	26	Zahl ich auff das Rath-Hauss die ausstehende Sommer Steuer	10	12
dettÿ	25	Zahl ich an Glaser arbeit	1	1
Marty	6	Zahl ich in Steuer	10	17
detti	5	Zahl ich den Rauchfangkehrer	2	10
		den Zimmerleiten vor 1 Tagwerk facit	–	14
April	4	Zahl ich abermahl vor Steuer facit	10	17
Maÿ	9	Zahl ich den Maurer, so unter der stund kommen	–	8
July	18	Zahl ich ordinari Steuer de 1698	10	17
		Latus facit	47 fl.	16 gr.”

(141. lap).

Az idézett feljegyzések arról is tanúskodnak, hogy J. Jakabnak nemcsak zenei, hanem általános műveltsége, latin nyelvismerete is gondos neveltetés eredménye lehetett.

J. Jakab aránylag fiatalon, 44 éves korában, 1719 októberében halt meg. Végrendeletében²⁰⁽⁷⁸⁾ gyermekeinek csak kisebb juttatásokat hagy, a vagyon zömét (ezt a végrendelet nem sorolja fel) özvegye örökli, kinek további sorsát nem ismerjük.

4. Mint már említettük, J. Jakabnak második házasságából 9 gyermeke született. Az első volt a már említett *Rozina* (1699). A második *Nándor* (1701. aug. 6–1768), aki – édesanyja után – tíz évvel fiatalabb öccsével, (I.) *J. Károly*val együtt vezette a fogadót, mivel kettejüknek csak leánytestvérük volt. Mégpedig az 1703-ban született leányikrek (az egyiket, *Erzsébet Eleonorát* Vachold Dávid bánáti kerületi kormányzó, ennek elhunytá után Pfann András temesvári polgármester vette feleségül; a másiktól többet nem tudunk), majd még egy leány, aki nyilván korán elhalt. A többi leánytestvért az agglagényként meghalt Stark Nándor végrendeletéből²¹⁽⁷⁹⁾ ismerjük. E végrendelet jól tükrözi a család vagyoni állapotát. Somogyi Eszter Erzsébetre, aki gondozta és ápolta, összes ruháit hagyja a rávarrott ezüstgombokkal együtt, továbbá ingóságainak egy részét; Zimmermann Erzsébetnek sokévi szolgálataiért 50 forintot hagyományoz. Testvérei, nevezetesen (I.) J. Károly, Osterhuberné Stark *Éva Katalin*, Heritz György (aki nyilván egyik korábban elhalt Stark lány férje) és Fodor Istvánné Stark *Anna Zsuzsánna* öröklük Nándor részét a belvárosi (ma Templom u. 17) családi házból 200 forint értékben, valamint

217a „Fehér ló” fogadó felét	3000	forint
11 font Laimgrube szőlőt	297	forint

10 font Warne Irnfried szőlőt	80	forint
12 font Magerler szőlőt	96	forint
10 font Saxgrund szőlőt		
14 font Preischler szőlőt	240	forint
készpénzt és kamatot	1675	forint
1 ezüst dukátot	50	forint
ezüst kancsót	33	forint
12 ezüst kanalat	21	forint
1 ezüst csészét	5	forint
ón- és rézedényeket	17	forint
ágyneműt	50	forint
a megfeszített Jézus képét	4	forint
puhafa vitrint	4	forint
Szt. Mihálykor (szept. 29) esedékes házbért	76	forint,

azaz összesen 5848 forint értéket. A fogadó és felszerelése tehát nagyjából a dupláját érte a fenti értékeknek, mivel Stark Nándor öccsével, J. Károllyal együtt üzemeltette a fogadót.

(I.) J. Károly (1711–1791) nem tett polgáresküt, első gyermeke, (II.) *J. Károly* Braunmüller Johanna Borbálától, egy soproni patrícusi család leányától még házasságkötésük előtt, 1746. aug. 15-én született meg. Valószínűleg nem Sopronban házasodtak össze, mivel a soproni anyakönyvekben nem szerepelnek. A házasságból még 3 lány (köztük az 1756-ban született *Katalin Terézia*, utóbb Semmelweis Sámuel felesége) származott és egy fiú, *Dániel*, akitől a ma élő Stark nemzedékek származnak.

(I.) Stark J. Károly szerezte meg 1780 táján a „Fehér ló” és az „Arany angyal” fogadó közti, Kollonics-féle papi javadalmi házat (ma: Lenin körút 53). Ennek és a „Fehér ló” fogadónak értéke ekkor 18 000 forint, azaz J. Károly rangsorban a negyedik a város ingatlanulajdonosai között²²⁽⁸⁰⁾. A két szomszédos háztelek nagysága 298+559 = 857 négyszögöl, a hozzájuk tartozó kert 516+202 = 718 négyszögöl, összesen tehát 1575 négyszögöl nagyságú volt (Az említett belvárosi házat a család ezt megelőzően, 1765-ben 3000 forintért és 12 dukátért eladta). J. Károlynak ezenkívül még volt 18 font szőlője is. A család ekkor tehát Sopron legvagyonosabb polgári családjai közé tartozott. Adója évi 134 forint.

5. Gyermekei közül (II.) J. Károly (1746–1812) Sopron város tanácsánál helyezkedett el mint irnok (*Kanzellist*), később mint „Vize Provisor”. Ez utóbbi minőségében a város úrbéri falvainak robotmunkái (útépítés, fakitermelés stb.) tartoztak ellenőrzése alá. Fizetése, évi 200 forint, alig volt több, mint apjának évi adója.²³⁽⁸¹⁾ 1773-ban vette feleségül Wohlmuth M. Teréziát, Wohlmuth Ehrenreich János és Fendt Anna leányát. Terézia asszony dédunokája volt annak a Wohlmuth Jánosnak, aki 1689-ben Stark J. Jakobot virginálra tanította, és számára a Soproni virginálkönyvet megszerkesztette.

²¹⁸(II.) J. Károly családjával, valamint említett testvérének, Katalin Teréziának családjával a „Fehér ló” fogadó épületében lakott. Itt lakott még többek között Kolb András fogadós is, aki (I.) J. Károly öregkorában, meg halála után valószínűleg a fogadót vezethette. A fogadó üzemeltetésébe minden bizonnyal (II.) J. Károly felesége is besegített. Erre enged következtetni az a per²⁴⁽⁸²⁾, amelyet a soproni gyógyszerészek 1775-ben indítottak a soproni „materialisták”, azaz gyarmatárkereskedők, valamint a

megyei főkirurgus, egy volt jezsuita betegápoló, egy volt katonatiszt és „Theresia Gattin Wirtin beým Weissn Rössl” ellen, mert különféle gyógyszereket adtak el, amelyeket csak gyógyszerészek árusíthattak. A gyarmatárúkereskedők bizonyították, hogy csak gyógyszer-alapanyagokat (*Simplicia*) árusítottak; Terézia asszonyt azonban 32 forint pénzbüntetésre ítélték, mert különféle gyógyszereket és kenőcsöket adott el tudatlan és hiszékeny betegeknek, egyben megtiltották neki a „Silbertinctur”-nak nevezett „gyógyszere” további előállítását. Lehet, hogy Terézia asszonynak ilyen tevékenységével függ össze a virginálkönyv utolsó lapjain olvasható leírás néhány háziszser receptjéről. Terézia asszony a büntetéspénzt könnyen kifizette, mert ugyanebben az évben az Ernst-féle hagyatékából több mint 4000 forint értékben szőlőket, földeket, lövert, ingóságokat, bort stb. örökölt²⁵⁽⁸³⁾.

Stark (II.) J. Károly és Terézia asszony házasságából 4 gyermek született. Ezek közül kettő maradt életben: az 1774. júl. 4-én született (III.) *J. Károly*, akiről ²¹⁹még szólunk és az 1775-ben született *Lipót*, akiről a virginálkönyvben ez olvasható: „wurde Kaufmann in Österreich, hatte 2 Frauen, von der 2-ten vier Kinder, Töchter”. 1800-ban eltávozott Sopronból, azután sem róla, sem családjáról nem hallunk többet.

Starkné Wohlmuth Terézia 1782-ben meghalt. (II.) J. Károly 1789-ben másodszor is nősült. Ezúttal a katolikus Spitzer Marianna Filippinát vette feleségül, aki a katolikus házassági anyakönyv szerint szakácsnő, talán éppen a „Fehér ló” alkalmazottja volt. Ekkorára – nem tudni, mi okból – a család már elszegényedett, főleg (II.) J. Károly apjának (1791), majd anyjának (1793) halála után. Ekkortájt (II.) J. Károly vezeti a virginálkönyv családtörténeti feljegyzéseit²⁶⁽⁸⁴⁾. 1793-ban dr. Lackner Kristóf (1571–1631) soproni polgármester alapítványából²⁷⁽⁸⁵⁾ 70 forint kölcsönt vett fel, nyilván elsőszülött fiának, (III.) J. Károlynak a taníttatására, aki először Drezdában tanul, majd 1797-ben, 23 éves korában iratkozik be a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti szakosztályába²⁸⁽⁸⁶⁾. 1800-ban második fia, Lipót részére Bécsújhelyre kér vándorlevelet (*Wanderungs Pass*). Többször kér engedélyt a várostól fahulladéknak saját költségén való hazaszállíttatására. Mindebből kiviláglik, hogy a család ekkor már nem volt jómódú.

[220](#)(II.) J. Károly második házasságából 3 gyermek született: az első kettő fiatalon meghalt, a harmadik, egy leány, férjhez ment ugyan, de többé nem hallunk róla. (II.) J. Károly 1812-ben halt meg. Végrendeletében [29\(87\)](#) csekély hagyatékról intézkedik második felesége javára, aki 1814-ben halálozott el.

6. Külön kell szólnunk a már említett elsőszülött III. J. Károlyról (1774–1814). A virginálkönyvben (104. lap) a család mindössze ezt jegyezte fel róla: „...war Maler und Kupferstecher und starb in Wien. Ledig”. Korának művészettörténeti irodalma azonban számon tartotta, így Georg Kaspar Nagler (1801–1866) „Neues allgemeines Künstler Lexikon” (München, 1835–1852, 22 kötet) című művének 1839-ben megjelent 17. kötete. A reá vonatkozó további irodalom adatait először Constant Wurzbach (1818–1893) „Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich” (Wien, 1856–1897) című munkájának 1878-ban megjelent 36. kötete foglalta össze és részben helyesbítette is. Az 1935-ig megjelent irodalmat dolgozza fel Ulrich Thieme (1865–1922) és Felix Becker (1864–1928) által 1907-ben megindított „Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart” (Leipzig, 1907–1950, 37 kötet) 1937-ben megjelent 31. kötete. A soproni kutatók közül csak Csatkai Endre foglalkozott Stark (III.) J. Károllyal, ő is röviden [30\(88\)](#) Azonban még így is számos kérdés tisztázatlan maradt.

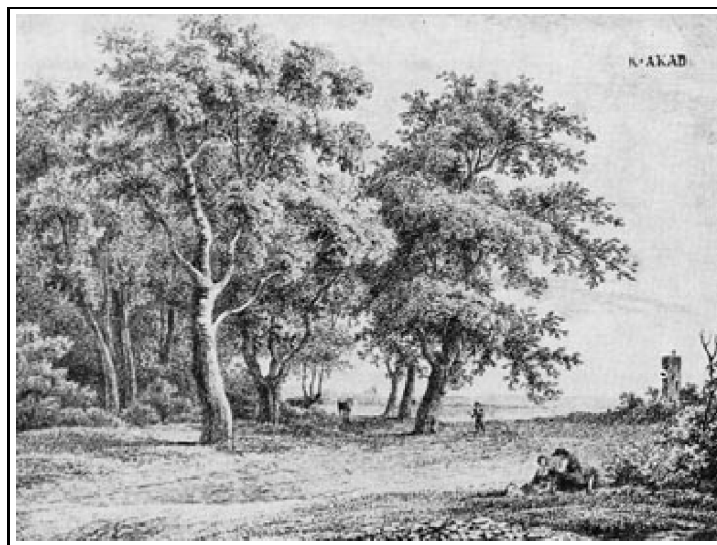

221 Stark (III.) J. Károly első művészeti tanulmányait Drezdában végezte, amely III. Frigyes Ágost szász választófejedelem uralkodása (1763–1827; 1806 óta az első szász király) alatt élénk művészi életet élő fejedelmi rezidencia, egyúttal a német klasszicizmus egyik művészeti központja volt. Itt tanult többek között Heinrich Füger (1751–1818) festőművész is, aki 1797-ben, Stark (III.) J. Károly bécsi tanulmányainak kezdetén már a bécsi Képzőművészeti Akadémia igazgatója.

Wurzbach szerint Stark (III.) J. Károly tájképeket rajzolt és festett, főleg erdőrészteteket és olyan tájakat, amelyeken falvak vagy egyedülálló házak láthatók. Ugyanilyen jellegűek rézmetszetei is, amelyeket részben saját, részben J. Mössmer (?), Martin von Molitor (1759–1812) és Josef Wagner (1706–1780) rajzai után készített. Metszetei közül a következő sorozatokat ismeri: *4 tájkép staffázssal*, saját rajzai után (folió nagyság); *6 tájkép romokkal*, vízesésekkel és erdőrésztetekkel (Mössmer, Molitor és saját rajzai után, tizenkettedrét nagyságban); *6 tájkép falvakról* és vidéki tájakról (saját és Wagner rajzai után, nyolcadrét nagyságban); *12 tájkép* (saját, Mössmer és Wagner rajzai után, negyedrért nagyságban). Nem közli azonban e metszetelek lelőhelyét.

Stark J. Károly kortársai közül a Sopronban is tanult és tanított Bredeczky Sámuel (1772–1812) „Beyträge zur Topographie des Königreiches Ungarn” (Wien, 1803–1805) című munkája harmadik kötetének mellékleteként 1804-ben közöl egy 19×15 cm méretű rézmetszetet (Ponheimer Károly) Stark J. Károlynak az egyik soproni kőfejtőről készült rajza után. Ugyancsak Stark J. Károly [222](#)rajza után jelent meg egy 12×8,2 cm méretű rézmetszet Sopron látképével Bredeczkynek „Reisebemerkungen über Ungern und Galizien” (Wien, 1809) című munkájának első kötetében [31\(89\)](#). Anton Gnirs „Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmäler in den Bezirken Tepl und Marienbad” (Augsburg, 1932, 165) említi Stark J. Károlynak Mariánské Lázně-ről (Marienbad) készült több látképét. A soproni veduták között említett két kép kivételével nincs tudomásom arról, hogy Stark J. Károly más műve hazai kiadványban megjelent volna. „Egy nagyobb történelmi tárgyú képe: Zrínyi és Frangepán a börtönben, Dortmundba került rokonai kapcsolatok révén” – írja Csatkai Endre. Érdeklődésemre a dortmundi múzeum közölte, hogy nem ismerik a képet. Ugyancsak lappang egy Sopronbánfalváról készült rajza, amelyet Bredeczky említ idézett 1809. évi munkájában (II, 281). E kérdések tisztázása még a további művészettörténeti kutatás feladata marad.

Sikerült ellenben megtudnom, hogy a bécsi Akademie der bildenden Künste metszetgyűjteménye (Kupferstichkabinett: Karton 5/43, 4167–4185) Stark J. Károlynak 18 metszetét őrzi. Ezeket mellékelten közlöm. Ezek a már közölt adatokhoz hasonló méretűek. A 4171., 4175., 4181. és 4183. számú Wagner rajza után, a 4177. és 4178. számú Mössmer rajza után készült, a többi Stark J. Károly [223](#)önálló munkája, amint ez a képalírásokon is látszik. A metszetek mind műteremben komponált tájképet ábrázolnak, hiszen a szabadban készített tájkép technikája, ennek megfelelően például a szabadtéri fény és árnyék ábrázolása ekkor még ismeretlen volt. Hat metszeten 1809. évi (4170., 4172.), illetve 1810. évi (4168., 4173., 4179., 4184.) keltezés látható, valószínű tehát, hogy az egész sorozat ekkortájt készülhetett. A felvételeket dr. Vízkelety András (Országos Széchényi Könyvtár) készítette.

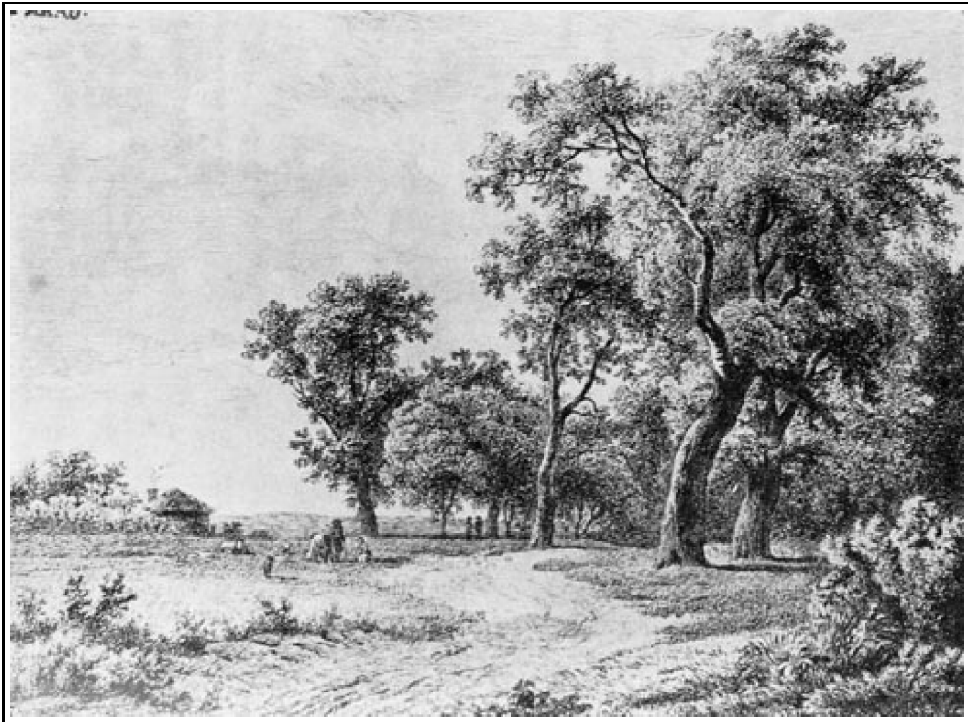
Egyelőre nem igazolható, de valószínű, hogy Stark J. Károly az 1778-ban megindított soproni nemzeti iskola 1779-ben indult rajzosztályát látogatta, amelynek rajztanára 1799-ig Steiner Bálint. Steiner második utóda Stark J. Károly kortársa, a nálánál 12 évvel fiatalabb, de ugyancsak soproni születésű, szintén a bécsi Képzőművészeti Akadémián végzett (1803–1810) Molitor József (1786–1839) lett. Stark J. Károly

meg sem pályázta a soproni rajziskola rajztanári állását³²⁽⁹⁰⁾.

Stark J. Károly agglégény maradt, és Bécsben, 1814. február 7-én tüdőbajban halt meg. Mivel Lipót testvérének sem volt fia, a családnak (II.) J. Károly ága kihalt.

2307. A család (I.) J. Károly második fiának, *Dániel*nek (1753–1826) leszármazottaiban élt tovább. Dániel már mint ügyvéd („causarum fori utriusque juris advocatus”) tette le a polgáresküit, 1797-től kezdve a külső tanács tagja, ezenkívül evangélikus konventtag. 1799-ben, tehát 46 éves korában vette feleségül az akkor 25 éves Gottlieb-Gabriel Zsuzsannát. Ettől kezdve ő vezeti a virginálkönyv családtörténeti bejegyzéseit, sőt a régebbieket is kiegészíti.

Az ügyvédséggel hamarosan felhagyott, átvette a „Fehér ló” fogadó vezetését, ill. különféle alkalmi üzletekkel foglalkozott. Így például 1793–1803-ig mint jogbérlo elsőként vállalt érdekeltséget az akkor még kockázatos technikai újítást jelentő széntüzeléses téglagyártásban³³⁽⁹¹⁾. 1808-ban a francia kémek gyűjtogatásainak tulajdonított tűzvészorozat a „Fehér ló” fogadót sem kímélte meg. A virginálkönyv bejegyzése szerint júl. 19-én Stark Dániel 25 000 forintnyi tűzkárt szenvedett. Ehhez járult még Stark Dániel 1823. szept. 25-i végrendelete³⁴⁽⁹²⁾ szerint a franciák 1809. évi bevonulása, az 1811. évi pénzleértékelés, az 1816. és 1817. évi drágulás. A fogadó leégése a mindössze 55 éves Stark Dánielt szörnyen megviselhette: írása ettől kezdve egy csapásra megváltozik, bejegyzései pontatlanok, hibásak lesznek. Utolsó bejegyzése 1810-ből való, ettől kezdve néhány évig felesége írja a bejegyzéseket.

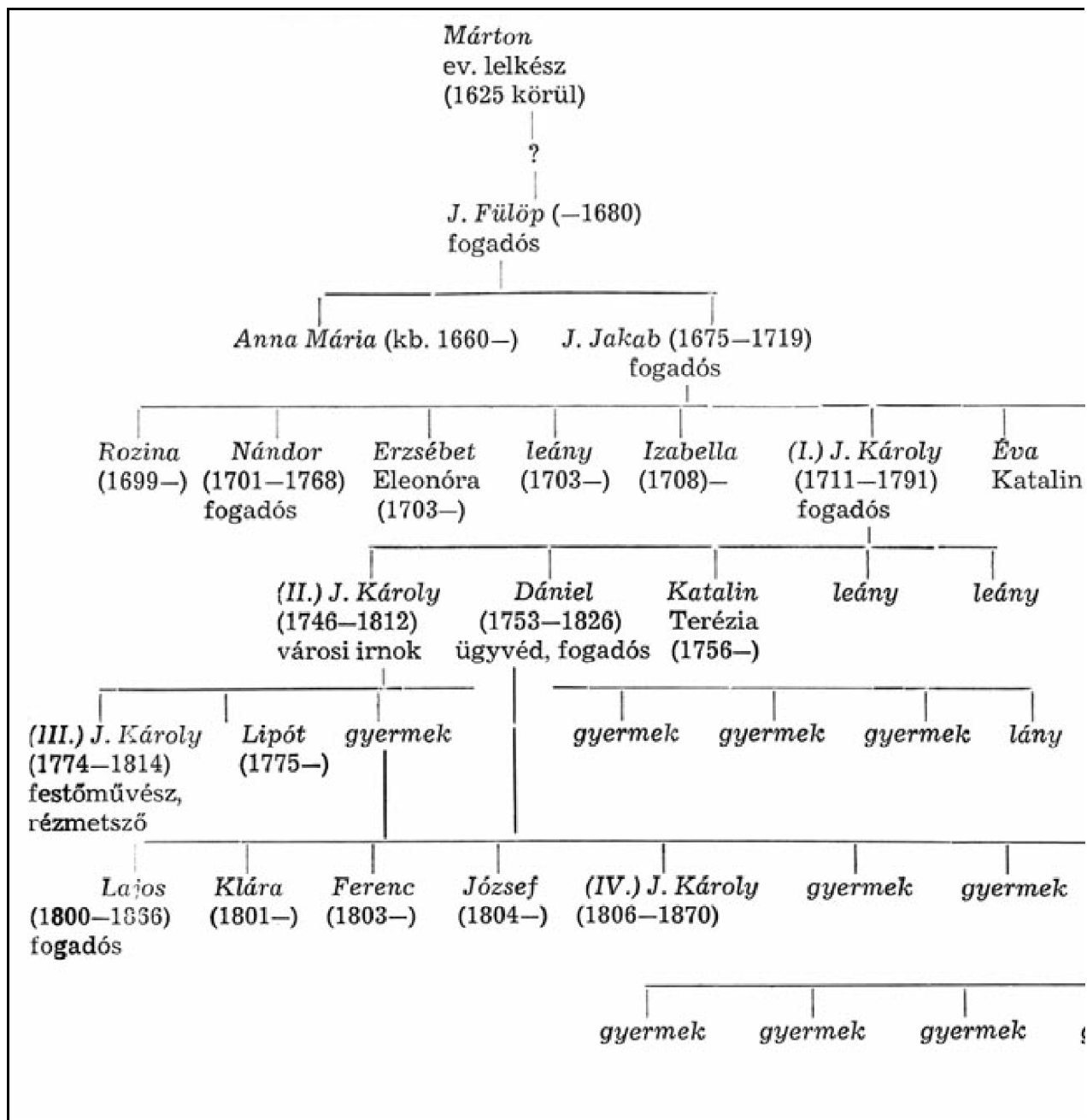
Stark Dániel 1826-ban halt meg. 1823. évi végrendeletében 7 élő gyermeke mindegyikének 300–300 forintot hagyományoz, Lajos fia és Klára leánya, mivel a fogadóban segédkeztek, még külön 100–100 forintot kapnak.

Halála után a fogadót özvegye és elsőszülött fia, *Lajos* (1800–1866) vezette tovább. A fogadó forgalma nyilván megcsappant, mert az özvegynek 1841-ben bekövetkezett halála után, 1842-ben a család a közel 170 évig tulajdonában volt „Fehér ló” fogadót eladta.

Stark Dániel házasságából 10 gyermek származott, ebből 3 még gyermekkorban meghalt. Az elsőszülött

Lajos (1800–1866) először fogadós, a „Fehér ló” eladása után piaci ellenőr lett a városnál. Nem házasodott meg. *Klára* (1801–) Göltl János kőszegi fogadós („Zöldfa”) felesége lett. *Ferenc* (1803–) Pozsonyba költözött, ott is halt meg mint agglegény 1847-ben. *József* (1804–) Derecskére került, ott nősült 1846-ban. (IV.) *J. Károly* (1806–) katonatiszti pályára lépett, az egyik olaszországi hadjárat során megsebesült, mint rokkant halt meg 1870 táján. *Zsófia* (1812–) 1859-ben még szerepel, további sorsát nem ismerjük. 1815. márc. 3-án született az utolsó gyermek, dédapám, *Stark András*.

8. *Stark András* (1815–1863) többnyire magánzóként („Haus- und Grundbesitzer”) szerepel a forrásokban. Feltehetően szakított a patrícius családokból való nősülés gondolatával és 1843-ban egy parasztlányt, *Hotz Zsuzsannát* vette feleségül. A mai Magyar utca 16. számú (akkor 708. sz.) házban laktak. Számottevő vagyon nem maradt utána, örökrészét valószínűleg felélte, mert özvegye a lakásán nyitott kifőzdét, ennek szerény jövedelméből élt 1891-ben bekövetkezett haláláig. Haláláról fia, *Lajos* tudósít a virginálkönyvben, s ez a bejegyzés egyúttal az utolsó az 1699-től kezdve vezetett családtörténeti bejegyzések között: „1891 den 28. Apr. um 7 Uhr Abends ist unsere gute Mutter Susanna Stark, geb. Hotz selig in den Herrn gestorben. Schwer war ihr Leben, leicht ihr Tod, Gott gebe ihr den ewigen Frieden”.

231 Márton ev. lelkész (1625 körül); J. Fülöp (-1680) fogadós; Anna Mária (kb. 1660-); J. Jakab (1675-1719) fogadós; Rozina (1699-); Nándor (1701-1768) fogadós; Erzsébet Eleonóra (1703-); leány (1703-); Izabella (1708-); (I.) J. Károly (1711-1791) fogadós; Éva Katalin; Anna Zsuzsánna; leány; (II.) J. Károly (1746-1812) városi írnok; Dániel (1753-1826) ügyvéd, fogadós; Katalin Terézia (1756-); leány; leány; (III.) J. Károly (1774-1814) festőművész, rézmetsző; Lipót (1775-); gyermek; gyermek; gyermek; gyermek; leány; Lajos (1800-1836) fogadós; Klára (1801-); Ferenc (1803-); József (1804-); (IV.) J. Károly (1806-1870); gyermek; gyermek; gyermek; Zsófia (1812-); András (1815-1863) magánzó; gyermek; gyermek; gyermek; gyermek; Lajos (1850-1920); Zsófia (1857-1929); Gusztáv (1859-1935)

232Dédapánk házasságából 7 gyermek született, ezek közül azonban csak három érte meg a felnőtt kort. *Lajos* (1850–1920) mészárosmester és állatkereskedő lett, majd malom- és háztulajdonos volt. Jelentékeny vagyonának nagy része az első világháborús hadikölcsön-kötvények elértéktelenedése miatt elveszett. Bögöthy Terézszel kötött házasságából gyermek nem származott. Egyetlen fogadott leányuk volt. *Stark Zsófia* (1857–1929) Nitsch Mór postatiszthez ment feleségül. Házasságukból két fiú született, unokái és dédunokái ma is élnek. Nitschné Stark Zsófia, akárcsak *Lajos* bátyja, gyűjtöttek és őrizgették a család történetére vonatkozó iratokat, a virginálkönyv is Nitschné Stark Zsófia révén került 1919 körül a soproni múzeum birtokába. A többi irat azonban sajnos elkallódott. *Stark Gusztáv* (1859–1935), nagyapám, a hentesmesterséget tanulta ki. 1885-ben vette feleségül *Hambach Jozefát*, *Hambach Nándor* mészárosmester és *Moretti Anna* leányát. Ekkor költözött a Várkerület 20. (ma: Lenin körút 19.) szám alatti szép rokokó ház emeleti lakásába, a ház földszintjén pedig hentesboltot nyitott. Ebben a házban születtek meg gyermekei. Közülük négy érte meg a felnőtt kort: *Gusztáv* (1886–1925); édesanyám, *Józsa* (1887–1974), *Lajos* (1889–1932) és *Irma* (1892–). Velük elérkeztünk a jelenkorba. E jelenkor krónikájának megírása legyen a jövő nemzedékek feladata!

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Bellér Béla: Az osztrák-magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1922–1926)

Bellér Béla: Az osztrák-magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1922–1926)

1. A Horthy-korszak történetírását alig érdekelte annak az osztrák népnek története, amelynek több mint ezer éve szomszédai vagyunk, és amellyel négyszáz éven keresztül államközösségben éltünk. Az osztrák–magyar viszonyt is ez a történetírás jóformán csak a burgenlandi kérdés szűk ablakán keresztül nézte, amelyet elhomályosított a nacionalista szenvedélyek gőze és a revíziós vágyálmok köde. Felszabadulás utáni történetírásunk először is tiszta képet alkotott magának a sokat vitatott burgenlandi kérdésről, a hazai és nemzetközi osztályharc szilárd bázisára, a belpolitika (*Nemes Dezső*, *Karsai Elek*), a nemzetiség- (e sorok írója), a had- (*Fogarassy László*) és a diplomáciatörténet (*Soós Katalin*, *Gábor Sándorné*) összefüggésrendszerébe helyezve azt. Azután vizsgálódását Ausztria tragédiájától, az Anchluss-tól kiindulva fokozatosan a modern Ausztria történetének úgyszólván minden lényeges kérdésére, az osztrák–magyar viszony egészére kiterjesztette, létrehozva a szomszéd ország történetének nemzetközi elismerést kiváltó monográfiáját (*Kerekes Lajos*). Ha van még az osztrák–magyar viszony feltekerkezésre váró fehér foltja, az talán csak az 1920-as évek története a burgenlandi kérdés megoldásától a világgazdasági válság kitöréséig. Ennek a fehér foltnak nagyobbik felét, az 1922-től 1926-ig terjedő időt igyekszik kitölteni a konkrét kapcsolatok színes rajzával jelen tanulmány, amely elsősorban a Magyar Külügyminisztérium kiadatlan aktáin alapszik.

2. A burgenlandi epilógus

A diplomáciai események fonalát a burgenlandi válság megoldásánál, vagyis 1921 utolsó hónapjaiban kell fölvennünk. Az olasz közvetítéssel létrejött és 1921. október 13-án aláírt ún. velencei jegyzőkönyv úgy vetett véget a több 233 mint két éve húzódó, az amúgy is ingatag kelet-európai helyzetet felborulással fenyegető osztrák–magyar vitának, hogy Magyarország kötelezte magát az általa Burgenlandba küldött és az osztrák birtokbavételt mind ez ideig megakadályozó irreguláris csapatok kivonására, Ausztria pedig beleegyezett abba, hogy a terület központjának számító Sopron városa és még 8 szomszédos község

népszavazással döntsön sorsáról. Az egyezmény végrehajtását magyar részről némileg hátráltatta, de meg nem akadályozta az október végi második királypuccs. Nov. 10-én a felkelők kiürítették a vitás területet, és 10–12-én megkezdődött, december 3-ára pedig – nagyobb incidensek nélkül – befejeződött az osztrák csapatok bevonulása.

A velencei egyezmény másik fő pontjának végrehajtására Sopron és környéke népszavazásának lebonyolítására 1921. december 14-én és 16-án került sor, annak ellenére, hogy az osztrák kormány előzőleg kijelentette: a magyar részről elkövetett népszavazási visszaélések miatt eleve semmisnek tekinti a népszavazás eredményét, és nem fogja elismerni.

A népszavazáson végeredményben Magyarország 15 338 szavazatot, a szavazatok 65,2%-át, Ausztria pedig 8223 szavazatot, a szavazatok 34,8%-át kapta. Hét városi kerület és 3 falu többsége Magyarországra, 1 városi kerület és 5 falu többsége pedig Ausztriára szavazott. A szavazást Sopron városa döntötte el (Brennbergbánya is hozzá tartozott), ahol 12 331 (72,8%) szavazat esett Magyarországra, 4616 (27,2%) pedig Ausztriára. Itt nyilván nagy súllyal esett latba a magyar szociáldemokrata munkásság Magyarország melletti állásfoglalása. A községekben Magyarország 3007, (45,5%), Ausztria pedig 3607 (54,5%) szavazatot kapott.¹⁽⁹³⁾

A soproni népszavazás a várakozással ellentétben nem hozta meg mindjárt az osztrák–magyar kapcsolatok javulását, sőt átmenetileg kiélezte azokat. A burgenlandi krízis tetőpontján, 1921 nyarán osztrák és cseh államférfiak újból találkoztak, 1921. december 16-án, a soproni népszavazás utolsó napján pedig Schober osztrák kancellár aláírta az ún. lanai (ma Lány Csehszlovákiában) egyezményt. Az egyezményben az osztrák kormány elismerte a Saint Germain-i és a trianoni békeszerződések által létesített határokat, lemondott a szudétánémet területekre támasztott igényéről, és a csehszlovák kormánnyal együtt kölcsönös támogatást ígértek egymásnak harmadik államok felforgató tevékenységével szemben. Cserében Ausztria nagyobb csehszlovák kölcsönt kapott, ami előrevetette az Ausztria és Csehszlovákia közti szorosabb gazdasági kapcsolat lehetőségét.²⁽⁹⁴⁾

A lanai egyezmény mind bel-, mind külpolitikai szempontból nehéz helyzetbe hozta a Schober-kormányt. Belpolitikailag a nagynémetek és a szociáldemokraták, külpolitikailag pedig Magyarország és Olaszország reagált igen hevesen az egyezményre. Az osztrák kormány igyekezett a magyar kormányra tett kedvezőtlen hatást a lehetőséghez mérten csökkenteni. Chnobloch budapesti osztrák követ gróf Khuen-Héderváry követségi tanácsossal 1921. december 23-án folytatott beszélgetése során kijelentette, hogy Ausztria Magyarországgal is kész kötni az osztrák–csehhez hasonló gazdasági szerződést. Hangsúlyozta, hogy az osztrák–cseh szerződésnek nincs magyarelles éle. Khuen ellenvetette, hogy a megállapodás szövegében a trianoni békeszerződés is benne foglaltatik, sőt talán a szerződés a velencei egyezmény hatálytalanítására is irányul. Mindenesetre feltűnő, hogy az osztrák kormány csak a velencei egyezmény rá nézve kedvező pontjait (bandák kivonása) fogadja el, a kedvezőtleneket (pl. a soproni népszavazás) nem, bár – jegyezte meg Khuen – Schober kancellár legutóbb Masirevich bécsi magyar követtel folytatott beszélgetésében bizonyos formális elégtételyűjtés esetén az utóbbira is hajlandónak nyilatkozott. Ilyen elégtételyűjtésről azonban – fűzte hozzá Khuen – jelenleg a magyar közvélemény izgatottsága miatt nem lehet szó. Viszont Chnobloch is elhárította magától Khuennek egy Bethlen–Schober találkozóra vonatkozó ajánlatát.³⁽⁹⁵⁾ A budapesti megbeszéléseken tehát nem sikerült a lanai egyezménynek a két állam kapcsolataira gyakorolt nyomasztó hatását csökkenteni.

Valamivel kedvezőbbben alakult Masirevich bécsi magyar követnek Schober kancellárral ugyanekkor folytatott tárgyalása. Masirevich is azzal kezdte Bécsben, amivel Khuen-Héderváry Budapesten: magyar

szempontból kifogásolta a prágai szerződésnek a Saint Germain-i és a trianoni békeszerződés együttes végrehajtására vonatkozó kitételeit. Schober ezt a kritikát azzal hártotta el, hogy ez volt a minimum, amelyet ő felajánlhatott az 1920 nyarán megkötött magyarelles Renner-féle osztrák–cseh szerződés hatályon kívül helyezéséért és a súlyos helyzetben lévő Ausztriának csehszlovák részről nyújtott gazdasági és pénzügyi előnyökért. Schober kijelentette, hogy egy békülékeny hangú magyar nyilatkozat után hajlandó lezárni a soproni kérdést és tárgyalásokat kezdeni Magyarországgal gazdasági és egyéb kérdésekről.

A lanai egyezmény nemcsak Magyarországot, de Olaszországot is felháborította. Olaszország egy Csehszlovákia–Ausztria, sőt Jugoszlávia közti föderációtól tartott, és gyökeres politikai irányváltotással fenyegetődzött.⁴⁽⁹⁶⁾

Az osztrákok különben a soproni népszavazás eredményét elutasító álláspontjukkal magukra maradtak. A nagyköveti konferencia Ausztria kifogásaival szemben elfogadta a népszavazás eredményét, és 1922. január 1-én átadta a semmiképp sem fogja elhagyni a velencei jegyzőkönyv talaját. Bethlen tudosolta a népszavazás elismerését).⁵⁽⁹⁷⁾

Ez a körülmény arra ösztökélte az osztrák kormányt, hogy keresse a Magyarországgal való *modus vivendit*. Schober 1922. január 19-én újabb lépést tett a kiengesztelődés érdekében. A Külügyi Bizottság előtt úgy magyarázta az osztrák–cseh egyezményt, mint a gazdasági közeledést előmozdító politikai szerződést, amely azonban nem áldoz fel elsőrendű népi érdekeket. A magyar szempontból különösen sérelmesnek talált trianoni határok elismerésére célozva kijelentette: „A területi viszonyoknak közjogi vonatkozásban való megváltoztatása ma komoly politikai kombinációk körén kívül esik”. Ez kétségkívül így is volt. A Magyarország által szintén kifogásolt, a két szerződő állam fennálló államformájának kölcsönös védelméről szóló 4. cikkellyel kapcsolatban megjegyezte, hogy ennek csak abban az esetben lenne külpolitikai hatása harmadik államokra, ha „ezek az államok felforgató tevékenységet kezdeményeznek a 235szerződő államokban”; ezt nyíltan természetesen egyetlen állam, így Horthy-Magyarország sem vindikálhatta magának. Schober végül egyenesen Magyarországnak szánt újabb baráti gesztusként kijelentette: „Magyar részről is kijelentették egyik képviselőnk előtt, hogy a mi igazi magyar barátaink tökéletesen megértik, hogy nekünk valakire támaszkodnunk kell, és erre a gazdag Csehszlovákia a legkézenfekvőbb.”⁶⁽⁹⁸⁾

Schober közeledési kísérlete Bethlennél kedvező fogadtatásra talált. A második királypuccs által összekovácsolt kisantant gyűrűből Magyarország számára csak Ausztria felé vezetett kiút. Bethlen addigi tartózkodását is elsősorban az osztrák közvélemény izgatottsága s a várható szociáldemokrata támadás magyarázta.⁷⁽⁹⁹⁾ Schober lépése feloldotta ezt a bűvös kört. Ilyen körülmények közt nem egészen öt héttel Khuen-Héderváry ajánlata után, 1922. január 27-én Bécsben létrejött a Bethlen–Schober találkozó. A találkozótól a magyar sajtó – a Csehországgal, Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén (SHS) Királysággal (későbbi Jugoszlávia) folytatott tárgyalásokon elfoglalt magyar álláspontnak megfelelően – elsősorban gazdaságpolitikai téren várt eredményeket, előre is óvást emelve a messzebbmenő, a Monarchia korszerűsített változatának felújítását sugalló politikai kombinációk ellen.⁸⁽¹⁰⁰⁾

A tárgyalásokon az osztrák kancellár igyekezett megnyugtatni a magyar miniszterelnököt, hogy a prágai egyezmény ratifikálása után a régi Renner-féle egyezmény hatályát veszítette. Az új egyezménynek nincs magyarelles éle; Ausztria ezzel nem csatlakozik a kisantanthoz, s nem vállal a békeszerződésen és a nemzetközi jog alapelvein túlmenő kötelezettségeket. A jugoszlávokkal folyó tárgyalásoknál is hasonló a helyzet. Schober hangsúlyozta, hogy Ausztria népszavazási területet Magyarországnak. (Február 25-én Ausztriának is javamásul véve Schober nyilatkozatát, igyekezett az osztrák kancellárt együttműködésre

bírni az emigráns sajtó- és rendőrségi kérdésben,⁹⁽¹⁰¹⁾ de csupán „vörösvédelmi ügy”-ben, vagyis a kommunisták elleni közös fellépésben sikerült egyetértésre jutniok.¹⁰⁽¹⁰²⁾ Viszont elhatározták egyezmény megkötését a velencei jegyzőkönyvben előirányzott tárgyalások ügyében. A közlekedésügyet is célszerűnek látták volna külön egyezményben szabályozni, a függőben lévő kereskedelmi szerződésnél,¹¹⁽¹⁰³⁾ esetleg a többi kérdésnél is viszont elegendőnek látszott előtűk egy, a rendezésükre irányuló készséget hangoztató nyilatkozat.¹²⁽¹⁰⁴⁾

Egészében véve az osztrák–magyar kapcsolat Schober kancellársága alatt, ha vesztett is feszültségéből, mégsem normalizálódott. 1922 márciusában, amikor Magyarország a trianoni békeszerződés kísérelőjegyzékére hivatkozva nagyobb határkiigazítást követelt Ausztriától, kisebbfajta burgenlandi válság tört ki. Az osztrák Nemzeti Tanács március 9-i ülésén egyhangúlag elutasította a magyar követelést. Prónay és Hir György részéről egy második nyugat-magyarországi felkelés fenyegetett. Ezek mellett a múltó incidensek mellett a lanai egyezmény olyan állandó tüske volt a magyar–osztrák kapcsolatokban, amelyet nem sikerült kihúzni. Az egyezménynek olyan nagy volt a belső ellenzéke is, ²³⁶hogy ez végül a Schober-kormány bukását okozta. A nagynémetek kivonták képviselőiket a kormányból, és a szociáldemokratákkal közösen megbuktatták. A kormánybuktatást döntően befolyásolta széles osztrák körök félelme Franciaország közép-európai csatlósaival való szorosabb gazdasági kapcsolatoktól.

A jobboldali fordulat lehetősége újból életre keltette a régi német–bajor–osztrák–magyar együttműködéshez fűződő reményeket. 1922 áprilisában és májusában a Horthy-rendszer egyik legjobban értesült, nyílt politikai szerepet hosszú ideig nem vállaló s éppen ezért a jobboldalnak bizalmi helyzetet betöltő „kulcsembere”, Kozma Miklós, akkor az MTI elnök-vezérigazgatója körutat tett nyugaton, Ausztriában, Németországban és Csehszlovákiában, s Bethlen miniszterelnök és Gömbös megbízásából felvette a kapcsolatot a német és a bajor szélsőjobboldali körökkel, Kahrral, Kanzlerrel és Ludendorff-fal. Csakhamar rá kellett azonban jönnie, hogy a német jobboldal teljesen szétzilált, szervezetlen állapotban van. Ilyen körülmények között Ausztriát nem lehetett jobboldalról, német–bajor–magyar együttműködéssel bekeríteni, sőt hovatovább Magyarország került elszigetelt helyzetbe, mint ezt utóbb maga Kozma is kénytelen volt József főherceggel együtt, Gömbössel is egyetértve, megállapítani.¹³⁽¹⁰⁵⁾

Ilyen körülmények között a magyar külpolitika előtt nem állt más út, mint az Ausztriával való kapcsolatok normalizálása. Erre dr. Ignaz Seipel bécsi keresztényszocialista papképviselő kormányának megalakulásával, 1922. május 31-e után megnyílt a lehetőség. Seipel mint a keresztényszocialisták ún. „bécsi”, a szociáldemokrata többséggel állandóan harcban álló körének képviselője – elődeivel, a felső ausztriai Johann Hauser prelátussal és a voralbergi agrárius Jodok Finkkel ellentétben – szakított a szociáldemokratákkal való megegyezés politikájával, és egyre élesebben fordult szembe velük. Hasonló fejlődési folyamat ment végbe a szociáldemokrata pártban, amelyben a balszárny teoretikusai Karl Renner vezetésével visszaszorították a jobbszárnyat. Az osztályharc programjának hangsúlyozásával a szociáldemokraták versenyre keltek még a kommunistákkal is, egyben azonban kimélyítették a keresztényszocialistákkal való ellentétüket anélkül, hogy végeredményben készek lettek volna a velük való döntő összecsapásra.

Az osztrák belpolitikai helyzet ezért egy ideig igen feszült volt, úgyszólván borotvaélen táncolt. Ez a legvadabb híreszteléseknek adott tápot. 1922 nyarán pl. Prágában Ausztria várható összeomlásának esélyeit latolgatták. Katonailag ugyan nem kívántak beavatkozni, de – úgy látszik, magyar példára – irreguláris szokol–alakulatoknak Ausztriába s főleg Nyugat-Magyarországba való irányításával és diplomáciai fellépéssel kívánták a számukra kedvezőtlen fordulatnak elejét venni.¹⁴⁽¹⁰⁶⁾ A megmaradt nyugat-magyarországi területen pedig arról suttogtak, hogy Seipel kancellár, a legitimista Lichtenstein

herceg és Traum gróf Héjjas Iván segítségét is igénybe óhajtják venni a szociáldemokratáknak előbb Burgenlandban, majd a többi tartományban való visszaszorítására; hálából pedig az osztrák kormány visszaadná Magyarországnak Burgenlandot. (Ez, ismerve a Gratz–Masirevich–Seipel közt 1921. március 13-án lefolyt tárgyalás anyagát, nem is tűnik fel abszurdumnak).¹⁵⁽¹⁰⁷⁾ Lassanként azonban a keresztényszocialistáknak sikerült helyzetüket konszolidálniok. Különösen nagy politikai sikert jelentett számukra a stabilizációnak 650 millió aranykoronát kitevő angol–francia–olasz–csehszlovák ²³⁷kölcsönnel való megoldása 1922/23-ban. Ez a gazdasági és a politikai stabilizációt egyaránt elősegítette.¹⁶⁽¹⁰⁸⁾

1922 szeptemberében végre nyugvópontra jutott az annyi megrázkódtatást okozó osztrák–magyar határkérdés is. A végleges határt a trianoni békeszerződés, a velencei jegyzőkönyvek és a Határmegállapító Bizottság 1922. évi döntése alapján a Népszövetség Tanácsa szentesítette. A velencei egyezmény értelmében megtartott soproni népszavazás Sopron városát és körülötte 8 községet (Ágfalva, Balf, Fertőboz, Fertőrákos, Harka, Kópháza, Nagycenk, Sopronbánfalva), összesen 44 628 kat. hold területet és 50 020 lakost, a Határmegállapító Bizottság döntése pedig egy kisközség (Lovászdad, németül Luising) átengedése ellenében újabb 10 községet (Alsócsatár, Felsőcsatár, Horvátlovó, Kisnarda, Magyarkeresztes, Nagynarda, Németkeresztes, Pornóapáti, Szentpéterfa, Ólmod) összesen 19 756 kat. hold területet és 5383 lakost juttatott vissza Magyarországnak. Végeredményben tehát a végleges határmegállapítás során 1 község elvesztése ellenében 1 város és 19 község, összesen 64 384 kat. hold és 55 403 lakos került vissza Magyarországhoz.¹⁷⁽¹⁰⁹⁾ Ez ugyan lényegesen kisebb volt, mint amit Magyarország eredetileg követelt (168 586 hold, az egész terület negyedrésze és 62 000 lakos, az összlakosság ötödrésze),¹⁸⁽¹¹⁰⁾ de nagyobb volt annál, mint amit Magyarország bármely más határmegállapításnál elért. Ezeket a területeket még 1922-ben visszacsatolták Magyarországhoz. 1923 folyamán a Határmegállapító Bizottság, ill. a Nemzetek Szövetsége Tanácsa még eszközölt ugyan néhány, kisebb jelentőségű módosítást a határon, de ettől az időtől kezdve az osztrák–magyar határ stabilizálódott, amit aztán törvényhozásban is rögzítettek.¹⁹⁽¹¹¹⁾

A határkérdés rendezésével kiküszöbölődött a fő mérgező góc a két állam kapcsolatából, habár Burgenland továbbra sem szűnt meg vita tárgya lenni. Ez azonban már nem tudta megakadályozni a két állam kapcsolatainak normalizálását és lassú, de folyamatos fejlődését.

3. Seipel magyarbarát külpolitikája

A viszonyok javulásához szilárd alapot nyújtott az Ausztriában a magyarországit megelőzően, még 1922-ben végbement stabilizáció, ill. szanálás. Bár ez olyan súlyos politikai és szociális áldozatokat követelt Ausztriától, mint 1926-ig a népszövetségi pénzügyi ellenőrzés elfogadása, nagyarányú tisztviselő-elbocsátás, fokozódó munkanélküliség, egészében véve fellendítette az ország gazdasági életét, és megakadályozta azt is, hogy egyes, elsősorban a szomszédos nagyhatalmak (Német- és Olaszország) Ausztria belső nehézségeit felhasználva, veszélyes befolyásra tegyenek ott szert. Ezt a körülményt a keresztényszocialisták politikailag a maguk javára gyümölcsöztették. Az 1923-i választásokon a Seipel kancellár által vezetett keresztényszocialisták 82, a szociáldemokraták 68, a nagynémetek 10 és a Landbund 5 mandátumot szerzett. Az abszolút többséghez azonban, amire Seipel számított, még így is hiányzott egy mandátum.²⁰⁽¹¹²⁾

²³⁸A Seipel-féle keresztényszocialista rezsim kezdődő megszilárdulása változást idézett elő Ausztria külpolitikájában. A még a socialista Renner által kezdeményezett és bizonyos mértékig még Schober által is folytatott csehbarát politika Seipel alatt határozottan gyengült. Masirevich bécsi magyar követ már 1922 végén észrevette a szél fordulását, és Seipel esedékes budapesti látogatását Ausztria és Magyarország gazdasági és politikai közelebb hozására kívánta felhasználni. Utóbbiak alapját a követ szerint egy

osztrák–magyar döntőbírósi és barátsági egyezmény képezhetné.²¹⁽¹¹³⁾

Seipel budapesti látogatása 1923 január elején került sor. Bethlen miniszterelnök a budapesti tárgyalások során valóban kísérletet tett a döntőbírósi egyezményrel kapcsolatban egy közös politikai irányvonal kialakítására és ennek politikai szerződésbe vagy jegyzékváltásba való foglalására. Seipel kezdetben nem lelkesedett ezért a gondolatért, mert – mint kifejtette – Ausztria és Magyarország politikai helyzete között lényeges különbség van. A magyar politika fő kérdése Seipel megítélése szerint az integritás és a kisebbségi kérdés. Ezzel szemben Ausztriában a nemzetiségi kérdés – az egy, de megoldhatatlannak látszó dél-tiroli kérdés kivételével – elvesztette jelentőségét, viszont létkérdéssé vált a gazdasági kérdés, egy nagyobb gazdasági egység létrehozása akár a Németországgal való Anschluss, akár a régi Monarchia példájára annak utódállamaival kötött gazdasági együttműködés keretében. Ausztria tudja, hogy jelenleg egyik út sem járható, de nyitva akarja tartani ezeket a lehetőségeket a minden állammal való barátság aktív külpolitikája és a Népszövetségre való támaszkodás révén. Seipel megvédte a magyar kormány előtt annyira gyűlöletes Prága–Lana-i egyezményt is. Ezzel világosan értésére adta Bethlennek, hogy – legalábbis egyelőre – nem kíván a magyar politika csehszlovákellenes hadjáratához csatlakozni.

Utóbb, mikor Bethlen utalt egy esetleges, az osztrák–magyar kapcsolatokat is érintő kormányváltozás lehetőségére, Seipel mégis engedett a magyar miniszterelnök kapacitálásának, és hozzájárult a jegyzékváltás gondolatához, sőt a jegyzék szövegében is megállapodtak.

Bethlen iparkodott Seipelt rábírní a bécsi magyar emigráns sajtó betiltására, valamint az emigránsok kiutasítására is. Seipel először erre vonatkozólag sem vállalt kötelezettséget,²²⁽¹¹⁴⁾ később azonban mégis megegyeztek az emigráció megrendszabályozásában.²³⁽¹¹⁵⁾

Seipel budapesti tárgyalásai élénken foglalkoztatták a kisantant-diplomáciát. A kisantant-diplomaták körében uralkodó hangulatot legvilágosabban a rendszerint jól értesült budapesti román követ, Stircea fejezte ki, aki Seipel budapesti tárgyalásait a csehek elleni tüntetésként értékelte, amelyet az válthatott ki, hogy a csehek az utóbbi időben nem szállítottak elegendő élelmiszert Ausztriának.²⁴⁽¹¹⁶⁾

Az osztrák–magyar kapcsolatok egyébként a továbbiakban nagyjából a budapesti tárgyalásokon megszabott vonalat követték. Seipel budapesti tárgyalásai után rendes diplomáciai úton tovább folytak a tárgyalások a döntőbírósi egyezményről és a titkos jegyzékváltásról. Az utóbbi szövegén osztrák részről több változtatást javasoltak, a döntőbírósi szerződés érdemi részén azonban ²³⁹nem változtattak.²⁵⁽¹¹⁷⁾ Hogy aztán mi lett a sorsa a titkos jegyzékváltásnak, ez az iratokból nem derül ki. Ebben az időben valószínűleg nem került rá sor, már csak azért sem, mert a jobboldali Magyarországgal való barátság ugyan nem, de az egyoldalú lekötöttség minden bizonnyal ellenkezett volna Seipel egész külpolitikai koncepciójával.²⁶⁽¹¹⁸⁾

Az osztrák–magyar választott bírósi szerződést 1923. április 10-én Budapesten írta alá Daruváry mb. magyar külügyminiszter és Calice osztrák követ. Az egyezmény bevezető része „a békének Közép-Európában való fenntartására és biztosítására” irányuló lépésként értékeli a szerződést. Az egyezmény négy cikkelyében kimondja a vitás kérdések békés tárgyalások, ezek sikertelensége esetén pedig közös beleegyezéssel választott bíróság, ill. az Állandó Nemzetközi Bíróság útján való rendezését. A szerződés fontosságát növelte, hogy visszamenőleg, a megkötése előtti időből származó esetekre is kiterjedt. A magyar nemzetgyűlés 1923. XXXI. tc. alatt cikkelyezte be az egyezményt, amely a két ország kapcsolatából kiiktatta az erőszakot, az egyoldalú döntést és legalábbis Magyarország egy határszakaszán, a nyugati osztrák–magyar határon viszonylag normális viszonyokat teremtett.²⁷⁽¹¹⁹⁾

Seipel budapesti tárgyalásainak másik maradandó eredménye az osztrák és a magyar kormány, sőt a magyar kormány és a Schober vezetése alatt álló bécsi rendőrség szoros együttműködése lett a baloldali bécsi magyar emigráció ellen. Ennek „megrendszabályozása” nem egyszerűen presztízs szempontból volt érdeke a magyar kormánynak, hanem komoly politikai okokból is. Mint a Külügyminisztériumnak egy, az Igazságügyi Minisztériumhoz küldött átiratában olvashatjuk: „...felmérhetetlen az az erkölcsi és anyagi kár, amelyet az állami élet csaknem minden vonatkozásában az emigránsok működése következtében szenvedünk, s amelynek hátrányos következményeit a mindennapi megélhetés gondjaitól kezdve a külső és belső állami és nemzeti céljaink érdekében folytatott küzdelmünk minden fokozatában állandóan érezzük.”²⁸⁽¹²⁰⁾ Éppen ezért Masirevich bécsi magyar követ többször is sürgette az osztrák Külügyminisztériumnál a magyar emigráció elleni fellépést. Végül az osztrák Külügyminisztérium 1923. április 10-én közölte a bécsi magyar követséggel, hogy az osztrák rendőri hatóságok a magyar emigránsokat kiutasítás terhe mellett olyan jegyzőkönyvi nyilatkozatra kényszerítik, miszerint tartózkodni fognak mindennemű, vagyis a magyar kormány ellen irányuló politikai tevékenységtől is. A követ a továbbiakban abban állapodott meg Grünberger külügyminiszterrel, hogy egyrészt időről időre értesítést kap a bécsi rendőrhatalóságoknak a magyar emigránsok ellen hozott konkrét intézkedéseiről, másrészt ő maga is terjeszt be időnként jegyzéket a Külügyminisztériumba az emigráns sajtónak rendőrségi eljárás alapjául szolgáló cikkeiről és híreiről. Ez a megállapodás valóra is vált. Masirevich a Jövő, a Bécsi Magyar Újság, Az Ember márciusi és áprilisi számaiból, főleg Lovászy, Jászi, Garami cikkeiből két jegyzéket is összeállított 1923. ápr. ²⁴⁰10-én. Az inkriminált cikkek köztársaságpárti propagandát, valamint a nemzeti hadsereg, az ÉME, Horthy, Bethlen, Masirevich ellen irányuló támadásokat tartalmaztak, és örömmel üdvözölték az első budapesti munkásmegmozdulást, a vas- és fémmunkások tüntetését.²⁹⁽¹²¹⁾

Az osztrák és a magyar hatóságok emigráció elleni együttes hajszejának nyilván része volt abban, hogy 1924 elején Bécs megszűnt a magyar emigráció központja lenni. A bécsi magyar emigráció majdnem teljesen Csehszlovákiába és Németországba tette át tevékenységének színterét; csupán a Landler-Rudas-frakció maradt továbbra is Bécsben. A magyar hatóságok félelme a bécsi emigrációtól 1924 elején olyannyira alábbhagyott, hogy elejtették egy szélesebb baloldallelles hírszolgálat, az ún. vörösvédelem hírszolgálat kiépítésére vonatkozó korábbi tervüket, többek közt azért, mert „Masirevich követ úr Schober rendőrigazgatósági elnökkel, valamint államrendészeti osztályával vörösvédelmi ügyekre vonatkozólag a legkitünőbb összeköttetést teremtette meg.”²⁰⁽¹²²⁾ Hogy ez az együttműködés milyen szoros volt, bizonyítja, hogy a magyar követség Kun Béla és titkára, Steiner Béla tartózkodásának – később tévesnek bizonyult – hírével 1925 végén és 1926 elején mozgósítani tudta nemcsak a bécsi rendőrséget, hanem még az osztrák diplomáciai testületet is.²¹⁽¹²³⁾

4. Rintelen puccsterve olasz–magyar támogatással

A magyar kormány Ausztriával való kapcsolatában nem csupán arra törekedett, hogy maximális hasznot húzzon ebből, hanem – akárcsak a korábbi években – arra is, hogy Ausztria belügyeibe beavatkozva, jobboldali fordulatot igyekezzék ott előidézni. Ez a törekvése egybevágott az osztrák burzsoázia és arisztokrácia jobboldali köreinek szándékával, amelyek az osztrák parlamentben a polgári pártok és a szociáldemokraták közt kialakult patt-helyzetet látva, a parlamenten kívül tevékenykedő szélsőjobboldali szervezetekkel akarták a szociáldemokratákat a törvényes parlamenti útról letéríteni, fegyveres felkelésbe hajsolni és megsemmisíteni. Éppen ezért nem a bécsi magyar követ volt az egyetlen, aki titkolatlan rokonszenvvel nézte az osztrák kormány és hatóságok csendes mozgósítását a munkásság ellen. Masirevich követ 1923. jan. 22-i jelentésében elégedetten nyugtázza, hogy az osztrák kormány – Schober volt kancellár, bécsi rendőrfőnök irányításával – fokozatosan befolyása alá vonja a rendőrséget, a csendőrséget,

hadsereget és az önvédelmi alakulatokat, visszaszorítva és védelembe kényszerítve a szociáldemokráciát. A jelentéshez mellékelte, „A bécsi és alsóausztriai önvédelmi szervezetek tagolódása” c. táblázatos kimutatás igyekszik fölmérni a jobboldali puccshoz rendelkezésre álló tíz önvédelmi szervezet fegyveres erejét, amelyeknek összlétszámát 37 885 emberben adja meg. Ezek közül a szervezetek közül a legjelentékenyebb erőt a jelentés szerint a Frontharcösszövetség (Frontkämpfervereinigung) és az alsó-ausztriai Heimwehr képviselte 14 000, ill. 13 600 felfegyverzett emberével.³²⁽¹²⁴⁾

A bécsi magyar követnek egy közeli osztrák jobboldali fordulathoz fűzött reménye egyelőre vágyálomnak bizonyult. Bár az osztrák szociáldemokrácia ebben ²⁴¹az időben valóban védekező helyzetben volt, még így is félelmetes erőt képviselt. Nem csupán parlamenti ereje volt töretlen vagy a főváros közigazgatásában betöltött szerepe rendíthetetlen, hanem – a keresztényszocialista hadügyminiszter, Carl Vaugoin minden mesterkedése ellenére – jelentős befolyást élvezett a hadseregben is. A hadsereg-bizalmiak 1923-as választásán 14 215 katona szavazott a szociáldemokratákra és csak 1054 a keresztényszocialistákra. A magyar követ reménykedése csak a rendőrség tekintetében volt megalapozott, mert Schober vezetése alatt a rendőrség valóban megbízható támasza volt a keresztényszocialista kormánynak.³³⁽¹²⁵⁾ De a politikai és a katonai felkészületlenségen kívül a gazdasági helyzet is a jobboldali puccs ellen szólt. Az éppen csak megkezdődött osztrák stabilizáció 1923-ban még nem tette éretté a helyzetet egy jobboldali kalandrakció számára.

1924 végén viszont olyan belpolitikai bonyodalmak támadtak, amelyekhez a jobboldal vérmes reményeket fűzött. Ausztriában általában azt hitték, hogy az ország gazdasági és pénzügyi helyzete fölött gyakorolt genfi ellenőrzés 1924 végén megszűnik. Mikor ez nem következett be, sőt Seipelnek a Népszövetség előtt olyan ígéreteket kellett tennie, amelyek a tartományok pénzügyeit is érintették, saját pártja tartományi képviselőinél is ellenállásba ütközött. Seipel erre lemondott. Helyette a salzburgi keresztényszocialista dr. Rudolf Ramek alakított a nagynémetekkel közösen koalíciós kormányt. Még ez év lejártá előtt újra választották köztársasági elnöknek Hainischt, akinek első hivatali időszaka véget ért. Ramek mint szövetségi kancellár közel két évig (1924. nov. 20-tól 1926. okt. 20-ig) kitartott posztján. Kevesebb szerencse kísérte a kormány kissé meggondolatlan külügyminisztere, Heinrich Mataja, de főleg a pénzügyminiszter, Jakob Ahrer hivatali tevékenységét. Ahrernek mind egyéni magatartása, mind két takarékpénztár bukásával, ill. szanálásával kapcsolatos eljárása súlyos támadásokra adott okot az ellenzék részéről.³⁴⁽¹²⁶⁾

Habár Ramek látszólag még idejében átalakította kormányát, és 1926. jan. 15-én mind Mataját, mind Ahrert menesztette, a szakértők mégsem jósoltak hosszú életet kormányának, kiváltképp azért, mert jún. 25-én egy „mindig és újra gyanús kétértelműségbe burkolódzó jelenséget”, dr. Anton Rintelent, 1919 óta Stájerország tartományfőnökét, 1903-tól a grazi egyetemen az osztrák polgári perrendtartás rendes tanárát nevezte ki közoktatásiügyi miniszternek. (Rintelen védenca és helyettese volt egyébként dr. Jakob Ahrer is). A jó képességekkel megáldott, de égő becsvágyában és hatalomvágyában minden erkölcsi gátlást elvető Rintelen miniszteri megbízását csupán a teljes hatalomhoz vezető első lépcsőfoknak tekintette,³⁵⁽¹²⁷⁾ annál inkább, mert a keresztényszocialista pártban is már Seipel utódának kezdték tekinteni. Rintelenre mint egy jobboldali, tehát Magyarország érdekét is szolgáló puccs lehetséges vezérére egy vidéki főszerkesztő és jobboldali politikus, bizonyos dr. Reichenauer már 1923 őszén felhívta Khuen-Héderváry Sándor rk. követ és meghatalmazott miniszter figyelmét. 1926 elején ugyanő konkrét ajánlással fordult Ambrózy gróf bécsi magyar követhoz, hogy „Magyarország intéző körei vegyék fel az összeköttetést azokkal az osztrák jobboldali és nemzetien érző körökkel, melyek Magyarország iránt különös szimpátiával viseltetnek.”³⁶⁽¹²⁸⁾

242Mint hogy az újabb válság felé haladó osztrák belpolitikai fejlődés alátámasztani látszott Reichenauer ajánlatát, Khuen-Héderváry Bécsbe utazott, és 1926. júl. 11-én találkozott Rintelen. Rintelen kancellársága esetén a szociáldemokraták választások útján vagy fegyveres erővel történő uralomra jutásának megakadályozására valóban hajlandónak mutatkozott olasz–magyar támogatással egy jobboldali puccs kirobbantására, de magáról a puccsról rendkívül bizonytalan elképzelései voltak. Ezért Khuen-Héderváry nem vállalt Rintelen szemben semmiféle katonai, sőt politikai kötelezettséget sem, s olasz katonai és politikai támogatás kérésére igyekezett Rintelent rávenni.³⁷⁽¹²⁹⁾ Rintelen erre is hajlandónak mutatkozott, de – legalábbis egy későbbi jelentés tanúsága szerint – az olaszok sem találták komoly embernek.³⁸⁽¹³⁰⁾

A Magyar Külügyminisztériumban nem túlságosan gyakori óvatosság ezúttal helyénvalónak bizonyult. 1926 őszére tovább éleződött a keresztényszocialista és a szociáldemokrata párt hatalmi harca. Már előrevetette árnyékát a Ramek-kormány bukása, de az is, hogy utóda aligha Rintelen lesz, akit a szociáldemokraták egyrészt a Zentral, és a Steyer-bankkal kapcsolatos eljárása miatt erősen tűz alá vettek, másrészt nyíltan az alkotmány megsemmisítésére irányuló szándékkal vádoltak.³⁹⁽¹³¹⁾ Így Rintelen helyett egyre inkább Seipel újabb kancellársága került előtérbe. Ezt azonban az osztrák jobboldal korántsem a válság megoldásának, hanem inkább a válság kieleződésének tekintette. Mint hogy mind a két fél a választásoktól várta a maga győzelmét, az új kancellárnak elkerülhetetlenül ki kellett írnia a választásokat. Ha ez baloldali győzelmet hozna, „akkor a helyzet a szövetséges tartományok részéről esetleg egy *műtétet* követelhetne, hogy ezáltal a hatalmi eszközöket kezeikben tarthassák.” Az osztrák jobboldal a hadsereg és az államrendőrség felére, a mintegy 10–15 ezer fegyverrel rendelkező frontharcosokra és a hozzájuk csatlakozó szervezetekre, továbbá az Ahrer vezetése alatt álló nagylétszámú Lakosvédelemre (Einwohnerwehr) számítva, elég erősnek érezte magát a szociáldemokrata önvédelmi szervezettel, a Körner és Schneller tábornokok parancsnoksága alatt álló ún. Köztársaságvédelmi Szövetséggel (Republiksschutzbund) való leszámolásra.⁴⁰⁽¹³²⁾

A polgárháborúval fenyegető fejlemények újból felszigázták a magyar kormánykörök reményeit. 1926 okt. 5-én Khuen-Héderváry újból érintkezésbe lépett Rintelen. Bethlennek Rintelen levélben válaszolt.⁴¹⁽¹³³⁾ A tárgyalások folytatására Gimpl keresztényszocialista képviselő Budapestre utazott. Itt azonban a miniszterelnök meglepő közlésével fogadták, hogy ti. Rintelen akcióját magyar részről csak abban az esetben támogathatják, ha azt kancellárként hajtja végre. Ekkor, de csak ekkor a magyar kormány is hajlandó lesz tekintélyes összeggel, habár nem a kért másfélmillió osztrák schillinggel, támogatni Rintelen megmozdulását.⁴²⁽¹³⁴⁾

Rintelen kancellárságából természetesen semmi sem lett. A nagy ambíciójú miniszter, „aki azon volt, hogy egy kis Catilina legyen”, ennek a szerepnek eljátszására nem bizonyult alkalmasnak. A Ramek-kormány bukása után Seipel emlékezetes szavakkal („Ausztriának nem megy olyan rosszul, hogy kénytelen volnék átvenni a kancellári hivatalt, de oly jól sem, hogy elutasíthatnám **243**azt”) újból a kormány élére állt, s csupa erőteljes személyiségekből megalakította sorrendben immár negyedik kormányát. Két más polgári párttal, a nagynémetekkel és a Landbunddal megerősödve kísérletet tett a szociáldemokraták visszaszorítására. Ez azonban sem politikailag az 1927. ápr. 24-i választásokon, sem katonailag az 1927. júl. 15-i bécsi munkásfelkeléssel kapcsolatban nem sikerült neki.⁴³⁽¹³⁵⁾ Éppen ezért a puccsra készülők Rintelen továbbra is possibili figura maradhatott, mind a magyar, mind az olasz kormánykörök szemében.

A fasiszta törekvések belpolitikai erősödése és külpolitikai, elsősorban olasz–magyar támogatása ellenére az osztrák uralkodó körök egyelőre még gyöngék voltak a fasiszta diktatúra megvalósítására. Nem

rendelkeztek közös programmal sem, amely az egységes cselekvés alapja lehetett volna. A Heimwehr fellépését a baloldal ellen a polgári pártok egyöntetűen támogatták ugyan, de a távolabbi jövő megítélésében már áthidalhatatlan ellentétek választották el egymástól az Anschluss, a Habsburg restauráció és a nemzeti függetlenség híveit. Emellett az uralkodó körök nem hagyhatták figyelmen kívül a nyugati hatalmak ellenzését sem a polgári demokrácia felrúgásával szemben, hiszen gazdaságilag és politikailag tőlük függtek. „Az osztrák köztársaság történetének első időszakát így a fasiszta törekvések jelentkezése és viszonylagos megerősödése jellemezte, de – annak ellenére, hogy a kormány köreiből (Seipel–Schöber) a diktatórikus elképzelések kedvező visszhangra találtak –, egyelőre fennmaradt a demokratikus és jobboldali erők egyensúlya.”⁴⁴⁽¹³⁶⁾

5. Az eltűnt burgenlandi kérdés nyomában

Az osztrák–magyar viszonyból 1924–1926 között mintha teljesen eltűnt volna a burgenlandi kérdés. Ez azonban csak látszat. A burgenlandi kérdés – ha sokszor láthatatlanul vagy alig észrevehetően is – mindig ott volt valamiképpen az osztrák–magyar kapcsolatok alján. Az osztrák–magyar határt hivatalosan stabilizálni lehetett, a lakosság hangulatát – határon innen és túl – már kevésbé. Az tény, hogy Burgenlandban a két világháború között nem volt egyetlen olyan számottevő politikai párt vagy irányzat, amely a Magyarországhoz való visszacsatolást írta volna zászlajára. Viszont a határ innenső oldalán maradt németiség körében – a nemzetiségi elnyomástól súlyosbított osztályelnyomás hatására⁴⁵⁽¹³⁷⁾ – időnként felerősödött, és hírt adott magáról az Ausztriához való csatlakozás vágya.

Az 1924. június 9-én Rábakeresztúron (Heiligenkreuz, Burgenland) rendezett népünnepélyen nyugat-magyarországi németek is részt vettek, hiszen „a nyugati határszéli községek német lakossága inkább Burgenlandhoz húz, mint Magyarországhoz.”⁴⁶⁽¹³⁸⁾ Ennek a közhangulatnak adott kifejezést egy nagyeceni kovácslegény burgenlandi barátjához intézett magánlevelében: „...majd ha ²⁴⁴mi is burgenlandiak leszünk, többször fogunk találkozni, most nálunk megint igen a platon (így!) van, hogy három héten belül osztrákok leszünk.”⁴⁷⁽¹³⁹⁾ A Nyugat-Magyarországon tapasztalható nyugtalansággal 1925 júniusában miniszterközi bizottság is foglalkozott. A bizottság jelentése alapján újabb intézkedéseket foganatosítottak a válság enyhítésére.⁴⁸⁽¹⁴⁰⁾ anélkül, hogy megnyugtató eredményt értek volna el. Az elégedetlenséget természetesen nem hagyta kihasználatlanul az osztrák propaganda, amely a még Nyugat-Magyarországon maradt németlakta területek, elsősorban Burgenland fővárosának, Sopronnak Ausztriához való csatolása iránt iparkodott hangulatot kelteni.⁴⁹⁽¹⁴¹⁾ Magyar részről viszont Burgenlandnak Sopronhoz való visszacsatolását sürgették, Sopron létérdekeire hivatkozva: „...Sopronon, úgymond, csak Burgenland visszacsatolása fog lényegesen segíteni.”⁵⁰⁽¹⁴²⁾ A Bethlen-kormánynek Ausztriában Olaszország támogatásával egy szélsőjobboldali fordulat előidézése érdekében folytatott aknamunkáját is nem utolsósorban az motiválta, hogy csupán egy a bethlenihez hasonló, a konzervatív törvényesség elemeit a faszizmussal ötvöző, a magyarral világnézeti és politikai közösségben élő osztrák fasiszta rendszer adhatott reményt Burgenland visszacsatolására és garanciát a nyugat-magyarországi németiség elszakadási törekvése ellen.

1927-ben az áprilisi választások és a júl. 15-én kirobbant bécsi tömegmozgalom hatására lényegesen megváltozott az osztrák belpolitikai helyzet. A demokratikus és a jobboldali erők átmeneti egyensúlya felbomlott, és a jobboldal rálépett arra a veszélyes útra, amely közbülső állomásként a Dollfuss–Schuschnigg-féle ausztrofasiszmushoz, végállomásként pedig 1938-ban az Anschlusshoz vezetett. Az osztrák jobboldalnak a demokratikus erők elleni támadását egyre fokozódó olasz, magyar, majd német támogatás kísérte. Mindez új lapot nyitott az osztrák–magyar kapcsolatok történetében is.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Nagy János: Adalék Brennbergbánya felszabadításához

Nagy János: Adalék Brennbergbánya felszabadításához

Brennbergbánya felszabadításában részt vett szovjet katona írásos visszaemlékezésének birtokába jutottam. Mivel a kis helyi, epizódszerű események is részét képezik az ország történetének, értékes és becses lehet számunkra minden helytörténeti esemény leírása, amely gazdagítja és élményszerűvé teszi hazánk történetét. Ilyen esemény Brennbergbánya felszabadítása is, amelyet hitelessé a felszabadító elbeszélése és az erről talált dokumentum tesz.

1970-ben ünnepeltük hazánk felszabadításának 25. évfordulóját. Ebből az alkalomból Magyarország kérésére a Szovjetunió rádióállomásai felhívással fordultak a lakossághoz, hogy az, akinek valamilyen személyes élménye fűződik Magyarország felszabadításához, közölje azt a Magyar Népköztársaság moszkvai nagykövetségével. E felhívás [245](#)nyomán fogott tollat Pável Szemjonovics Averbah szovjet állampolgár harkovi lakos és írta le visszaemlékezését. Levelét a nagykövetség Moszkvából hazaküldte esetleges felhasználás végett. A levél a Hazafias Népfronton és a Magyar–Szovjet Baráti Társaságon keresztül jutott el hozzám.

Averbah levele saját fordításomban: „Tisztelt Szipka József elvtárs, a Magyar Népköztársaság Nagykövete! Azzal az indítékkal írom leveletem, hogy 1970-ben ünnepli Magyarország felszabadulásának 25. évfordulóját a hitleri elnyomás alól.

Én résztvevője voltam sok magyar város felszabadulásának, mint például Székesfehérvár, Mór, Veszprém, részt vettem a Budapestért folyó harcokban is. Mindezt azért írom le, mert a rádióban felhívást tettek közzé és arról szóltak, hogy írjuk meg emlékeinket. Le szeretnék írni egy kis epizódot, amelyre jól emlékszem.

Az osztagommal azt a feladatot kaptam, hogy nem messze Sopron várostól derítsük fel a környéket... Az a helység szénbányának tűnt, ha jól emlékszem Brömbergbányának (*így!*) hívták, ahová késő este érkeztünk meg, s ahol a bánya vezetői kéréssel fogadtak. Elvezettek az akna lejáratahoz, ahol az akna mellett egy aláaknázott gépkocsi állt. Bár nem voltunk tűzszerészek, mégis elhatároztuk, hogy segítünk. Kerestem egy hosszú drótot, melynek segítségével az aláaknázott gépkocsit a mi gépkocsink után kötöttük és óvatosan elvontattuk. Robbanás nem történt, az elvtársak elvágták az aláaknázott kocsi vezetékeit. A bánya vezetősége igen hálás volt irántunk és ennek tiszteletére odahoztak egy díszes könyvet, amit a bánya fennállásának 100. évfordulójára adtak ki, s amely tartalmazta a bánya történetét. Mi aláírtuk ezt a könyvet. Elmondták nekünk, hogy a második világháború során mi voltunk az első orosz katonák, akik a bánya területére léptek.

Kérem, írjanak részletesen erről a bányáról!

Brennbergbányát felszabadító szovjet katonai osztagnak. Az esemény hitelességét alátámasztandó, igyekeztem megkeresni azt a könyvet, amelybe nevüket beírták. A soproni levéltárban kezembe isadták. A könyvet ez idő szerint a levéltár őrzi. Ez a könyv az 1825-ben megkezdett „A Brennbergi Szénbánya Emlékkönyve.” Pável Averbah aláírását a 160. oldalon meg is találtam.

Legfelül halványan ceruzával írott magyar szöveg olvasható: „Az orosz csapatok húsvét vasárnap április 1-én reggel 5 órakor vonultak be”. Majd a lap közepén jobb oldalon található az általam keresett orosz nyelvű bejegyzés: „Ebben a bányában voltak orosz katonák a 3-ik Ukrán Frontból. Averbah törzsőrmester (Ukrajna) Korod őrmester (Ukrajna) ... tizedes (Ukrajna).”

Aláírásukat 1945. április 7-ére keltezték. Ez azt bizonyítja, hogy ők nem az első vonalban harcoló egységekkel érkeztek Brennbergbányára, de ez nem csökkenti a bánya megmentésében tanúsított hősiességüket. A bejegyzés előtt már van orosz nyelvű írás 1945. április 6-áról: „A bányát irányítás alá vettem, amely a szükségletekre termel.” Ezt a bejegyzést egy grúz mérnök-őrnagy és egy technikus-hadnagy írta alá.

Alatta még két orosz nyelvű beírást találunk: „1945. április 23-án meglátogattam a bányát és megismerkedtem a helybeli bányászokkal. A kémiai tudományok kandidátusa, mérnök-százados F. D. Szajrikin”. És: „Dolgozzanak nyugodtan, építsék fel új életüket. Magyarország örökre megszabadult a német fasizmustól – az orosz nép által. E Zsoltanovszki hadnagy (Odessza) 1945. április 26.”

Pável Averbah visszaemlékezése 25 év távlatából a leglényegesebb kérdéseket illetően meglepően pontos. Azon kevés szovjet katona közé tartozik, aki hazája védelmében mint önkéntes a Nagy Honvédó Háború első napjától az utolsóig részt vett, és megérte a sok szenvedés és viszontagság után kivívott győzelmet.

Pável Averbah elvtárssal jelenleg is tartom a kapcsolatot, rendszeresen levelet váltunk. Most már nyugdíjas, mint írja több szabad idővel rendelkezik és Magyarországra készül. Látogatóba jön abba az országba és abba a városba, amelynek felszabadításában személyesen részt vett. Szeretettel várjuk.

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Becht Rezső: Boháti Róbert irodalmi hagyatéka

Becht Rezső: Boháti Róbert irodalmi hagyatéka

1974. február 17-én hunyta le szemét 75 éves korában egy budapesti kórházban, távol városától, Soprontól, melyet szíve minden ragaszkodó melegével szeretett.

Nem Sopronban született, hanem Nagykanizsán, 1899. január 8-án, de már öt éves korában a család

Sopronba költözött és itt élt negyvenkét éves koráig. Ezt a várost tekintette igazi otthonának, ebben az anyai, ölelő lelkületű, szellemet fejlesztő, bensőséges városban érezte magát a fészek puhaságában és melegében.¹⁽¹⁴³⁾

Ő is kettős életet élt, mint annyi író társa, aki a kenyeret adó hivatal – az ő esetében a banktisztviselőség – anyagi pajzsa mögött, az est vagy az éjszaka ihlető csendjében írja verseit, elbeszéléseit, regényeit.

Kettős volt lelki élete is. Kifelé, embertársai felé kitártsága az élet örömei, szépségei, derűforrásai vagy csak humorral elviselhetővé tehető torzulásai tették különösen ²⁴⁸szeretetre méltóvá a zömök, rózsás arcú, mosolygó szóke embert a derűre szomjazók szemében, akiknek szomját csak fokozta az a finomra tört bors és csemegepaprika, amellyel szellemes megjegyzéseit és tréfáit meghintette.

Lényének másik oldala, a lét homályos óráiban vergődő, a tépelődő, a megválaszolhatatlan kérdésekre választ kereső, önsanyargató, saját énjét megtalálni és kifejezni akaró költő és író belső világa volt.

Talán saját énje és kétségei elől menekült oly gyakran az erdők és hegyek világába, a Rax és a Schneeberg, a Hohe Wand és a soproni erdők búvkörébe. Talán ő is azok közé a szüntelenül a magasat és a még magasabbat, a vágyak hegyormait keresők közé tartozott, akik egy-egy csúcst meghódítva, körben a csúcsok végtelen sorát pillantják meg és karjukat kitarva, megrészegülve kiáltják: „Nincsen Vég! Minden végtelen! Végnélküli a vágyakozás gyötrő gyönyörűsége!”

Belső tüzeitől bizonyára sokat szenvedett, de még többet volt derűs és adakozó gazdag. Gazdag a vele összehangolt, szerető hitves adta boldogságban, gazdag az ihlet hevületében. Művészetét még a testi szenvedés, a súlyos betegség, a gyakori alámerülés a depresszió fojtogatásába és a felmerülést követő újjászületés is gazdagította. Már neve: „Bohátí”, melyet az eredeti „Brzobohati”ból egyszerűsített, szlávul gazdagot jelent.

Kerek feje tele volt zsongó, termékeny gondolatokkal, tréfákkal és iróniával leplezett szomorúságokkal. Kemény fej volt. Annál lágyabb volt a szíve, amely együtt dobogott a szenvedőkkel. De lágy volt a könyöke is. Ahogy képtelen volt valakit komolyan megbántani, úgy csak tökéletlenül volt képes arra, hogy érvényesülés, művészi hírnév szerzése céljából könyökét használja. Publikálási lehetőségei inkább a véletlenek, szerencsés konstellációknak, pályázatok megnyerésének és neje ösztönzésének eredményei.

Művészetének eszköze, a nyelv is kettős volt. A magyar mellett anyanyelvi tökélyvel írt németül is, s ezért irodalmi alkotásának egy hányada *Thomas Mann* nyelvén szólalt meg. A német írók közül Mannt különösen becsülte és szerette. Ez indította arra, hogy József Attila 1937-ben írt hatalmas költeményét: „*Thomas Mann üdvözlését*” 1955-ben, Thomas Mann halálakor lefordítsa németre. Ennek révén bensőséges kapcsolatot létesíthetett a nagy költő családjával. Ez a levelezése Golo és Katja Mann-nal megszépítette élete alkonyát, mert meggyőzte őt arról, hogy saját írói munkája maradandó értékű. József Attila költeményének német fordítása, különösen annak záró sorai, bizonyítják Bohátí kiváló műfordítói képességét:

„... wir Männer müssen Männer bleiben
und die Frauen – Frauen, holdselig und frei,
deren Leben Schönheit und die Freude sei,
und alle sollen wahre Menschen werden,
die doch so selten sind hier auf Erden...”

Nimm Platz bei uns, beginn' mit dem Erzählen.
Wir lauschen, und es werden auch nicht fehlen,
die dich anseh'n und willkommen heissen,
einen Europäer zwischen Weissen."

Írói alkotásai és bennük lényének lényege néhány iratgyűjtő-mappában maradt ránk, kéziratok, gépelt lapok vagy újságkivágások formájában. Mennyiségre szerénynek tűnő életmű, súlyra és értékre annál becsesebb. Hogy mit és mennyit alkotott még ezen felül – nem fogjuk már megtudni, mert írásainak egy hányada a háború áldozatává lett, egy részét pedig a csüggedés és saját magával való meghasonlás óráiban önmaga semmisítette meg.

Az irodalom a költészetből indul. A későbbi prózaírók is életük első örömeit, bánatait és viharait legtöbbször versben énekelték meg. Boháti, aki már 1920-ban jelentkezett mint költő, élete végéig hű maradt a vershez, az első időben német nyelven, majd mind gyakrabban magyar nyelven. Első versei megírásánál, érezhetően, még a nagy német klasszikusok, Goethe, Schiller, Heine és társaik figyelték vállán át a tollát, de aztán versről versre erőteljesebben szólalt meg saját hangján, saját egyéniségét követve, hol csillogóan vidám, hol bús, sőt komor („*November*”) hangon, hol a természetet dicsőítve („*Maibowle*”) hol a zenének hódolva („*Streichquartett*”), hol a karácsonyi békét hirdetve csilingelő szavakkal.

A második világháború nehéz árnyékot borít szívére. Budán egy bomba megöli szeretett feleségét. Ebből a fájdalomból születik egyik legmeggrázóbb verse: „*Der Trichter*”, a „*Bombatölcser*”.

Kevés verse maradt fenn ebből az időből is, évente alig 4–5. Nyilván könyörtelen szigora megsemmisítette vele a többit. A fennmaradtak közül különösen kiemelkedők a „*Die Farben des Jahres*”, „*Az év színei*”. Néhány versét közölte 1947-ben a „*Freies Leben*” c. lap, melynek példáját aztán más lapok is követték. Mind jobban foglalkoztatják az ötvenes években a világűr, a végtelen kérdései. Bolygó szeretne lenni, amíg idelent a földön az emberietlenség gyilkolja és szégyenbe borítja az emberiséget, de boldogan visszatérne a földre mint gyermek az édesanyához, ha végre megvalósulna a megértés, a szeretet, a béke világbirodalma („*Der Satellit*”). Soproni német dialektusban írt versek: „*Hoamatgstanzn*” váltogatják egymást a szerelem, emberszeretet, természetfestés verseivel.

Magyar nyelvű verseinek száma kisebb, költői értékben azonban egyenrangúak, sőt megkapóbbak a német nyelvűeknél, így például abban a versben, amelyben 1973-ban visszatekint életére, mintha érezné, hogy a következő év a vándor utolsó éve lesz: „*Útközben*”. Költői életműve csúcspontját az „*Atom*” című megrázóan hatalmas költeményében érte el. Már 1949-ben, amikor írta, tudatában volt annak, hogy az atom éppúgy lehet áldás, mint pusztulás, és ezért versében magát az atomot szólaltatja meg, óva és intve az emberiséget az atomerő mindent megsemmisítő hatásától:

Rám leltél? Hiszen én itt vagyok már régen.
Léteztem a dolgok ködös kezdetében.
Néztem a genesis rettenetes arcát,
a semmi s a minden lassú közelharcát,
káoszt, körvonalat, formát, felhőt, szelet

és a sötétséget mélység színe felett.

Engem kerestetek tudva-tudatlanul,
és megtaláltatok várva-váratlanul.
Tudtátok, hogy elfogy érc, olaj és szén,
új korszak kezdődik – s most itt vagyok ÉN!

Én vagyok a mozgás, a hő, az őselem,
az a palackba zárt mesebeli szellem,
aki szolgálód és hóhérod lehet,
aki hatalmassá és semmivé tehet.
Féltelek magamtól!...

Vigyázz reám nagyon és magadra vigyázz!
Mert én őrzés vagyok, végzetetlen gigász.
Okosan birtokolj, el ne herdálj másnak,
se az erőszaknak, se a pusztításnak,
mert ha az erőmet meggyalázva rombolsz,
akkor a természet vasöklével tombolsz,
s ha az örült szikrát énbélem repítéd,
elsodrott világod újra nem építéd!...

Életed színterén most ÉN jövök sorra.
Rajtad áll: romlásra vagy emberibb korra!

250A sorskérdést az ember agyának és szívének szegző megrendítő verset az eredetivel azonos erővel németül is megírta. Magyar nyelven több újság és folyóirat közölte.

A novellaíró Boháti Róbert irodalmi hagyatékában 18 elbeszélés maradt fenn.

Ezek közül egy, a „*Szilvió úr*” 1949-ben megnyerte a Magyar Könyvbarátok folyóiratának, az Irodalmi Szemlének egyik pályadíját. Öt novella a német nyelvű magyarországi napilapok legkiválóbbjában, a Pester Lloydnak Keresztury Dezső által szerkesztett irodalmi részében jelent meg 1942-ben, a „*Bekanntnisse einer Vogelscheuche*” („Egy madárijesztő vallomásai”) pedig 1955-ben a *Freies Leben*-ben látott napvilágot.

Boháti valamennyi elbeszélését rendkívüli ötletgazdagság, groteszk helyzetek, keserű humorral fűszerezett, nagy emberi együttérzésről és szociális gondolkodásról tanúskodó témák teszik értékállókká. Így a „*Szilvió úr*”-ban a szegényházba került egykori dölyfös nagyúr szigorúan elkülöníti magát a többi öregtől és gögös viselkedésével annyira felbőszíti azokat maga ellen, hogy egyikük a közös étkezéskor a villát nyakába döfi. Ahogy a tettes az esetet és indítékait a vizsgálóbíró előtt elmondja, az lélektani remeklés.

Lélektani bravúr a „*Tolószék*” című novella is, ez a szívszorító jelenet a tolószékhez kötött beteg leány és a hegyekből jött, egészségtől duzzadó turista között, aki egy irgalmas csókkal vigaszt és szárnyat ajándékoz a

béna betegnek.

Ezekkel rokon a többi elbeszélés is, a „Négyszemközt” vagy „A pofozó ember”, az „Esti vicinális”, „Egy műkedvelőnek”, „Telitalálat”, amelyek az élet árnyék- és fényterületeinek, fonák helyzeteinek, keserű és édes emlékeinek szelíd gúnnyal, csípős szarkazmussal, vádakkal teli, de mindig egy meleg szív lüktetését sejtető tükörképei.

A többnyire a Pester Lloyd-ban megjelent elbeszélések és jelenetek, köztük a „Rokok”, „Parnass”, „Waldmeisterbowle” című kis remeklések, az „Unmögliche Gespräche”, vagyis „Lehetetlen beszélgetések”-ben adják Boháti Róbert írói és emberi egyéniségének legtökéletesebb kiteljesülését. Ezekben az 1956–58. években írt elképzelt-beszélgetés-sorozatban a legellentétebb embereket beszélgeti egymással: a nagyapát az unokával, a dervist a bűnös nővel, Istent a sündisznóval, a parasztot a proletárral, az apácát az utcanővel és így tovább, 12, ragyogó szellemességgel, bölcs humorral, szánakozó szívvel és gyötrődő emberszeretettel és azzal a követeléssel telített dialógusban, hogy az emberiség az ellentéteket ne gyilkos fegyverekkel tisztázza, hanem a tévutak orgiája helyett higgadt, megértő szellemtől áthatott vitákban rendezze. Az értelem és a szív (ha ez még létezik!) döntsön, ne az ököljog.

Boháti itt merész nyíltsággal, lényegbe markolóan, embervoltunk ezernyi fazettáiból felcsillant tizenkettőt. Azt is mondhatjuk, hogy tizenkét legyezőbordából összeállítja ama legyezők egyikét, amellyel az embert vádoló és védő gyötrődés hevületét hűsíthetjük. Sajnos ez a kimagasló, lélekboncoló írásmű az íróasztal foglya maradt.

Boháti pezsgő lényéhez a rövid, prózai elbeszélés közelebb állott, mint a regény. Nem is írt, csak egy regényt, a „Zwischen Dur und Moll” címűt, amely 1943-ban jelent meg folytatásokban a Pester Lloyd-ban. Ebben a minden ízében egyéni felfogású és elgondolású, ötletgazdag, szellemes és elgondolkoztató írásában a helyzetek és elmélkedések egész sorát vonultatta fel és egy mindenképpen jelentős művet alkotott.

Egyedülálló írás a gyermekeknek szóló irodalomban a „Kispéter a naprendszerben” című, tudományos alapon épült kozmikus mese. A gyermektelen Boháti a gyermeklélek kiváló ismerőjének és egyben kitűnő pedagógusnak bizonyult, amikor játszva megismerteti a gyermekekkel a naprendszer csodáit. A német nyelven is meglévő mű lelkes kritikát kapott a Magyar Csillagászati Egyesülettől és több kiadótól, ám a szükséges illusztrációk magas költségei megakadályozták megjelenését, és így ez a Boháti-mű sem nyert nagyobb nyilvánosságot.

Különösnek tűnne, ha egy ilyen felajzott, nyugtalan szellem művei sorában nem akadna színdarab is.

1931-ben az Országos Kamaraszínház nagy sikerrel mutatta be Sopronban és ugyanabban az évben a budapesti Rádió is sugározta Bohátinak az „Emberek a mélyben” című színdarabját, melyet a sajtó is nagy elismeréssel fogadott.

251Az író itt is, mint az irodalom egyéb területein, eredeti témát Boháti-módon öntött formába. Egy tengeralattjáróban a kapitány felesége és a tiszt között szerelem szövődik. Amikor a kapitány ezt észreveszi, titkos paranccsal leállíttatja a hajógépet és közli, hogy már nem tud a hajó a felszínre emelkedni, tehát meg kell halniok. Erre a fiatal hajótiszt halálfélelmében megtagadja szerelmét és testileg-lelkileg összeomlik. A kapitány felesége és férje újra egymásra talál, mire a hajógép újra megindul és a tengeralattjáró emelkedni kezd a felszínre.

Magyar és német kisebb színművek, egyfelvonásosok, alkalmi darabok, drámai vázlatok tele ötlettel,

Karinthy Ferencre emlékeztető, de azoktól mégis különböző tréfákkal kerekítik ki a prózai írásokat.

Van aztán a Boháti-életműnek egy jelentős része, amely nyelvjárási szempontból nagy értéket képvisel. A soproni német nyelvszigetnek, a „Bohnenzüchter”-ek, azaz „Poncichter”-ek, azaz „babtermesztők”-nek elmúlóban lévő gazdapolgár-világa jellegzetes, ún. középbajor idiómája már Boháti Róbert apjának, Ottónak figyelmét is felkeltette, aki gyűjteni kezdte ezeket a különös hangzású verseket, anekdotákat. Fia, Róbert folytatta apja gyűjtőmunkáját és így jött létre a „*Bouhn-Blüah*” („*Paszulyvirág*”) című terjedelmes gyűjtemény, melyet előszavában Boháti Róbert „nyelvi herbáriumnak” nevez és többek között ezt írja róla:

„A határvidék kétnyelvűségében lappangott ellentétek a hitleri érában súlyos eltévelyedésekhez vezettek, a háború után pedig a német lakosság katasztrófáját okozták... Annak a kornak az emléke, midőn az ősi város jellegzetessége, színessége és ereje lakóinak kétnyelvűségéből is táplálkozott, ne vesszen el.”

Ezekkel a zamatos népi versekkel Boháti nemcsak az irodalom részére mentett meg az elfeledéstől fontos folklor-elemeket, hanem Sopron kultúrtörténete számára is biztosította annak a különleges színpalotának az emlékét, amely nélkül a világháború előtti kétnyelvű határváros képe hiányos maradna.

Végezetül kellő nyomatékkal szólni kell arról a nagy értékű kultúrmunkáról, melyet Boháti Róbert második nejével, Boháti Róbertné Maringer Sophiével, kivételes irodalmi adottsággal rendelkező íróársával a magyar irodalom néhány jelentős alkotásának német nyelvre való átültetésével, ill. német írók magyar nyelvre fordításával végzett.

A németre fordítottak közül Mikszáth Kálmán „*Szent Péter esernyője*” (1950) már a 12. kiadásnál tart. Horányi Mátyás „*Esterházy vigasságok*” és Újfalussy József nagy *Bartók-monográfiája* (1973), a műfordító Boháti hattyúdala a legjelentőségesebbek, melyekhez méltón csatlakozik *Kölcsey Himnusa* és a *Márai*-fordítások sora. A magyarra fordítottak közül Christian Morgenstern versei és a Nobel-díjas guatemalai költőnek, Asturiasnak, a Nobel-díjas chilei költővel, Pablo Nerudával közösen írt könyve: „*Megkóstoltuk Magyarországot*” tűnnek ki sok egyéb értékes fordítás közül.

Vázlatosan felsorolva ezeket költötte és írta a hol sugaras, hol nyomott lelkületű költő-író, akinek az elismerésből és dicsőségből csak szerény rész jutott, mert szerény volt és alkotásaival szemben önkritikája túlszigorú volt.

Utolsó versében, az 1973-ban röviddel halála előtt budai betegszobájában írt művében már „*Útközben*” érezte magát, útközben ama cél felé, melynek megismerésén egy életen át gyötrődött:

Várj, maradj, ne mozdulj, hozom a batyumat.
Vedd el, tedd el, hiszen énnekem már nem kell...
És ekkor megindult lassan a két vonat
s én tovább utaztam csillaggal, mesével...

Vegyük át és őrizzük meg – egyelőre legalább mi, soproniak – kincses batyuját, amíg eljön a lehetőség, hogy azt kibonthatjuk és közkinccsé tehetjük. Ehhez nyújt majd segítséget Boháti Róbertnek a Soproni Levéltárban elhelyezett irodalmi hagyatéka.

252 Berecz Dezső: Régi levelek kortörténeti tanulságai
(Berecz József tanító levelei fiához, Ábelhez 1868–1894)

Az apa, Berecz József,¹⁽¹⁴⁴⁾ nagyot hörpínthetett a sági hegy levéből, amikor nagyobbik fia, Ábel 1868 tavaszán hazavitte az érettségi bizonyítványt, s aztán beiratkozott a győri jogakadémiára. Nehéz volt az utóbbi nyolc esztendő, de lám, megvan az eredmény, s majd a kisebbik fiú, Gábor is boldogul. Erre gondolhatott Berecz József mester uram nem is sejtve, hogy még mindig nincs túl a nehezén. Ábel fiának haláláig írja a leveleket, de míg a soproni diáknak írt levelek majdnem teljes számban megmaradtak,²⁽¹⁴⁵⁾ a későbbiek közül sok elkallódott, s a levelezés sem olyan rendszeres már. A meglévő anyagból is csak azt emelem ki, ami a kortörténet és a társadalmi helyzet megítélése szempontjából fontosnak látszik.

Ábel a nyári vakációt nyilván Ságón töltötte, a szülői házban. Az apa 1868. okt. 12-én írja az első levelet, címzése: „T. cz. Berecz Ábel I éves joghallgatónak illő tisztelettel Győrben Tűztorony utca 4-ik szám.” Érdekes, hogy a levélre Ábel írásával rá van írva: „Vettem Oct. 12-én 1868.” Ilyen feljegyzést a többi levélen is találunk, rendszerint gyorsírással, vagyis Ábel már megtanulta a „vettemezés” formuláját. Ebből az adatból arra következtethetünk, hogy mint joghallgató kezdettől fogva ügyvédi irodában dolgozott. Apja aggódik, hogy Ábel felkereste-e Karsay Sándor evangélikus szuperintendenst, akihez ajánlólevelet kapott, s aki bizonyára felkarolná „kivált ha tevékenységed felismerhető lesz.” Így folytatja: „Hazulról keveset várj s hogy ne unatkozz, tanulj és keress foglalkozást, ne pedig közhelyeket (vagyis: nyilvános helyeket), hol méreg drága minden. Vigyázz kivált erkölcsöd tisztaságára s becsületedre.” Kitűnik a levélből, hogy Gábor Pápán folytatja tanulmányait.

A nov. 23-i levélben az apa felveti, hogy Ábelnek menyasszonyt kellene szereznie, lehetőleg olyan lányt, kinek szülei Ábelt támogathatnák, s majdan az ügyvédségben is segíthetnék. Meg is nevez egy leányt, akiről azonban több szó nem esik. Leveléhez 15 forintot mellékel, s felteszi a kérdést: mi lesz velük, ha Ábel minden két hónapban elkölt 85 forintot, Gábor meg 40-et?

Érdekesen kezdődik az 1869. január 29-én írt levél: „Gyerekkoromban hazámban két osztályt ismertem: a nemes és a paraszt osztályt. Egymást gyűlölő két osztály volt ez. Ifjú koromban, midőn megismerkedtem e két osztály ellenkezőjéről (vagyis: ellentétjéről), imádkoztam, hogy legyen ennek vége s legyen hazánkban egyenlőség! No hát végre ez is megvan,³⁽¹⁴⁶⁾ de lesz-e benne köszönet? Éltem javakora elmúlt (46 éves), ami hátra van még, bárhogy legyen is az, csak ős és tél lesz énnem. Ti fiúk, sokkal komolyabban nézhettek a tarka jövő napok elé, melyre mi korosak még csak tanácsot sem adhatunk.” Olvasta a véderőtörvényt s újabb ötlettel áll elő: nem volna-e jó, ha Ábel belépne a hadseregbe?

A levelek közt maradt Ábelnek is egy levele (VI. 18),⁴⁽¹⁴⁷⁾ melyben szüleit értesíti, hogy a soproni evang. konvent 40 ft. ösztöndíjat szavazott meg számára, s ha ezt megkapja, szívesen elküldi szüleinek, de neki is fizetnie kell 8 ft. 40 kr. tandíjat és 15 forintot a júliusi kosztra. Az apa persze nem fogadja el a „szorgalom díját” (VI. 20.), bár szüksége volna rá, hiszen gyengélkedő feleségének Hévízre kellett mennie, s csak 9 forintot tudott magával vinni, a háznál pedig nem maradt több 24 krajcárnál.

1869/70 telén Ábel győri címe: Tejfölös köz, Elefántos ház. A levelek tele vannak anyagi vonatkozású

panaszokkal. Egy helyen nagyon kifakad az apa: „Én tudtam, hogy két fiút nem tudok kitaníttatni, azért elleneztem is Gábor öcsédnek a tanulást, de te is ellenem szavaztál.” Felsorolja, hogy mi je van: két hasas tehén, hat akó bor, 253 hat öl fa, néhány mázsa széna, néhány mérő gabona, hat kas „méhe”, a somlai birtok, amelyre nem akad bérlő, meg 130 gyerek az iskolában. Azon gondolkodik, hogy a somlai földeket eladja. [5\(148\)](#)

Az 1871. jan. 10-i levél szerint az apa szívesen hallja, hogy Ábel szeretne valamiféle hivatalba lépni. Írja, hogy a sági jegyző nyugdíjba megy, vajon Ábelnek nem volna-e kedve hozzá? A fizetés: évi 240 ft., lakás, 5 hold föld, rét és „az iratokért meghatározás szerint.” Ábel győri tartózkodása alatt havi 15 forintot küldözget. A márc. 22-i levelében írja, hogy 100 ft. kölcsönt vett fel 8% kamatra és 9 forintot tett a bécsi lutrira, melyen 200 000 ft. nyerhető. Nem nyert semmit, de a júl 18-i levelében ezt írja: „Mióta tanultok aligha préseltétek ki jobban pénztárcámat, mint most.” Ábel lakáscíme ez időben a Fehérvári úti Mayer-ház volt.

Berez József (1823–1894) tanító 67 éves korában

Három Győrről töltött esztendő után Ábel Sopronba költözött. 1871 őszén a levelek már Sopronba íródnak a „joggyakornok úr” számára. Az apának nem tetszik, hogy Ábel megkérdése nélkül költözött Sopronba, s önállóan intézi sorsát. A nov. [25416](#)-i levélben közli fiával, hogy mint balpárti embert beválasztották a Vas megyei törvényhatósági bizottságba. Százhetven szavazó közül 167 reá szavazott. Ezt írja: „Tekintvén a bizalmat, a körülményeket s azt, hogy pályátokat tán ekképpen is előmozdíthatom, a választást elfogadtam.” A megyei bizottság írja, a virileseken kívül 300 tagból áll, ebből 6 esik a sági kerületre, ahol csupa evangélikust és balpártit (Kossuth-párt) választottak. Ha Ábel tisztviselőséget vállalna a megyénél, máris megtenné a szükséges lépéseket. Akivel azonban erről beszélt – az illetőt nem nevezi meg –, azt tanácsolta, hogy Ábel minél előbb jusson ügyvédi pályára s addig is patvarizáljon (vagyis: ügyvédjelöltösködjék). Következő levelében (XI. 22.) beszámol arról, hogy Ábel ügyét említette Takács alispánnak, aki közölte vele: a megyénél minden hely betelt, Ábelnek helyet nem juttathat. „Utasíts szerencséd kovácsolására bővebben, én nem mulasztok el érted elkövetni semmi módot és alkalmat.” A

bizottsági tagsághoz fűzött ábránd természetesen hamar eloszlott, hiszen a balpárti tagok dec. 4-i értekezletén már kitűnt, hogy elenyésző kisebbségben vannak, pártjuk a megyében megbukott s nem érhetnek el semmit, hacsak a „denevéreskedő” Vidos Kálmán főispán nem segít rajtuk, hiszen színleg a balpárthoz húz (XII. 6.). A levelekből az tűnik ki, hogy Ábel, aki egyre türelmetlenebb az örökös pénztelenségben, már-már hajlott a megyei szolgálat felé. Ábelt a katonai szolgálat veszélye is fenyegeti. Gábor, aki ismét a soproni tanítóképzőt járja, 20 forintot kér apjától azzal, hogy ha nem kapja meg, elemésztí magát. Az apa elkeseredett levelet ír Ábelnek (1872. IV. 22.), fiait béketúrásra inti, s nagyobbik fiát ismét felhatalmazza, hogy Gábort bottal szorítsa jobb belátásra. „Nekünk túrnunk, dolgoznunk kell, csak úgy élhetünk.” A máj. 29-i levelében közli, hogy 200 osztrák értékű forint váltókölcshont vett fel, ebből 70 ft. Ábelé, 30 Gáboré, 102 forintot pedig ki kell fizetnie korábbi hitelezőknek, 8 ft. az egyházi kamat, 6 ft. a bankköltség, s így: „a deficit 16 ft, ez pedig az enyém!” Aggodalommal írja, hogy Ság népe politikailag meghasonlott, pedig 90 balpárti szavazó van, élükön a községi bíró és csak 40 jobbpárti. „De meghasonlott az egész jóra való járás is. Cudarul állunk, kényszer, vesztegetés és minden ellenünk használtatik.”

Az ez évben írt további levelek már az ügyvédjelöltnek szólnak Színház u. 17. sz. alá, [6\(149\)](#) hangjuk jóval nyugodtabb. Gábor Mesteriben tanító, kevesebb az anyagi gond, inkább az a baj, hogy a szülők testi ereje, egészségi állapota hanyatlik. Okt. 13-án írja az apa, hogy beválasztották a községi „kormányba” (előljáróság), ahol a balpárt van többségben. A bíró is balpárti ember: Hansér Ferenc. A szüret gyenge volt, kevés a bor, de jó. Literje 8–10 krajcár. A somlai szőlőben csak fél akó termett, hiába vesződött vele. Küld szőlőt, almát, diót, kenyeret, egy pohár mézet. S amikor Ábel ismét panaszkodik valamiért, így bátorítja (XI. 14.): „A bajokhoz szokni kell, a bajokat túrni kell. Lám nekem is van elég. 130 gyerek az iskolában és még több is lesz. Aztán ismétlő és a nagyok iskolája meg még hátra van, mikró ifjabb éveimben fogalmam se volt. Hát még a többi, a házi gond, marhák, nyavalya, a szemlátomást való gyengülés és fogyatkozás is. Node van ám egy kis bor is meg két koca a hidasban. Bajaid és nehézségeid viseléséhez béketúrést, eltávolításukhoz sikert kívánok.”

Az 1873 tavaszán írt levelekből kitűnik, hogy Ábel ügyvédjelölti keresete havi 50–60 ft., de időnként mégis apai támogatásra szorul. Apja segíti is, ha tudja, de állandóan szerénységre és takarékosagra inti. Most már elkerülhetetlen a katonai bevonulás. Ez ismét költséggel jár, s az apa e célból egy évre 100 forintot ígér. A szeptemberi levelek arról szólnak, hogy Kiscell után Ságon is megjelent a kolera, pusztulnak az emberek, s az apa is a halálra gondol. Közli fiával, hogy az egyháztól nincs követelnivalója, adóssága nincs más, csak valami adó, ezzel szemben a község 28 forintjával tartozik neki. „Eddig még életben vagyunk, pedig minden nap kell halottat kísérem.” [7\(150\)](#) Nem tudom, mi vár reánk a jövőben, itt most igen szomorú világ van. Vannak betegek is és még nem gyógyult ki kolerából, aki beleesett.”

Ábel 1873 októberében bevonult katonának – mint egyéves önkéntes – a soproni 76. közös gyalogezredbe. „Hát a katonaság miként díszlik?” – kérdi az apa s [255](#) mindjárt tanáccsal is szolgál (X. 27.): „Vigázz magadra. Fegyver nem játékra való. Ahogy illik, légy engedelmes. A puska lyukas végét magyar ember felé ne fordítsd, de magad felé se, hanem oda, ahova kell.” A járvány megszűnt.

Ábel az ügyvédi oklevelet még a katonai bevonulása előtt megszerezte, az ügyvédi esküt letette, azonban irodája megnyitására csak 1874 őszén kerülhetett sor. Az apa ekkor bocsátja szárnyaira nagyobbik fiát (XI. 18.): „Te fiam, pályát kezdettél. Indulj az életbe, vezéreljen jó sorsod, pályádon haladj emberségesen és törekedj népszerűsége. Ne a jutalomért fáradj, légy szorgalmatos s a becsületet el ne feledd.” A levél címzése: Színház u. 14. A pályakezdés, az iroda berendezése természetesen újabb anyagi gonddal járt. Az apa ismét felveti a házasodás gondolatát. Ábel egyébként gyakran látogatja szüleit Ságon, apja

születésnapját, névnapját is ott ünnepli. Közben Gábor Ostffyasszonyfán telepedett le, s meg is házasodott. 1875 őszén édesanyjuk állapota egyre gyengült, az apa hazahívja fiait. Anyjuk meg is halt s az 53 éves apa Ilka lányával maradt a sági tanyán.

Berecz Ábel ügyvéd a soproni 76. gyalogezred tart. hadnagya 1878-ban

A családban meg a széleskörű rokonságban mindig akadt valami hivatalos ügy, amelyben Ábelnek segítenie kellett. De idegenek dolgairól is szó esik az apa leveleiben. 1878. márc. 7-én például azt írja, hogy özv. Süle Ferencné sírva panaszkodott 256nála: férje és nagyobbik fia az ősszel hirtelen meghalt, kisebbik fia, Pál pedig katona, s most letartóztatták. A gyerek a pápai huszároknál szolgált, s az történt, hogy valami verekedés közben szakaszvezetőjét pofon ütötte. A szakaszvezető kirántotta kardját, s a gyereket megvagdosta. A fiú kórházba került, de büntető eljárás indult ellene, s az anyja egy hónapra nem tud róla. „Nézz utána, keresd meg és ha lehet, beszélj vele s írd meg miképpen lehetne az özvegy egyetlen fiának elbocsátását kieszközölni.” Ábel jól végezhette a dolgát, mert az apa már márc. 11-én azt írja, hogy Süléné „örömeiben sírt, a kezemet csókolgatta, téged pedig az Istennel áldatott.” Az apa ebben a levelében és a következőkben is betegségről, csúzról, hurutról, fejfájásról panaszkodik: „Így szenvedek a nehéz testi nyavalyáktól, miket a lelkiek az iskolában a sok buta fejek miatt még jobban súlyosbítanak”! (V. 15.) Betegen is elment Dömölkre a püspök elé, aki a tanítókat examinálta. Hiába panaszkodott neki: „Semmit sem tett, megmaradt a virágvasárnapi passzió, az ária, a búcsúztató, a harangozás és minden mint régen.” Írja, hogy a püspök Sopronba készül. „Akkor kerítsd meg valahol és vágd a fejéhez, hogy vén apádról mért nem vette le a még vénebb passziót, a búcsúztatást, a harangozást.” Ezek a mellékes teendők már nyilván nehezebbek estek.

Ábel nyaranta Hévízre jár s az apját is hívja. Erre utal az 1878. júl. 24-i levél: „Helyesen jegyzéd meg, hogy az én vén tagjaimnak sem tenne rosszat, ha ama langyos tó vízében megáztathatnám azokat. De hogyan hagyhatnám el húgodat, házat, kertet, tagot, marhát s még kevés gabonám sincs betakarítva.” A közlgő követválasztásról ír. A kiscelli kerületben Ajkay Gyula a kormánypárt jelöltje, Marton Elek a függetlenségi párté. A katolikus papság meg a zsidóság utóbbi pártján van, de a falusi jegyzők, bírák, kényszerítve, Ajkayt támogatják. Múlt vasárnap Ságón is kigurítottak két akó bort, s a ságiak nagy része is

Ajkay mellé állt. A következő levél (VII. 29.) is folytatja: „Furcsa dolgok mennek itt végbe, van etetés, itatás a kormánypárt részéről és vesztegetés, mindamellet úgy látszik, hogy a kerületben Martonék vannak többségben.”

Augusztusban Ábelt is, már mint tartalékos hadnagyot, Gábort is behívták katonai szolgálatra. Ez a boszniai okkupáció ideje.⁸⁽¹⁵¹⁾ Ebben a soproni 76-os gyalogezred is részt vett, de Ábelt is, Gábort is a Sopronban maradó tartalékalakulathoz osztották be. Az apa erősen aggódik a fiúkért, s leveleiben a mielőbbi leszerelésüket sürgeti. Megdöbbenéssel olvasta, hogy Boszniában az ezred parancsnoka is elesett, vajon nincsenek-e ságiak is a halottak között?⁹⁽¹⁵²⁾ Panaszkodik, hogy a pincéjébe kétszer is betörték, megdézsmálták a bort. „Pokol égesse el a körmét!” Aztán megrója Ábelt, hogy minek küld pénzt Ilkának, hiszen nincs rá szüksége. Megkezdte 39. tanítói évét, írja (XII. 4.). Hívei a földeken nem segítenek. „Úgy még sohase volt, hogy mindenünk lett volna!” Gábor október közepén, Ábel karácsony előtt szabadult a katonaságtól.

Az 1879. év őszén, az apa 40. szolgálati esztendejében 130 gyerek van az iskolájában és 44 ismétlő. Ezután következik az 1880-as sorsdöntő esztendő. Az 57 éves Berecz József megöregedett tanító lemond állásáról, nyugdíjba vonul, Ilka lányát férjhez adja, a sági háztartást felosztatja és felköltözik Sopronba Ábel fiához. Máj. 26-i levelében jelenti be, hogy egy vönöcki gazdaember kisebbik fia megkérte Ilka lányát s mivel az ifjú kérő ellen Ilkának kifogása nincsen, elhatározta, hogy lányát férjhez adja. Ki is tüzték az esküvőt. A júl. 19-i levélben közli Ábellel, hogy nyugdíjba megy: „Elég volt nekem a 40 évi egyforma harc, most ha lehet, jövőmnek másforma irányt ²⁵⁷adok.”¹⁰⁽¹⁵³⁾ Ábelt hívja haza mindezek megbeszélésére s azért, hogy „saját szükségleti tárgyai megtartása mellett” ingóságait gyermekei közt szétossza. Ezen az osztozáson Ábel nem vett részt, Ilka esküvőjén azonban ott volt. Az apa ezt követően, az aug. 24-i levelében tárja fel igazi szándékát: „Föltárom előtted, kedves fiam, apai keblemet s kijelentem, hogy életemben gyermekeimet szerettem legjobban s mindent értetek kívántam áldozni. Ennek következtében elhatároztam magamat, hogy ha elfogadsz, gondviselésed alá adom magamat.”

Ábel azt válaszolja, hogy apját örömmel fogadja, s okt. 15-én asszonyt akar vinni a házhoz.

Berecz József lelkenedve fogadja Ábel házassági tervét azzal, hogy ő is október közepén költözne (IX. 5.). Közben Ilkákék Vönöckre vonultak, de mivel ott a nagyobbik fiú gazdálkodott, Ilka férjének nem sok reménye volt a boldogulásra, ezért elhatározták, hogy átveszik a kissomlói földeket. Az apa búcsúzóra Ságira hívja Ábelt (X. 19.): „Tekints körül ott, ahol születted s ahol apád a terhes munkában kimerült, megöszült.” Október vége felé veje szekerén vonult be Sopronba. Magával vitt egy ágyat, egy szekrényt, mosdót, kisasztalt, széket, fűrész, fejszét, ruhát, könyveket s egy akó bort is. Indulása előtt még nagy tűz volt Ságón.

Már dec. 2-án Ostffyasszonyfáról ír levelet Ábelnek. Gáborék nagy lakomával fogadták. „No nekem meg már nem is kell más.” Aztán karácsonyra Ábelt is Gáborékhoz hívja (XII. 19.), s hozzáteszi: „Dolgaim egyben-másban jól, egyben-másban pedig ellenkezően folynak.” Tehát nincs egészen megelégedve, mint ahogy bizonyára Ábelnél sem tetszett neki, hogy a házasság elmaradt, s nincs asszony a háznál. Ünnepek után visszatért Sopronba. 1881. jún. 25-én pedig Kissomlóról ír Ábelnek, beszámol az utazásról, és hogy Ilkákék a sárvári állomáson várták. Ilkákék termése gyöngye lesz. Van 6 db. marhájuk, libáik, néhány tyúkjuk, de sertésük nincsen. Bérelt házban laknak, ennek évi 50 ft. a bére. Visszaérkezéséről majd értesítést küld, írja. De nov. 13-án ismét Kissomlóról ír, 1882. márc. 13-án szintén, beszámolva arról, hogy előzőleg Gáboréknál járt. Soproni székhelyéről így utazgat nyugtalanul, majd a május 13-i Kissomlón írt levelében olvassuk, hogy véglegesen odaköltözött: „Itt vagyok végre a magam jószágán, újra köszönve sok jószágot,

mit másfél évi bujdosásom ideje alatt tanúsítottál.” Üdvözlí Loksáékat s az ottani társaságot.¹¹⁽¹⁵⁴⁾

Ábel megharagudott azért, hogy az apja elköltözött tőle. Az 1883. jan. 5-i levélből kitűnik, hogy Ábel nem is írt az apjának, meg se látogatta. Az apa kezdi a levelezést, s Ábelt Somlóra hívja. Ábel le is ugrik és ismét szent a béke. A következő levelekben az apa Ilkákék gazdálkodását kifogásolja. A kovácsnak már két év óta nem fizettek, és a házbér is esedékes. A somlai is jószág, írja, jobb munkával több hasznot hozna, s ehhez az ő évi 300 ft. nyugdíja elég lehetne mindnyájuknak. „Nagy bajom nekem, hogy nincsen elegendő erőm a kapát, kaszát megfogni, majd megmutatnám, mire lehet menni egy ilyen kis birtokon is.” Ilkákra, de különösen a vejére sok a panasza, meg is írja Ábelnek, hogy a következő telet ismét nála akarja tölteni (X. 20.). Amikor Ábel azt válaszolja, hogy szívesen látja, bevallja (X. 2.) hogy fiát csak próbára akarta tenni, Kissomlón marad.

1884 nyarán a kissomlói ház tulajdonosai beköltöztek, és Berecz József a hátsó, sötét, padlózatlan, földes szobába szorult (VII. 3.). Ez volt az otthona még 10 éven át, egészen haláláig. Egy év múlva (1885. VII. 8.) megírja, hogy a ház, amelyben laktak, leégett. „Elégett még a mutatóujjam is s ha jobb sorsunkban nem tetszett meglátogatni, hát tessék a füst, hamu és parázs közt reánk nézni.” A következő néhány évből csak kevés levél maradt meg, ezekben sincs lényeges mondanivaló. Az apa ismét a sorsjeggyel próbálkozik, megint hiába. „Megmaradt a hit, remény, szeretet, hinni és reményleni, hogy majd máskor nyerünk, ha nem veszünk.” Úgy látszik, hogy ez időben ²⁵⁸valami ellentét is volt Ábel és apja közt Ilkákék kissomlói jogviszonyával kapcsolatban.

A folyamatos levelezés csak 1890. december végén indult meg, amikor az apa Ábel házasságához kíván sok szerencsét (XII. 21.), remélve, hogy „Nem lesz késő”. Ugyanakkor írja: „Tetszett a teremtőnek én reám gyarló teremtésre iszonyú nyavalyát bocsátani, melyből szabadulásom alig lehet.” A dec. 29-i levélben részletezi, hogy altesti bántalmi, súlyos fájdalmi vannak, ágyban fekszik. Jánosházáról hivatott orvost, aki hólyagsúzt(!) állapított meg, fürdőket rendelt s azzal vigasztalta, hogy a baj 2–3 nap alatt elmúlik csak egyék, igyék, ami tetszik, hogy az erő el ne hagyja. A kúra nem használt, gyötrődik s „nyavalyától sújtott szívvel” búcsúzik.

Az 1891. évből 21 levelünk van, köztük egy 8 oldalas, legfőbb téma a betegség. Az apa más orvost hivatott, aki valamennyire könnyített rajta. Februárban már föl is kelt, bár ereje és kedve fogytán. Később kijár, tesz-vesz, elmegy Jánosházára orvoshoz, patikába, kimegy a hegybe is, ott Ábel borvásárlását intézi. Hadakozik Ilkákékkal, különösen vejével, 26 forintért perli az egyházközséget s a pert elveszti, a községgel az útdó miatt vitázik. Ábel feleségével együtt többször meglátogatja. A betegség egyre tart, s Ábel soproni orvosokkal tanácskozva küldi a gyógyszert, műszereket, tanácsokat, de az apa nem örül neki: „Nagy és kínos az én nyavalyám, ezen segíteni nem lehet.” Így telik el a nyár. Ősszel az állandó tűzveszély miatt strázsát állítanak a faluban, s ez alól a beteg Berecz József nem mentesül, pedig kéri a felmentését. Aztán az egyik tűzör megdézsmálta a fáját, ismét a községgel vitázik: „ne tolvajokkal, hanem becsületes emberekkel őriztessék a falut.”

Még két éven át íródnak a gyöngybetűs panaszkozó levelek. Közben Ábelt a borkezelésre oktatja: „Az a baj, hogy a boraidat nem tudod megfejtani. A régi soproniak nem is fejtették a bort. A ságiak is csak áprilisban, ha volt nekik. Csupán a zalamegyeiek szoktak februáriusban bort fejteni mivelhogy erőtlén boraik voltak.” Ábelék sűrűn látogatják. 1892 tavaszán a kiscelli kórházban dr. Király¹²⁽¹⁵⁵⁾ kezeli, Ábel ott is meglátogatja, de a beteg nem bírja a kórházat, ismét hazamegy. Be-bemegy Jánosházára és ki a hegybe. Ereje fogytán. Étvágya van és minden nap megiszik fél liter vizes bort. Töretlén szellemi frissességgel írja leveleit, hálás a látogatásért, beszámol a falu eseményeiről, a rokonság dolgairól, a

termésről, időjárásról. Állapota 1893 őszén valamit enyhült, Ábeltől könyveket kér, s ha megint látogatóba jönnek, írja, ne cukrászsüteményt hozzon, hanem virslit, minél többet vagy valami más „bordafesztőt.”

Aztán 1894 elején még egy utolsó levél. Az apa halála után Ilkákék otthagyták a somlói földeket, a férj vasúti szolgálatba lépett és Sopronba költöztek. Gábor nyugdíjba kerülve Beledben telepedett le. Ábelt ügyvédi hivatása, politikai és társadalmi tevékenysége Sopronhoz kötötte. Mindnyájuk bölcsője, a Kemenesalja, emlékké halványodott.

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Hollós Attila: Híradás Sopronról XVII. századi orosz újságokban

Hollós Attila: Híradás Sopronról XVII. századi orosz újságokban

A XVI. században a cári kormánykörök az európai eseményekről főleg csak a követi jelentésekből értesültek, a XVI–XVII. század fordulóján már nélkülözhetetlenné vált, hogy ennél rendszeresebb információkhoz jussanak. Ezért megszervezték a nyugat-európai „újságok” (Aviso, Berichten, Couranten, Nachrichten, Relation, Zeitungen stb.) beszerzését és fordítását. Ezeknek a többségükben német őśújságoknak a fordításai az első orosz kéziratos „újságok”, orosz nevükön *Vesztzi* 'Hírek' vagy *259Kuranti*. Szovjet kutatóknak sikerült az orosz levéltárakban több egészen korai ilyen őśújságra bukkanniok. Az 1600–1639 között keletkezett anyagot „*Vesztzi-Kuranti*” címen Sz. I. Kotkov szerkesztésében 1972-ben a moszkvai „Nauka” Könyvkiadó megjelentette. Ez a kötet, amelynek a folytatásán a Kotkov vezette kutatócsoport már dolgozik, több magyarországi eseményről szóló híradást is tartalmaz. Így a legrégibb, 1600 júniusi „füzet” német eredetije Győrben (*Rap* 'Raab') kelt és többek közt dunántúli hadi eseményekről is szól. Sopron német neve (Ödenburg) azonban a kötet földrajzi névmutatója szerint csak két későbbi hírben szerepel *Edenburch* (1620.) és *Odenburch* (1628.) alakban.

Az első, 1620-ból kelt hír magyar fordításban így hangzik:

„Hornból írják február 11-én: Ma az ellenség elindult Krems városából. 10 000 főnyi lovas és gyalogos érkezett Langenloisba és itt állomásozott Mansfeld gróf s vele egy ezred (*prikaz*) gyalogos és az ezredben háromezer gyalogság meg három század (*znamja*, vö. német *Fahne*) lovas és rajtuk ütött a mi kb. háromszáz főnk; egy részük erőszakkal áttört és idejött, más részük erősen megsebesült és *Edenburch*-ba érkezett; az ellenségből is sokan elestek, és ebben a csatában 5 századot és néhány szekeret fogtak el, és ugyanebben a csatában megöltek főembereket (*golova*), lovaskapitányokat, zászlósokat, [köztük] Frank és Landsberg főember urat, Stengel főember halálos sebet kapott és az ellenség Langenloist teljesen felperzselte” (30–31. lap).

E hírben nyilván Peter Ernest von Mansfeld csapatairól van szó. Elég egy pillantást vetnünk Ausztria térképére, hogy meggyőződjünk arról, a sebesültek nem menekülhettek Sopronba (Ödenburg). Az eredeti hírben az ausztriai *Eggenburg* szerepelhetett, ezt az orosz fordító tévesen az ismertebb Sopronnal azonosította, és ezért írt *-gg-* helyett *-d-*t. Hiszen Krems, Langenlois, Horn és Eggenburg egyaránt a Dunától északra fekszenek.

A másik hír 1628-ból kelt, s magyarul így szól:

„Hírek Bécsből március 1-én. A múlt ősszel innét sok evangélikus papot száműztek és ők a császári

Magyarországra érkeztek Pozsony (*Preszburch*), Sopron (*Odenburch*) és *Tunon* (? Tirnau, azaz Tyrnau = Nagyszombat) városába, és a császár megíratta ezekben a városokban, hogy őket a földjükön ne tartsák, hanem tiltsák ki őket a földjükről” (124. lap).

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az idézett kötet földrajzi névmutatója, téved, amikor a két helynevet (*Edenburch* és *Odenburch*) egyaránt Ödenburg-gal, azaz Sopronnal azonosítja. Valójában csak az 1628-as adat vonatkozik Sopronra.

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fried István: Idegenek a régi Sopronról (T. G. Schröer és A. Palacky tudósításai)

Fried István: Idegenek a régi Sopronról (T. G. Schröer és A. Palacky tudósításai)

Csatkai Endre emlékének

E címmel jelent meg 1938-ban Csatkai Endre kitűnő összeállítása¹⁽¹⁵⁶⁾ a Sopronban járt utazók írásbeli beszámolóiból. Csatkai Endre példás szorgalommal böngészte végig a nevesebb és a kevésbé neves útirajz-írók műveit, s a város művelődés- és egyéb vonatkozású történetével kapcsolatos pazar anyagot tárt föl. Gyűjteménye hangsúlyozottan válogatott jellegű; mintha biztatná a kutatást, egészítse ki, tárjon föl újabb adatokat, keressen más útirajzokat.²⁽¹⁵⁷⁾ Az irodalomtudomány csak mostanában ²⁶⁰tűzte napirendre ennek a műfajnak a vizsgálatát, hiszen kiváltképpen irodalmi szempontból jelentősek, a modernebb ízlésű széppróza kialakításában nagy a szerepük.³⁽¹⁵⁸⁾ Ezúttal csak Kazinczy Ferenc útirajzaira utalunk. De jelentősek a helytörténet szempontjából is, hiszen általában tárgyilagosak, nem köti őket semmiféle lokális vonatkozás. S ha felületesen szemlélődnek is, ha olykor az adatokat helyre kell igazítanunk, olykor valóságosabb képet adnak egy-egy városról, vidékről, mint az így vagy úgy elfogult, ilyen vagy olyan téren elkötelezett helybéli krónikás. Ezért úgy véljük, hogy az „idegenből” idetévedő és a bennszülött írástudó adatait, megfigyeléseit egymás mellett kell szemlélnünk, egybe kell vetnünk, s a gondos mérlegelés alapján alakíthatjuk ki az összképet.

Ezúttal nem útirajzokból, hanem itt időző-tanuló emlékezők-levelezők íásaiból idézünk. Főleg a levelek látszanak hitelesnek, a soproni líceum diákjainak a távolba küldött beszámolóit épp spontaneitásukkal tűnnek ki.

Először a későbbi neves pozsonyi pedagógus-író, Tobias Gottfried Schröer⁴⁽¹⁵⁹⁾ emlékezéseiből⁵⁽¹⁶⁰⁾ idézünk. Ezek az emlékiratok az egész magyar művelődéstörténetet érdekelhetik; bár értéküket csökkentik, hogy szemelvényesek, s a leszámazottak elég tendenciózusan, a német öntudatot hangsúlyozva válogattak. Holott idézendő részletünk rávilágít arra, hogy Sopronban nem annyira a német, mint inkább a magyar irodalom volt Schröer élménye. A német neohumanizmus szellemében élő, a „Klassik” világirodalmi jelentőségű alkotóit olvasó-élvező tudós érezhető meglepetéssel veszi tudomásul, hogy Magyarországon egy sodró erejű, nemzeti szellemű irodalom jött létre. S a megfigyelés Sopronnak köszönhető, hiszen itt élt Kis János, aki ezeket az irodalmi törekvéseket Schröer számára közvetítette.

Schröer alaposan összekeveri az évszámokat; mivel visszaemlékezik az eseményekre, emlékezésébe rengeteg pontatlanság csúszik be. Mindez nem lényeges számunkra, a soproni helyzetet érzésünk szerint pontosan festi. Az sem meglepő, hogy Gamauf Teofil tevékenységére is figyelmes lesz. Gamauf korának

egyik legjelentősebb tudású alakja volt, akinek érdeme azonban az anyaggyűjtésben merült ki, kéziratos hagyatéka egyike a soproni történeti kutatás kincseshányáinak.

Schröer találóan állapítja meg a következőt:

„Kisnek és Gamaufnak sok könyve van, és lényegesen műveltebbek a tanároknál.”⁶⁽¹⁶¹⁾ Majd 1817-es eseményre emlékezik:

„A rövid soproni tartózkodás nagy hasznomra szolgált, és sok vonatkozásban mozdította elő irodalmi és pedagógiai pályafutásomat. E célból különösen Kis János szuperintendenssel való érintkezésemet emelem ki. Nemcsak magyar író volt, hanem az óklasszikai és a modern irodalomnak is oly kiváló ismerője, hogy hozzá hasonlatos tudóst nem találtam Magyarországon. Mily ösztönző volt számomra, hogy általa alkalmam nyílt a feledhetetlen Németh Lászlóval⁷⁽¹⁶²⁾ való beszélgetésre. Ez a korán elhalt férfi Kis legmeghittebb iskolai és ifjúkori barátja volt. Németországból való visszatérésük után Sopronban magyar társaságot alapítottak,⁸⁽¹⁶³⁾ amely a mai napig fennáll. Tanuló ifjak gyülekezete, kik feladatukul tűzték ki, hogy a magyar irodalommal foglalkozzanak. ²⁶¹Valóban, rögtön az intézet működése kezdetén évkönyvet⁹⁽¹⁶⁴⁾ adtak ki, melybe mindkét alapító, aztán Kazinczy, Szemere és más magyarok költői darabokat jelentettek meg.¹⁰⁽¹⁶⁵⁾ Én addig igen keveset tudtam a magyar irodalomról, e férfiak és tanítványaik komoly és buzgó tevékenysége felkeltette érdeklődésemet, annál inkább, mivel eddig mindent a klasszikai tanulmányokra alapozva láttam, amelyet természetesen ennek az irodalomnak eredményeképpen általában – és különösen a soproni társaságban – nem tartottak egyedül üdvözítőnek. Épp a kilencvenes évek visszfényének korszaka volt, nálunk a jozefinista felvilágosodásé, olyan kor, amely egybeesett a német irodalom virágzásának csúcspontjával, Goethe és Schiller együtt éltek a fényes esztendő, amelyről az ember elmondhatja:

Eine Reihe völlig schön
Wie die Zeit der Barmekiden.

A mágnások, akár a papok és a tanárok e korszakban Magyarországon a hazai stúdiók megalapításában versenyeztek. A legtündöklőbbben Festetics György gróf emelkedett ki, aki a fenséges keszthelyi Georgikont létesítette,¹¹⁽¹⁶⁶⁾ a mezőgazdasági iskolát, amelyet hercegileg dotált. Nem hallgattak a többi műzsák sem, a »magyar Petrarca«, Kisfaludy Sándor barátja Keszthelyen, a park egy bájos részén, évenként visszatérő ünnepélyt rendezett – Helikon néven. Szerencsém volt, hogy a derék Török házában megismerjem Takách Juditot,¹²⁽¹⁶⁷⁾ a szeretetre méltó magyar költőnőt, akit az egyik ünnepélyen megkoronáztak.”

A Gamauf Teofilről szóló rész ekképpen hangzik:

„Kisnél nem volt kisebb tudós Gamauf szenior, a göttingai Lichtenberg tanítványa, akinek felolvasásaiból az „Erinnerungen an Lichtenberg” című könyvet adta ki.¹³⁽¹⁶⁸⁾ Tudós és művelt ember volt, aki Magyarországon ritka ismeretekkel rendelkezett matematikából és fizikából, valamint az antik nyelvekből és történelemből. Éppen a soproni evangélikus egyházközség történetével volt elfoglalva.¹⁴⁽¹⁶⁹⁾

Különös, hogy az akkori líceum professzorai – ami Pozsonyban is és az országban másutt is szokásos – kevésbé voltak iskolázottak, mint a lelkészek. Az öreg rektor Raics¹⁵⁽¹⁷⁰⁾ egyfajta polihisztor fecsegő volt, aki többet foglalkozott a mezőgazdasággal, mint a tudománnyal; Magda¹⁶⁽¹⁷¹⁾, egy szlovák, mindent csak félig-meddig tudott, sem az új, sem a régi tudományokat nem ismerte alaposan, válogatás nélkül olvasta, ami a keze ügyébe került, minthogy neki minden új volt. Akkoriban Magyarország földrajzán ²⁶²és

statisztikáján dolgozott, még hozzá magyar nyelven,¹⁷⁽¹⁷²⁾ amelyet nem is tudott elég jól. A legjobb tanár Seybold¹⁸⁽¹⁷³⁾ volt, akinek volt érzéke a tudományokhoz, és értett hozzá, hogy tanítványait a tanulás és az olvasás szeretetére ösztönözze. Ő egy német társaságot is vezetett, amelyben a német és a magyar ajkú diákok a német stílust gyakorolták, és évenként ünnepélyeket tartottak.”¹⁹⁽¹⁷⁴⁾

A másik „idegen”, aki a soproni viszonyokról tudósít, nem oly jelentős személy, mint T. G. Schröer, csak diák, de akihez leveleit írja, a XIX. század keletközép-európai politikai és irodalomtörténetének egyik legkimagaslóbb alakja. Ondrej Palackyról van szó, a neves cseh történész-politikus, Frantisek Palacky öccséről, aki két esztendőt töltött Sopronban, 1822–1824 között a líceum diákjaként.²⁰⁽¹⁷⁵⁾ Érdekes, hogy aránylag kevés a Sopronból keltezett levele, diáksága idején csupán két német nyelvű levél tudósít valamivel részletesebben a soproni állapotokról, pontosabban egy szegény diák soproni létfeltételeiről (s így a levél – a közvetlen soproni vonatkozásokon túl – mint a korabeli állapot tükré is érdekes!). Főleg édesapjával levelezett András; bátyjának rendszerint otthonról írt, s otthonról keltezett leveliben nemigen érinti a soproni hónapok eseményeit. Az édesapával váltott levelek közül pedig szinte kizárólag az édesapa levelei jelentek meg a Palacky-levelezés fájóan hiányos gyűjteményében. Az idézendő levelek részben megerősítik Schröer megfigyelését a tanárokról, részben néhány érdekes aprósággal egészítik ki ismereteinket. Elsősorban azonban – ismételjük – a szegény diák képe bontakozik ki, ilyen jellegű kép nemigen akadt eddig a kezünkbe. András nehéz helyzetét súlyosbítja, hogy öntudatos cseh családból származik, aki a messzi Sopronban aligha akad pártfogóra.²¹⁽¹⁷⁶⁾

„Kedves Bátyám Uram!

Sopron 1824. máj. 23.

Már egy éve múlt, illetve 14 hónapja, hogy nem kaptam Öntől levelet. Ha atyánktól nem hallottam volna Önről, azt hittem volna, hogy a szigorú halál ragadta el Önt körünkől! Vagy küldött talán nekem levelet? Egyet sem kaptam. De Ön esetleg haragos lehet, hogy ebben az évben még nem írtam. Az ok a következő: Amikor Sopronba érkeztem, vettem észre, hogy elfelejtettem leírni a címét, sőt még csak meg sem jegyeztem. Így nem tudtam Önnek írni. S atyámnak sem írtam meg ezt, mivel minden héten vártam Öntől a levelet. De ha Atyámnak megírtam volna, sem használt volna, mivel csak az idei iskolai évben kaptam otthonról levelet. E levélben Atyám szememre vetette, hogy egyáltalában nem írom meg, küldött-e Ön nekem pénzt és mennyit, gyakran ír-e Ön nekem vagy sem? s szerencsére mellékelte az Ön címét. Az Ön hallgatásának okának kell lennie, így szentül meg vagyok győződve, hogy ezután kapok Öntől levelet.

Iskolánkban sok minden másképpen van, mint a tavalyi tanévben. Az itteni diákok szerfölött féktelenek, különösen a retorikai osztálybéliek. Féktelenségükben és ²⁶³durvaságukban oly messze mentek, hogy egy tanár, Odor nevezetű,²²⁽¹⁷⁷⁾ épp a tanév kezdetén, egy másik, Raics rektor úr két hónappal ezelőtt abbahagyta a tanítást,²³⁽¹⁷⁸⁾ így most pusztán egyetlen tanár, Seybold úr nevezetű tanít bennünket. Különben meglehetősen jól megy az iskola. Egyébként két hónapon keresztül néhány diákkal együtt a német társaságtól könyveket kaptunk olvasni. E társaság élén egy tanár áll, a társaság mintegy 15 tagú, akik többnyire primátusok, s hetenként egyszer tartanak ülést. 500 német könyve van; és aki havonta 30 krajcárt fizet, olvashat. Pénzhiány miatt nem tudtam a könyvek olvasását folytatni. Ha pénzem lenne, akkor nagyon jutányosan (15 órát 4 forintért) tudnék egy másik diákkal együtt zongorázni tanulni. De másra kell a pénz, szükségesebbre. Ruháim és csizmáim szakadoznak, s részben vagy teljesen elszakadtak, házigazdám 14 Ft-ot követel, a tanár 10 Ft. 30 krajcárba kerül, s erre az évre még csak 5 Ft-ot kaptam atyámtól, ki ez alkalommal megígérte, hogy küld még, mivel vállalta, mikor tanulni kezdtem, hogy költségeimet fedezi. Biztosíthatom Önt, hogy a legnagyobb szükségben vagyok, soha olyan rosszul nem ment, mint most.

Nagyon kérem Önt, segítsen ki a szükségből, s küldjön nekem, ha lehetséges, némi pénzt. Semmiképpen nem tudok magamon segíteni, mert elfoglaltságaim miatt képtelen vagyok korrepetálást vállalni. Nem tudom, jogom van-e mondani, de úgy tetszik, mintha atyánk egy idő óta nagyon megváltozott volna. Nem lakom többé Teltschik úrral,²⁴⁽¹⁷⁹⁾ hanem egy másik retorikai osztálybélivel, lakásomért havonta 2 Ft-ot fizetek. Egyébként szállásommal elégedett vagyok. Abban a reményben, hogy Ön kívánságaimat csakhamar teljesíti, maradok az Ön mindig szerető testvére:

Andreas Palatzky.”

A későbbi hírnevessé vált, de már ekkor is jónevű testvér a kétségbeesett kérésnek eleget tett, küldött pénzt, hogy András adósságait kiegyenlíthesse. A pénzt az apa közvetítette.

A következő, soproni vonatkozású levél írója és címzettje ugyanaz, de ez már búcsú Soprontól, s a színhely is megváltozott: Hotzensdorf (Hodslavic másutt Hotzendorf, Hoczlawice), a Palacky család lakóhelye:

„Kedves Bátyám Uram!

Mivel egy teljes éven át nem kaptam Öntől a legcsekélyebb tudósítást sem, így, mikor én Sopronból hazaértem, egyik első kérdésem volt, hol és hogyan van Ön. Megkaptam olvasásra az Ön néhány levelét, s az utolsóból megtudtam, hogy jól érzi magát. Nagyon örülök boldogságának, s kívánom, hogy sokáig tartson, mivel amíg Önnek jól megy, biztonsággal remélhetem, mint azt az eltelt öt esztendő bizonyíthatja, hogy Ön nem feledkezik meg rólam, hanem mindig, míg helyzetem meg nem változik, segítségével mellém áll, annál inkább, minél nehezebben esik atyámnak, hogy költségeimet fedezze. De mielőtt továbbmennék, még először elmondok néhány dolgot, s elbeszélésem Önnek a jelentősebb soproni eseményeket.

Ami először is a soproni iskolát illeti, teljesen újjáalakul és megszépül; ugyanis június 24-én, mint ez Önnek kétség nélkül ismeretes, 3/4 6-kor este meghalt Raics Péter rektor, és 27-én nagyon ünnepélyesen temették el. Nem volt beteg, és még aznap, anélkül, hogy valamit észre lehetett volna venni rajta, öt óráig az iskolában maradt. 35 éven át volt rektor. Most a rektorátus, mint Pozsonyban, kicserélődik. Az iskolaépületre a szünidőben egy emeletet húznak, és még ebben az évben még egy negyedik tanárt hívnak a prima osztályba, valamint a retorikaiba. Ebben az évben az én egykori szintaxisbeli tanárom, Hetyésy László²⁵⁽¹⁸⁰⁾ lesz a rektor.

²⁶⁴Ami másodszor is engem illet, mindig egészséges voltam, és jobban éreztem magam, mint korábban. Augusztus 24–25-én voltak a vizsgáim, melyek jól sikerültek. Olyan bizonyítványt kaptam, amellyel elégedett vagyok. Mindenből eminens vagyok, kivéve etikából és görög nyelvből, amelyekből csupán prima cum eminentia.²⁶⁽¹⁸¹⁾ Az ok, amelyért testimoniumot kértem, Önnek – kétségen kívül – ismerős, hiszen Ön tanácsolta, hogy a primát Pozsonyban járjam. Miután az idő mindent megváltoztat, és kiváltképpen szükségesnek tartom az Ön segítségét és tanácsát, jónak láttam, hogy Önt erről értesítsem. Adjon nekem olyan gyorsan tanácsot, amint csak lehetséges, hogy mit tegyek. Sopronban nem maradhatok, mert az Ön segítsége nélkül nem tudok továbbtanulni, mivel a privátáknak rosszul megy (2 Ft. havonta az óráért) és sok a diák, s az otthoniakat előnyben részesítik a külföldiekkel szemben. Hogy Pozsonyban milyen lehetőségeim vannak, ezt Ön jobban tudhatja, mint én. Talán taníthatok gyerekeket olvasásra, számolásra, írásra és a latin nyelv elemeire. Kérem Önt, adjon tanácsot, és segítsen. Augusztus 30-án hagytam el Pozsonyt Teltschikkel, aki ebben az évben Bécsbe megy, Pozsonyon keresztül szeptember 3-án jött Hotzensdorfba, ahol mindenkit egészségben találtam. Piletschka²⁷⁽¹⁸²⁾ is itt van már, de Tomanról²⁸⁽¹⁸³⁾ nem tudok semmit. Maradok szerető testvére

Hotzensdorf, 1824. szeptember 7.

A. Palatzky.”

Az ifjú Palacky levele – közvetve – tanúsítja, hogy a soproni líceum messze földről vonzott ide diákokat, cseheket és szlovákokat is találunk itt. E diákok vitték szét az iskola jó hírét. Az ifjú Palacky szerencsétlen időben került ide, Raics Péter képtelen volt erős kézzel vezetni a líceumot, erélytelensége valóban a fegyelem fellazulásához vezetett.

Két „idegen” beszámolójával szolgáltunk, ezek is apró adalékai a város művelődéstörténetének. Minden ilyen adalék fontos lehet, az összképet akár csak egy halvány árnyalattal színező.

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Szabó Jenő: Fél évszázada rajzol és fest Sterbenz Károly

Szabó Jenő: Fél évszázada rajzol és fest Sterbenz Károly

Jubileumáról nem emlékezett meg senki, talán ő maga sem, e sorok is elkésetten kerülnek nyilvánosságra, működésének ötvenedik éve éppen olyan csendes, visszavonult munkában telt el, mint az előző negyvenkilenc.

Két világháborút élt meg és mindkettőnek leróta áldozatát. Az első életre szóló lehetőséget vett el tőle, a második otthont, apát, testvért és gyermeket.

De erről nem beszél. Nem szeret emlékezni, jubileumokat idézni. Számára a háború még a gyermekkor ünnepeinek ízét is megkeserítette, neki december hatodika nem a Mikulás, hanem Sopron bombázásának első napja.

Mielőtt ennek a cikknek megírásához hozzákezdtem, majdnem egy teljes délelőttöt töltöttem műtermében. Érdekes, emlékezetes délelőtt volt. Szekrények, komódok, fiókok mélyéről bohémes összevisszaságban, minden kronológiát felborítva kerültek elő különlenyomatok, meghívók, exlibriszek, folyóiratok, újságcikkek, könyvek, a soproni Képzőművészeti Kör 1923. évi elsárgult kiállítási plakátjától a Marc Chagall védnöksége alatt csak minap lezajlott bolognai „Nemzetközi exlibrisz kiállítás Dürertől napjainkig” prospektusáig. Az időben és térben egymástól annyira távol [265](#)álló dokumentumok közös vonása, hogy valamilyen formában Charles, Karel, Carlo, Carlos, Karl alakjában szerepel rajtuk a Károly és a Sterbenz név, bizonyítva egy fél évszázados művészpálya állomásait. Az 1923. évi tárlaton lép először nyilvánosság elé a fiatal Sterbenz Károly és ötven év múlva ott van Bolognában ötszáz év kisgrafikusai között. Ebben a környezetben már a szereplés is világtisztetség, ilyen kitüntetést csak a tiszta művészet oszt alázatos

művelőinek, köztük a soproni Sterbenz Károlynak.

Szép lenne, de nem írhatom le a mondatot: fél évszázada ott van minden soproni tárlaton. Nincs ott, évek óta nem állít ki. Két-három ízben visszautasították képeit, azóta nem küld be. Szerte Európában ott a munkája a kisgrafika majd minden seregszemlén, de a soproni Festőteremben nincs egy tenyérnyi hely számára. Nem beszél róla, legfeljebb annyit: „az embernek nem kell éppenséggel kiállítania”. Ezt is derűs arccal jegyzi meg, mint akit nem érint, pedig kell hogy bántsa, hiszen éppen ő bizonyította fél évszázados művészi tevékenységével, mennyire összeforrott szülővárosával. Kevés művészi munkáin bukkan fel olyan sokszor és olyan változatos szépségben a város egy-egy részlete, mint éppen az övé.

Kényszeríttem rá, ő nem akart emlékezni és azt hiszem, okkal.

A Magyar Kisgrafika írja róla: „Megérdemelten sorolják a magyar exlibrisz művészet élgárdájába” és „neve világszerte ismert”. De Sopronban, ma alig ismerik. Persze a régi soproniak nem felejtették el, nem is felejtették, hiszen ha könyvespolcukról leemelnek egy könyvet, borítójának belső oldalán majdnem bizonyosan egy „SK” szignójú, ötletes, lendületes rajzú exlibrisz, szobájuk falán Sterbenz-rajz, akvarell, olajfestmény, fametszet, rézkarc emlékeztet rá, nem is szólva arról, hogy másfél évtizeden át a Soproni Szemle címlapján, a Kolostor utca és Várostorony képe köszöntötte az olvasót, az ő rajza, a szövegrészben pedig számtalan rajza, fejléce, záródísz.

Tősgyökeres soproni, idestova háromnegyed évszázada él együtt szeretett városával. A század első évének, 1901 első napján született a Várkerület (ma Lenin körút) 266huszonnyolcas számú házában s talán nem is véletlen, hanem ómen, hogy a ház a festő-restaurátor-műgyűjtő Storno család tulajdona volt. Atyjának, a művészi ambíciójú festő- és mázoló-mesternek ötgyermekes családot kell eltartania, művészi vágyait

legfeljebb akkor élhette ki, amikor az ifjabbik Storno Ferenc (1851–1938) irányítása és vezetése mellett templomokon, nyilvános épületeken végzett restaurálásokat. Az apa már segéd korában is hajlott az ilyen munkákra, dolgozott az akkor épülő Országháza dekoratív kiképzésénél. Vágyait a gyermekében kiélő szülő örömeivel nézte, hogy az ott vázlatkönyvébe gyűjtött díszítőelemeket milyen szorgalommal másolgtatja Károly fia, meg annak barátja, a Bécsi utca Mühl pék Gusztáv nevű csemetéje. Nincs kifogása az ellen sem, hogy a két gyerek sokszor naphosszat kint a Bécsi domb valamelyik hajlatában „tájképet” fest, noha még alig tizenkét évesek.

Az 1917-es nyári vakációt, amikor már mindkét fiatal számára elhatározott dolog a művészi pálya, az Erdburger szőlő egyik kunyhójában töltik, ahol reggeltől estig szívük vágyának, a festésnek élhetnek és Mereskovszki „Leonardo da Vinci”-jét olvassák.

Együtt kísérelik meg, hogy felvétessék magukat a bécsi Akademie für Bildende Künste festőszakára. Közösen készülnek fel reá, szorgalmasan rajzolják a Sterbenzék nagy szobájába beállított aktot és közben kompozíciókat is készítenek, mert a felvételin azt is megkívánják. 1918 szeptemberében indul el a két reménykedő fiatal a két anyával Bécsbe, „szálláscsinálásra”. Az akadémián azonban rengeteg a felételre váró, a harcterekről ekkor özönlenek vissza a katonaviselt fiatalok, akik foglalkozást, hivatást, megélhetést keresnek. A két soproni, sorszámmal kezében szerényen várja, hogy rá kerüljön a sor. Először Sterbenz Károly lép a professzorokból álló felvételi bizottság elé. Az izguló barátnak, Mühl Gusztávnak (később Mendére magyarosított) „egy örökkévalóság”, amíg barátja előkerül és megtudja, hogy barátját nem vették fel. De neki sem sikerül. Lehangoztam indulnak haza, noha a felvétel sikere egyáltalán nem rajtuk múlott. A nagyszámú jelentkezőt a bizottság úgy szelektálta, hogy először azokat utasította el, akiknek volt foglalkozásuk, megélhetésük, aztán a külföldieket. Sopron pedig akkor Bécsben már külföldnek számított.

Itt szól bele a kor először Sterbenz Károly életébe. Ha a bécsi festőakadémiára nem a háborús pangás évei után, nem a harctérről visszaözönlő fiatalok tömegében jelentkeznek, s a szétbomlott monarchia nem éppen az ő korosztálya előtt zárja le a határt, amely oly sok soproni fiatal számára évszázadokon keresztül nyitva állt, – akkor nem a budapesti Iparművészeti Főiskolára kerül.

Mire ott 1921-ben végez, a helyzet még rosszabb. Európa a háború következményeit szenvedti, Sopron határvárossá lett, elveszítette addigi gazdasági életének alapját, a megye területének felét. Ez és a kezdődő infláció lehetetlenné teszi a művészi munkát. A kor húzza keresztül az apa tervét, aki azért küldte fiát főiskolára, hogy majdan Storno utóda legyen, és templomot, műemléket, oltárképet restauráljon. De ilyen megbízás nincs, nemcsak az infláció miatt, hanem azért sem, mert Storno működési területe, Burgenland, a külföld lett. Sterbenz Károlynak meg kell alkudnia s bele kell törődnie abba, hogy művészi munkát csak akkor végezhet, ha ecsetjével letudta a napi robotot.

Ha lassan tünedeznek is az évek során a háború nyomai és szaporodnak is a különféle megbízások, amelyeket művészi igényességgel végez el, mindez nem elégíti ki. 1930-ban kezd foglalkozni a kisgrafikával s már az első kísérletek után érzi, hogy rátalált igazi terepére, noha mindent előről kell megtanulniak ugyanúgy, mint az ugyanekkor elkezdett fa- és rézmetszést.

Egy évtized alkotómunkája következik, amelyben jut ideje arra is, hogy részt vegyen a Képzőművészeti Kör életében, pályázatokon (díjakat is nyer), 1940-ben ő vezeti a Képzőművészeti Kör első anatómiai rajztanfolyamát. 1942-ben a kor ismét beleszól életébe. Elviszik katonának, 1945-ben lebombázzák az akkor gróf Klebelsberg Kunó utcában (ma Ferenczi János utca) álló családi házat, amelynek romjai alatt marad apja és húga, kisebbik gyermeke pedig a háborús viszonyok áldozata lesz, alig néhány napot él még,

de köztük azt, amelyen a várost bombázzák. A háború után Sterbenz Károly testvéreivel eltakarítja a romokat, felépíti a családi házat [267](#)és megint odaáll festőállványa elé. De más ember az, aki ismét felveszi az ecsetet, mint az, aki letette. A háború túl közelről érintette, túl sokat kell felejtene. Talán ezért is van, hogy a romos szülővárosról készült, dokumentumnál is megrázóbb hitelességű néhány rajzán kívül nem nyúl háborús témához.

Mi készült munkásságának fél évszázada alatt? Annyi sok templom- és oltárkép restaurálása után az új kurucdombi Szent István templomban végre önálló, saját munka: tizennégy, Krisztus életét ábrázoló képe, a soproni városháza és az egykori megyeháza (ma járási tanácsháza, a Beloiannisz téren) üléstermi freskói, a háborúban elpusztult Hubertusz vendéglő faliképe, a GySEV-palota hatalmas hármasképe, a Vasárugyár Kultúrotthonát díszítő festmények, az evangélikus templom freskói, a Bányászati Múzeumban a bányászat történetét ábrázoló képsorozat, megszámlálhatatlan idegenforgalmi rajz, prospektus, kétszázat meghaladó, fába metszett és még annál is több rézbe karcolt exlibrisz, kisgrafika, tus- és szénrajzok, akvarellek, olajképek.

„És te mit érzel igazában munkád eredményének?” – kérdezem tőle. Sokáig tűnődik és közben körbe siklik szeme a műterme falait mennyezetig elborító képein, majd hirtelen mozdulatokkal fiókokból, komódokból szekrényekből mappák, füzetek, műlapok garmadáját halmozza elé. Egy élet munkájának képeskönyve és felelet kérdésemre. Jellemző, hogy az anyag túlnyomó része kisgrafika.

Lapozgatás közben egyre jobban elcsodálkozom azon, hogy a Ferenczi János utcai házban elvonultan élő és dolgozó művész munkái milyen széles nyilvánosságban forognak. Az utóbbi ötven év soproni festőművészei közül alig néhány (Horváth József, Wosinszky Kázmér, Ágoston Ernő, Mende Gusztáv) ismert a városon kívül, az ország határán túl pedig talán egyedül Horváth Józsefről tudnak és – Sterbenz Károlyról. Munkái ott vannak az olyan rangú helyeken, mint a lipcsei, párizsi, krakkói, hamburgi, comói kongresszusok által rendezett kiállításokon, szerepelnek az azokra készült ajándékmappákban, helyet kaptak a Minszkben bemutatott reprezentatív magyar exlibriszek között, mint ahogyan nem hiányoznak az 1968. évi „Magyar exlibrisz a XX. században”, az 1969. évi „Mai magyar exlibrisz művészet”, a „Nemzetközi kisgrafikát és exlibriszt gyűjtők” kiállításáról, sem a Balatoni Múzeum „Virág az exlibriszeken” tablóról. A „Szőlő és bor az exlibriszeken” című antológia tizenegy exlibriszét közli, ő a jászberényi Székely Mihály- emlékkiállítás tizenhét kiállítójának [268](#)egyike. A Könyvtáros 1972. évi harmadik száma és a Kisgrafika 1973. évi első száma nemcsak egy csomó grafikáját mutatja be, hanem ismerteti és értékeli munkásságát is. Hasonlóképpen bemutató sorok és exlibrisz hívják fel reá a figyelmet a comói kongresszusra készült magyar mappában. A Kisgrafika-barátok Évkönyvében Réthy István értékeli

művészetét, hasonlóképpen ismerteti a Magyar Kisgrafika 1970. évi albuma is. Már említettük, hogy Bolognában a világ öt évszázados exlibriszterméséről számot adó kiállítás nyolc magyar résztvevőjének egyike. Szűkebb hazája, Sopron sem mindig feledkezett meg róla, Csatkai Endre „A soproni exlibrisz története” című munkája 1938-ban tizenhét exlibriszét közli, de tudnak róla a szomszédban is, a Burgenländisches Leben 1968. évi negyedik száma, arcképén kívül egy akvarelljének és fametszetének reprodukciója mellett tanulmánynak is beillő ismertetést hoz róla, amelyben a pannon táj jellegzetes művészegyeniségeként értékeli. Ebből a cikkből tudja meg egyébként ő maga is, utólag, hogy a Pöttelsdorffban készült egyik akvarellja olyan sikert aratott, hogy a község még a prospektusának címlapjára is rátette.

Mindezek munkásságának vitathatatlanul elismert eredményei. A csendes sikereiről, amelyek évtizedek során a város családi közösségében alapozták meg nevét, nem beszél. Nem szolt illusztrációiról, noha egy csomó soproni könyv fedelét, szövegoldalait díszíti rajza, fametszete. Csak hirtelenében emlékezem Horváth Miklós „Soproni fekete asszonyá”-nak komor, fekete sziluettes címkéjére vagy a másik Horváth-regény, a „Nagyisten ölen” sejtelmességében is kifejező rajzára. Grafikáinak hatásosságát jellemzi, hogy évtizedek távolságából is emlékezem Lantos Kiss Antal „Tiszta férfiúság”-ának címlapjára. Az azóta porosra avult soproni erkölcsprédikátor könyvének nincs egyetlen sora sem, amelyet az évtizedek távolságából vissza tudnék idézni, de „tisza férfiú”-jának Sterbenz-rajzolta alakja megmaradt bennem. Endrédy Zoltán Sándor „Boldogasszony Sopron felett” című könyvének borítóján a fába metszett Mária-szobor valósággal a könyv képen elmondott előszava. Ő rajzolta a Soproni Magyar Szövetség 1944. évi, a város magyarságát nemes nyomatékkal hangsúlyozó évkönyvének címlapját és számos rajzát. Illusztrációiról Csatkai Endre cikket ír az Új Sopronvármegyében (1943. ápr. 3.) „A Pálos Történetől a Lövérig” címmel, és benne Sterbenz Károly rajzait az 1747-ben Sopronban kiadott pálos Synopsis díszítő grafikáival összehasonlítva elemzi.

Csatkai Endre állapítja meg róla azt is, hogy illusztrációiban „kamaszos hunyorgás” bújik meg. Humora nemcsak illusztrációit, de mindenfajta grafikáját átítatja. Mennyi mosolygó báj van például a postakocsin e világra érkező Árpád Zsolt nevű ifjú honpolgár születését tudató lapban, vagy akár a Hajna Rékáén, akinek világra jövetelét kürtszóval hirdeti egy magyar vitéz. Mosolygó gyermekkori reminiscencia az ifjú Csaba exlibriszén a Sopron felhős egén vágtató Csaba királyfi és serege. Vagy dr. Reisinger Ferenc ügyvéd külföldi exlibrisz kongresszusokat megjárt könyvjele, amelyen a paragrafus kacskaringós fájából periratok dús levélzete nő ki, míg az alatta pihenő férfialak aktképet nézeget. Meg merem említeni a jóízű és artisztikum határain belül illetlenkedő „sex librisz”-eit, mert azokon is ott a „kamaszos hunyorgás”, a humor és ötlet villanása.

Hallgatott Sterbenz Károly a keze alól kikerült sok idegenforgalmi rajzról, a műemlékek, a soproni flóra tablóirol és főképpen a múzeumi tárlókon végzett installációs munkáiról. Igaz, alkalmazott művészet ez, de nemegyszer történik meg – a múzeum vendégkönyvei bizonyítják –, hogy az általa rendezett tárló előtt megkérdezi az értő látogató: „Kinek a munkája?” Mert ezt még csak nem is szignálta, ez a „robotja”.

Még a művésztől távoleső megbízásokat is művészi igénnyel végzi. Évekkel ezelőtt az egyik soproni szövetkezet gyártmánykatalógust szándékozott kiadni, s sokáig azon akadozott az ügy, hogy nem találtak a városban a csaknem félszáz műszaki tárgyú fénykép retusálásához értő szakembert. Ekkor valakinek eszébe jutott Sterbenz Károly. Elvállalta és kifogástalanul megcsinálta, a művész intuícójával pótolva a kényes munkához hiányzó szakismeretét.

269 Nem tudom, a háború után hány bombasérült festményt, rajzot restaurált, de azt a hármat, amelyet

naponta jólesően nézek szobám falán, szinte elképesztő bravúrral az enyészetből hozta vissza számomra.

Bizonyos vagyok benne, hogy még azok a mai, főleg fiatal soproniak is, akik azt állítják, hogy nem ismerik nevét, nemegyszer találkoztak munkáival. Ki tudja, hányszor küldték el ismerőseiknek a „Szent Mihály templom környéke”-t ábrázoló képeslapot, vagy a „Hívja-várja a virágos Sopron” címűt és a Képzőművészeti Alap még jónéhány soproni vonatkozású művészlapját: ő készítette őket.

Ki tudja róla, hogy a középkori könyvmásoló barátok türelmével és készségével hány oklevelet, címert és családfát rajzolt. A szomszéd Ausztriában külön, megbecsült művészeti ágazat ez, ő mellékesen csinálja, de hibátlan mesterségbeli tudással. Szinte a humorba kívánczik, hogy a keszthelyi Georgikon könyvtárosa éppen neki, az ismeretlen látogatónak dicsekszik el oklevélgyűjteménye legszebb darabjaként – az általa készített oklevéllel. Jeleztük, hogy elkalandozott címlapterveivel a tipográfia területére és készít plakátokat is. Az embernek szemébe tűnnek az artisztikus gonddal, de mégis játszi könnyed ecsettel festett betűk, a szöveg arányos, tetszetős formájú elhelyezése, minden jellegzetesen, ismerősen szép ezeken a grafikákon, pedig a szöveg néha csak arról szól, hogy mikor van nyitva a múzeum.

A Sopronban üdülő idegen az erdőkben először Sterbenz Károly rigóival, pinyeivel, vörösbegyével, harkályaival találkozik a fákon elhelyezett ismertető táblákon és majdnem bizonyos, hogy az első szűt vagy farontó bogarat, amelyet a famérnök-jelölt életében lát, Sterbenz Károly rajzolta: egy fél évszázadon át

készített szemléltető eszközöket az egyetemnek.

270 Egyszerre megértjük, miért meri olyan könnyed nemtörődomséggel állítani: „az embernek nem kell éppenséggel kiállítania...”

Bizonyosan ő maga sem emlékezik már rá, hogy egyik beszélgetésünk alkalmával „kamaszos hunyorgással” azzal dicsekedett: „Tudod-e, hogy én ott inaskodtam Storno mellett, amikor a Csengeri utcai szabadkőműves páholy mennyezetének freskóját festette?” És mintegy bizonyításképpen pontosan leírta, hogy a szimbolikus mennyezetkép az Okosságot ábrázolta idős ember alakjában, amint két mezítelen szüzet, a Jóságot és Szépséget védelmezően magához karolja.

A Csengeri utcai páholyt 1916-ban építették, amikor ő tizenhat éves volt. A majdnem hat évtizeden át megőrzött fiatalkori emlék, a fénykép pontosságával rögződött páholyfestmény elárulja, milyen nagy hatással lehetett a fiatal gyerekekre nem is a mester, ifjabb Storno Ferenc, hanem sokkal inkább a misztikus környezet, ahová az ő révén bepillantott. Sterbenz Károly sohasem kötötte fel a szabadkőműves testvérek vakoló kötényt, de a Csengeri utcai palota sötétkék mennyezetében kibontakozó festményben, Joáb és Boáz szimbolikus oszlopaiban és a „királyi mesterség” egyéb évszázados misztikájú jelvényeiben egy különös világ szuggeszciója hat rá: a barokké. És ez a világ elkíséri végig az életén.

Talán nem túlzás, ha azt állítom, hogy a barokk igézet vezette el a kisgrafikához is. Igaz, hatottak más tényezők is. Elsősorban páratlan rajztudása, amely valósággal predesztinálta erre a műfajra. Aztán a húszas évek derekán Sopronban letelepedett dr. Holl Jenő, a kisgrafikának ez a mecénás barátja s országosan jelentős kisgrafikai gyűjtemény tulajdonosa, aki nemcsak bíztatja, hanem sorozatos megbízásokkal ösztönzi is ennek a műfajnak művelésére. De végső soron azért is vonzódik a kisgrafikához, főképpen az exlibriszhez, mert annak kényszerű szimbolikájában és időtlenségében eltűnnek a realitás korlátai, a képzelet szabadon kalandozhat, feltámaszthat régmúlt kort, időt: a barokkot.

Ezt a barokkos szemléletet és modort hibaként vetik szemére egyes kritikusai. Nem védekeznek ellene, nem is tagadják. Csak azt festi, vallja, ami neki magának is tetszik. Barokkos szemléletét azért sem tartja hibának, mert az tudatos. Szenvedélyes meggyőződéssel állítja, hogy Sopron a barokk korban teljesedett ki igazában, annak vannak a városban a legszebb emlékei és ezt a környezetet szívta magába. (Jellemző: városképi részletei is, ha ő választhatja meg témáját, legtöbbször barokkot ábrázolnak) Nem akar és nem is tud más lenni, nem volna őszinte, ha nem azt a stílust és kifejezőmódot követné, amely belsejéből fakad. Ő is azt állítja, hogy nincs modern és régi festés, csak jó és rossz. Hieronymus Bosch majd egy fél évezreddel ezelőtt volt fantasztikus realista. A Jugend-stílus, a szecesszió, a századforduló elejének nagydivatja éppen napjainkban támad fel újból és foglalja el még a tévé inszertjeit is. Azoknak a festőknek modernsége sem eredeti, akik tagadják és eltüntetik képeikről a távlatot – az ikonfestők tábláiról már évszázadok óta hiányzik a perspektíva.

Nem alaptalanul állítja Sterbenz Károly, hogy a barokk is lesz mg bizonyosan redivivus. A szomszédos Bécsben sorra zárnak be a modern festészetet propagáló kiállítások, de óriási sikere van az Albertina retrospektív tájfestési kiállításnak, s nem véletlen, hogy a bécsi Collegium Hungaricumban éppen most nyitották meg a nagy barokk festő, Maulbertsch magyarországi képeinek kiállítását és ennek széles visszhangja és nagy látogatottsága van. A képet vásárló közönség nem modernet, hanem barokkot, rokokót, biedermeiert keres.

Kritikusainak túlnyomó része azonban egyáltalán nem tekinti barokkos szemléletét valamiféle hibának, hanem „nemes konzervativizmusnak, ez a konzervativizmus azonban nem korszerűtlenséget, inkább egy

időtlen szépségideál megőrzését jelenti” – írja róla Galambos Ferenc a Kisgrafikai Értesítő című folyóirat 1965. augusztusi számában. Öt évvel később is ezt hangsúlyozza a Kisgrafika albuma egy róla szóló hosszabb tanulmányban: „Témáiban Sopron, hazánk műemlékeiben legszebb és leggazdagabb 'ékszeres doboza' játssza a vezető szerepet, ennek köszönheti stílusának barokkos jegyeit, amelyekben azonban nincsen korszerűtlenség, csak a szűkebb pátria grafikai tükörképe. Időtálló szépségeket örökít meg, ha nem is legmodernebb, de mindig becsületes művészi eszközökkel és ezt sokszor közelebb érezzük magunkhoz, 271 mint modern próbálkozások nem mindig meggyőző eredményeit. Zsúfoltsága tipikus barokk vonás, rézkarcaiban könnyedebb, mint fametszeteiben, de ettől függetlenül az anyaggal vívott harcaiból mindig ő kerül ki győztesen. Művészi kifejező ereje, amely mögött a személyes élmények melege és témáival való azonosulás rejtőzik, vitathatatlan. Exlibrisz övreféből akár Sopron képeskönyvét is össze lehetne állítani s ez nemcsak a hazai, de a külföldi exlibrisz művészetben is páratlanul áll”.

Hetvennégy évesen ma is úgy dolgozik, mint az évtizedek során: folyamatosan, naponta, a munkáját szerető ember nyugodt tempójával. Azt tartja: „Kunst kommt von können”, a művészet a tudásból sarjad, de a tudás alapja a munka. Ma is leghűbb barátja a festőállvány és a rajztábla.

272 Mióta ismerem (jó egynéhány évtizede annak is) soha nem hallottam tőle, hogy – művészi munkájáról szólva – azt alkotásnak nevezte volna. Festett, rajzolt, rézbe karcolt, fába metszett, de nem „alkotott”. Egyszerű és őszinte. Éppen ezért hallatlanul fel tud háborodni képmutatáson, nagyképűségen és tehetségtelenségen.

Sopron városképét úgy őrzi magában, mint valami talizánt, óvó gonddal vigyáz minden részletére. Még

azt is észreveszi, hogy a Rózsa utcában egy könnyelműen engedélyezett átépítés elzárt egy szép, művészi kilátást, vagy hogy valahol elfalaztak egy ornamenset, s meg nem szűnően fájjalja, hogy a lövérek zöldje elé a Cseresznye-fasor házsorának rideg paravánját állították.

Olyan szépségekről tud, amelyekről kevés soproni. Megszámlálhatatlan vázlatkönyve van és azok bizonyosan sokat megőriznek az utókor számára Sopron elherdált szépségeiből.

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Patek Erzsébet: A soproni Várhely (Burgstall) őskori földvéra kutatásának 1974. évi eredményei

Patek Erzsébet: A soproni Várhely (Burgstall) őskori földvéra kutatásának 1974. évi eredményei

1. A Soproni Szemle XXVIII. (1974) kötetében beszámoltunk a soproni Várhelyen (Burgstall) 1973-ban végzett régészeti feltárásunkról. Ugyanott vázoltuk továbbá ásatásaink fő célkitűzéseit. Alább tájékoztatást szeretnénk adni arról, hogy 1974-ben mennyivel közelítettük meg kutatási céljainkat. A magunk elé tűzött feladatot röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

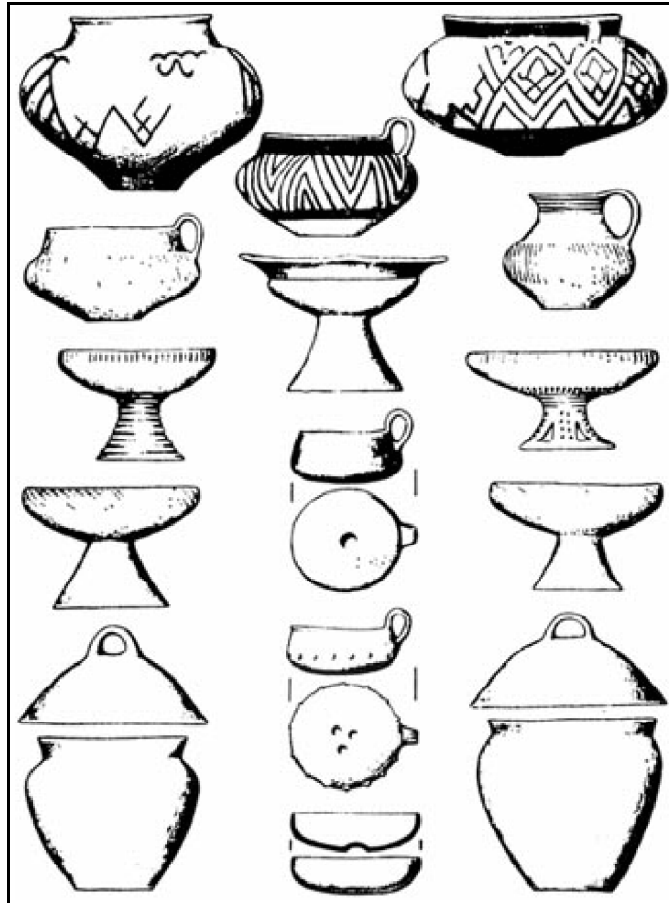
1. Mikor és kik lakták a Sopron-várhelyi telepet?
2. Milyen a telepet védő sáncok szerkezete és kora?
3. Milyen a földvár topográfiája?
4. Mennyiben volt a telep gazdaságilag önálló, illetve milyen kapcsolatok fűzték a szomszédos hasonló korú településekhez?

A fenti célkitűzések megoldását nem csupán maga a régészeti ásatás szolgálja, így alábbi beszámolóink érinteni fogja az ásatáson kívül történt kutatásokat is. A soproni földvár terjedelme és szerepe a korszak általános közép-európai településtörténetében annyira kiemelkedően fontos, hogy a témakutatás messzi túlhaladja egyetlen kutató kapacitását. Elért eredményeinket elsősorban annak köszönhetjük, hogy rendkívül sok irányból kaptunk támogatást munkánk során.

Meg szeretném jegyezni, hogy még az 1974. évi ásatásunk megkezdése előtt egy nemzetközi régész konferenciának a terepen mutattuk be az irodalomból már régebben ismert várhelyi vaskori erődített telepet és annak az 1971-ben és 1973-ban feltárt fontosabb leleteit, valamint ismertettük az 1974. évi ásatás tervét és a feltárás körülményeit. A konferencia résztvevői Európa legjobb őskori földvár-kutatói voltak. Egybehangzóan megállapították a soproni földvár kiemelkedő, kulcsfontosságú jelentőségét, védműrendszerének monumentalitását. Ugyanakkor lelkesedéssel fejezték ki elismerésüket a helyi intézményektől, a társadalmi szervektől, a Nyugatdunántúli Intézőbizottságtól kapott támogatásokért, amelyek nélkül az MTA soproni ásatása lényegesen szerényebb eredményeket érhetne csak el.¹⁽¹⁸⁴⁾ Ugyanez volt a véleménye azoknak a belföldi és külföldi szakembereknek is, akik az ásatás menete alatt is megtekintették munkánkat.

2732. 1974-ben különösen a fentebb ismertetett célkitűzésünk 1. pontjában megjelölt kronológiai kérdések megoldásához nyertünk adatokat. Az év ásatási eredménye módosította, helyesbítette a várhelyi őskori település időrendjére vonatkozó korábbi ismereteinket. Egyrészt megbizonyosodott az, hogy a földvár

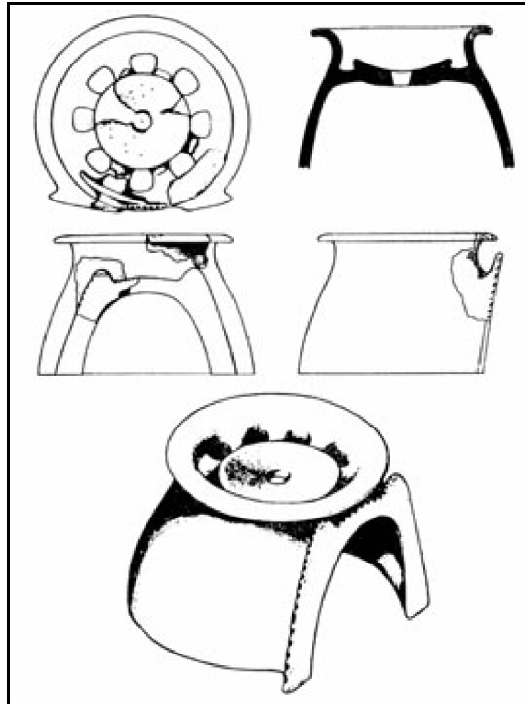
területét annak lakói már az i. e. 8. sz. legelején birtokukba vették. Eszerint a Hallstatt-kultúra megjelenése Magyarország területén legkorábban éppen Sopron környékén állapítható meg. Itt e kultúra gyökerei visszanyúlnak a bronzkor végéig, az i. e. 8. századig. Egy 1974-ben feltárt i. e. 5. századra keltezhető ház anyaga más oldalról azt tanúsította, hogy a telepen még az i. e. 5. században is virágzott az élet. Ezt korábban azért nem lehetett megállapítani, mivel a múltban túlnyomórészt csak sírfeltárás folyt, ennek mellékletanyagában nagyon ritka a jól datálható fémanyag; a kerámia pedig, mivel évszázadon keresztül megőrzi a fazekasművesség tradícióit, keltezésre kevésbé alkalmas.

A 83. sz. halomsír leletei

274 Az eddig ismert leletek tehát azt tanúsítják, hogy az i. e. 8. századtól az i. e. 5. századig a kultúra és a település kontinuitása állapítható meg a telepen, kulturális törés nélkül.

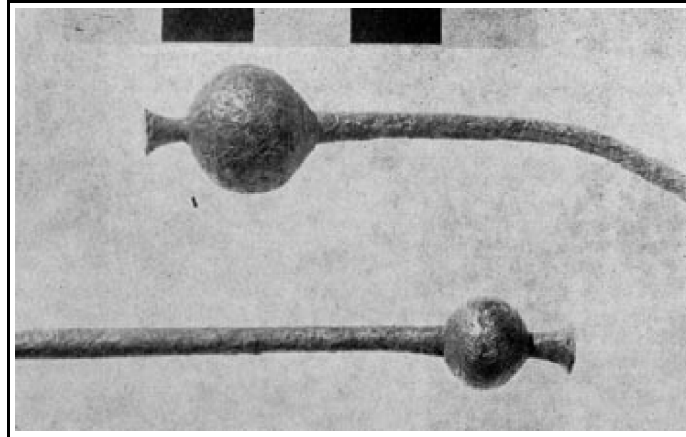
Fenti eredmények leszűréséhez rendelkezésünkre állott a Bella Lajos által korábban feltárt több sír anyaga (elsősorban az 52., 53., 59. és 139. tumulusok) és az általunk 1971-ben feltárt 83. sírhalom leletegyüttese (1. kép). E síron belül elsősorban is az egyfülű korsó jelentős. Ez a forma még a megelőző késő bronzkori Urnasíros kultúra jellemző típusa, amelyet később már a Hallstatt C–D periódusokban nem használtak. Továbbá az említett korai síranyaggal állíthatók párhuzamba a legkorábbi települési periódusnak általunk feltárt leletei.

Hordozható tűzhely maradványai a várhelyi település legrégebb korszakából

Ezek nem a Hallstatt-kultúra, hanem az azt megelőző késő bronzkori Urnasíros kultúra utolsó szakaszába sorolhatók. Ezt a telepényt a fősánc átvágása alkalmából [275](#)a sánc feltöltési földjében találtuk meg. Ezt a sáncot a HC periódusban emelték (tehát néhány évtizeddel a telephely elfoglalása után), és földjébe a megelőző korszak, a legkorábbi telep anyaga került (2, 3 kép).

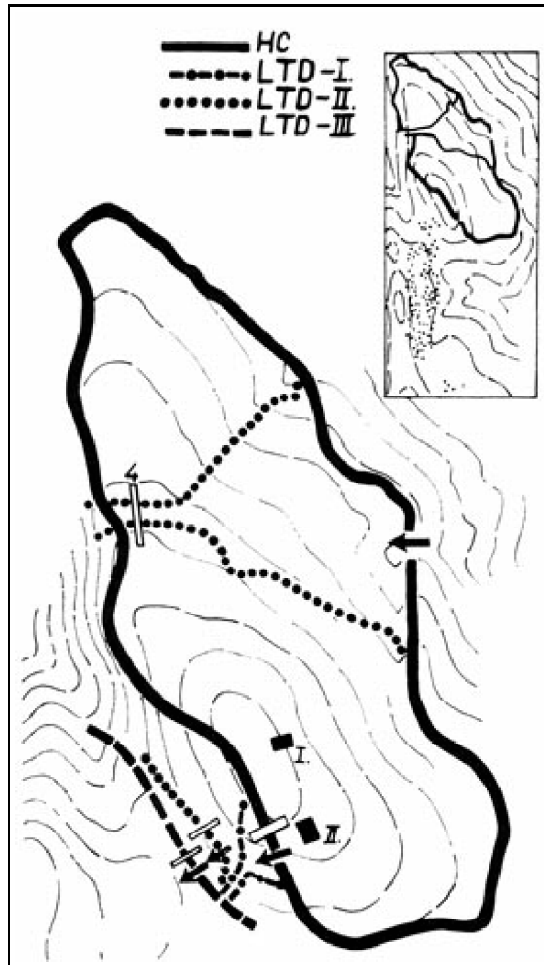
Eddigi ismereteink szerint az i. e. 5. század vége és az i. e. 1. század közötti időkben a földvár lakatlan volt. A Hallstatt-kultúra megszűnése után tehát csak a római korszakot közvetlenül megelőző időkben szállták meg ismét e magaslati telepet. Hasonló jelenséget a Kárpát-medencében másutt is tapasztalunk (pl. Szalacska, Regöly, Velem, Budapest-Gellérthegy). Feltehető, hogy a közeledő római hódítók elől húzódtak fel a kelták az i. e. első században a hegyekbe, annak ellenére, hogy különben nem kedvelték a magaslati településeket.

Bronztűk a telep legrégebb korszakából

3. A 2. pontban foglalt kutatási feladatunkra, tehát a sáncok szerkezetére és korára vonatkozólag az alábbiakról számolhatunk be:

Már az 1973. évi ásatásunk alapján megállapíthattuk, hogy az egész telepet körülfogó védősánc, azaz a fősánc a HC-periódusban készült. Beszámoltunk ennek szerkezetéről és a benne talált emberáldozatról is. 1974-ben két elősáncot és két belső sáncot vágunk keresztül. Ezek a sáncátvágásaink azt mutatják, hogy az elősáncokat és a két belső sáncot a kelták készítették. A kelta kori sáncok szerkezete merőben eltér a Hallstatt-kori sáncokétól. A Hallstatt-kori fősánc kő- és faszerkezettel készült, mai kifejezéssel azt mondhatjuk, hogy rendkívül munkaigényes építkezés volt; viszont a kelták elősáncai és belső sáncai szerkezetileg teljesen egyszerűek, fa- és kőszerkezetet nem tartalmaznak, egyszerű földsáncok. Eddig csak 1–1 helyen végeztünk sáncátvágást, így később esetleg megállapítható lesz, hogy az elősáncoknak is volt már Hallstatt-kori előzménye, amelyet utóbb a kelták csak megmagasítottak, kiegészítettek. Az eddigi sáncátvágásaink azonban csupán azt mutatták, hogy ezek az elő- és belső sáncok egyszerre, a La Tène-korszak végén készültek. Ugyancsak a La Tène-D-periódusra (azaz a kelta korszak végére, tehát az i. e. 1. századra) keltezhető egy sziklába vágott házrészlet és több kelta gödör anyaga is a telep belsejében. Ezeket szintén 1974-ben tártuk fel.

276A sáncrendszer periódusokra bontott térképe

2774. A 3. pontban foglalt kérdés, a földvár topográfiájának rekonstruálása igen rendszeres és nagyarányú kutatásokat kíván több éven keresztül. A Hallstatt-kultúra azon földvéraiban, amelyekben évtizedek óta nagy személyi apparátussal és modern technikai felszereléssel folynak a kutatások (a Rajna mellett, a Duna felső szakaszánál és Szlovéniában), azt látjuk, hogy a házak a sáncokon belül sorokat alkotnak, az azonos rendeltetésű lakóhelyek csoportokban helyezkednek el, és többször megállapíthatók a közös célokat szolgáló, pl. kultikus rendeltetésű építmények is.

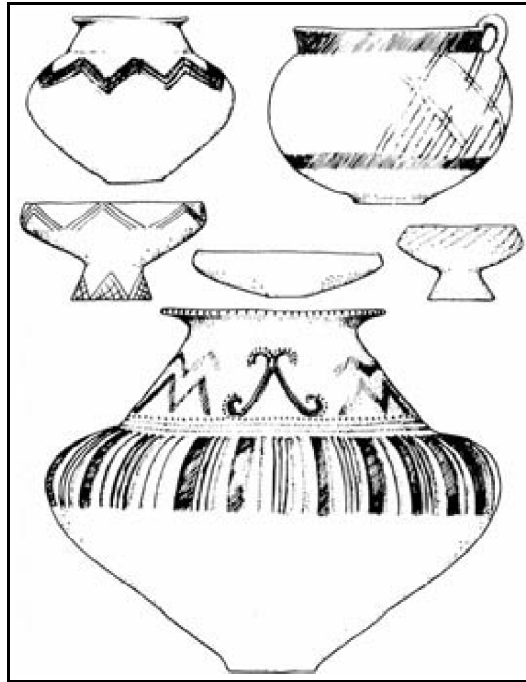
A soproni Várhelyen a telep belsejének kutatása még egészen a kezdetén van, a jövőben elsősorban erre a célra szeretnénk erőinket koncentrálni. Jelentősnek ígérkezik egy ház, amelynek 1974-ben még csupán az egyik felét tudtuk feltárni, a teljes kiásás az 1975. évi tervünk egyik feladata. Feltételezhető, hogy ez az építmény nem csupán egyszerű lakóház volt. Alapja mintegy 8×8 méter, földbe mélyítették, de ugyanakkor faszerkezetre utalnak az építmény cölöplyukai. A házba három lépcsőfok vezet le. Eddig – mint fentebb említettük – csak az egyik felét tudtuk feltárni, így egyelőre nem tudunk választ adni arra a kérdésre, mi volt az az óriási kőrakás, amely az eddig kibontott épületrész keleti oldalánál húzódik és amelynek teljes feltárása csak 1975-ben fog megtörténni. E kőrakás előtt, a ház belsejében kisebb, földbe mélyített cölöpök nyomát látjuk. Ezek valószínűleg az építmény belső berendezésével függöttek össze (4. kép). Ez a 9. sz.

építmény, amely azért is fontos, mivel jól keltezhető leletanyaga azt mutatja, hogy az i. e. 5. században használták. Ennek a kornak kerámia anyagát a Kárpát-medencében meglehetősen nehéz felismerni. Az innen származó és igen változatos kerámiát egy ugyanebben a házban talált bronzkutya [278](#)alakú fibula (biztosítótű) alapján keltezzük az i. e. 5. századra. Maga a fibula igen finom kidolgozású, művészi munka, Magyarország területéről eddig hasonló darabot nem ismertünk. Emlékeztet a korszak legszebb itáliai darabjaira (5. kép).

Fibula az i. e. 5. századból (négyeszeres nagyítás)

Az 1974-ben végzett sírfeltárásunk során kőhalom alatt egy szilába vésett sírt tártunk fel. Ez a 98/1974. sz. sírhalom. Hasonló, sziklába vágott sírszerkezet a várhelyi temetőből eddig nem volt ismeretes. Igen gazdag edénymelléklet mellett e sírből egy díszű és poncolásos technikával díszített bronzkorong került elő (6., 7., 8. kép).

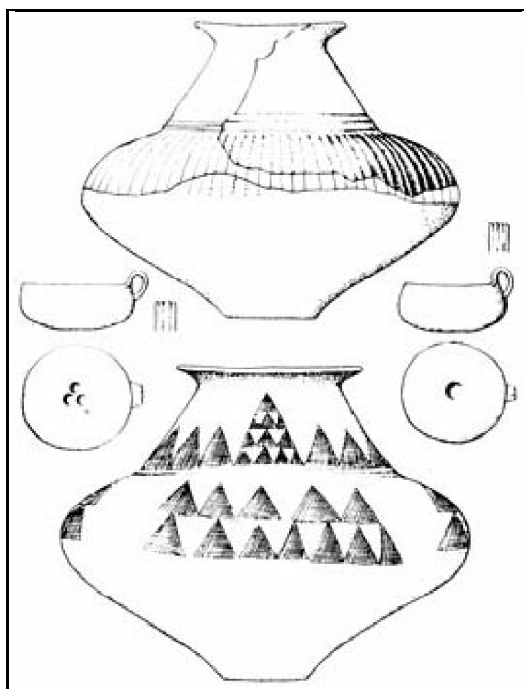
A 98. sz. halomsír leletei

Ez évben módunk volt a híres soproni lelőhely több pontján is kutatni: a telep belsejében, a védrendszerben és a telephez tartozó temetőben. A feltárt eredmények összessége segített hozzá a fenti településtörténeti következtetéseink kialakításához.

5. A célkitűzéseink 4. pontjában jelzett probléma kutatása, azaz a telep kapcsolatai a szomszédos településekkel, túlnyúlik a Várhely kutatásán, és kiterjed a Hallstatt-kori egész Soproni Csoport, tehát a Lajta-hegység és a Fertő tó közti terület kutatására.

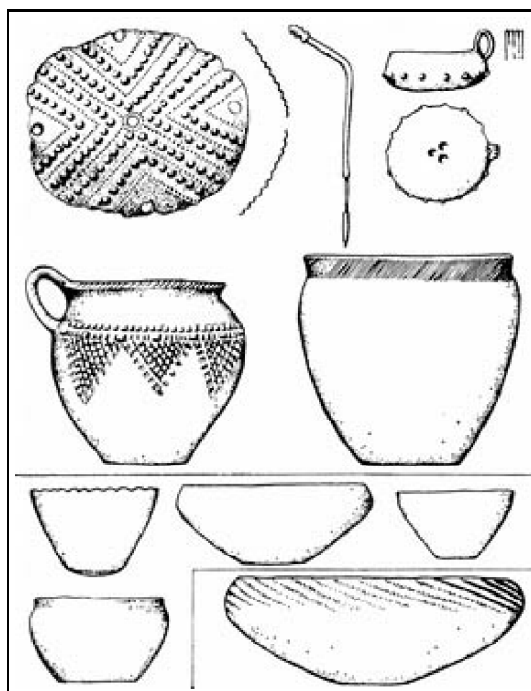
279 Az utóbbi évek vizsgálódásai során a Fertő tó és a Lajta-hegység közti területen a Hallstatt-kultúra egy különálló települési csoportját különíthettük el, a Sopron környéki csoportot.

E csoport sajátosságai a következők: sokoldalú kapcsolatok Észak-Itália és Nyugat-Szlovénia kultúrájával, igen élénk kereskedelem a Baltikum és Észak-Itália területeivel, a sírkerámiát díszítő alakos ábrázolások, amelyeknek néhány részlete a későbbi szitula művészet előzménye is. Másrészt a Sopron környéki csoport emlékanyaga több szempontból különbözik a Kárpát-medence más területeinek hagyatékától. Különösen a fazekasművesség stílusa, továbbá a szimbolika és az ábraanyag alapján rekonstruálható vallási elképzelések élesen eltérnek a Kárpát-medence egyéb területeinek tárgyi emlékanyagától és gondolatvilágától.

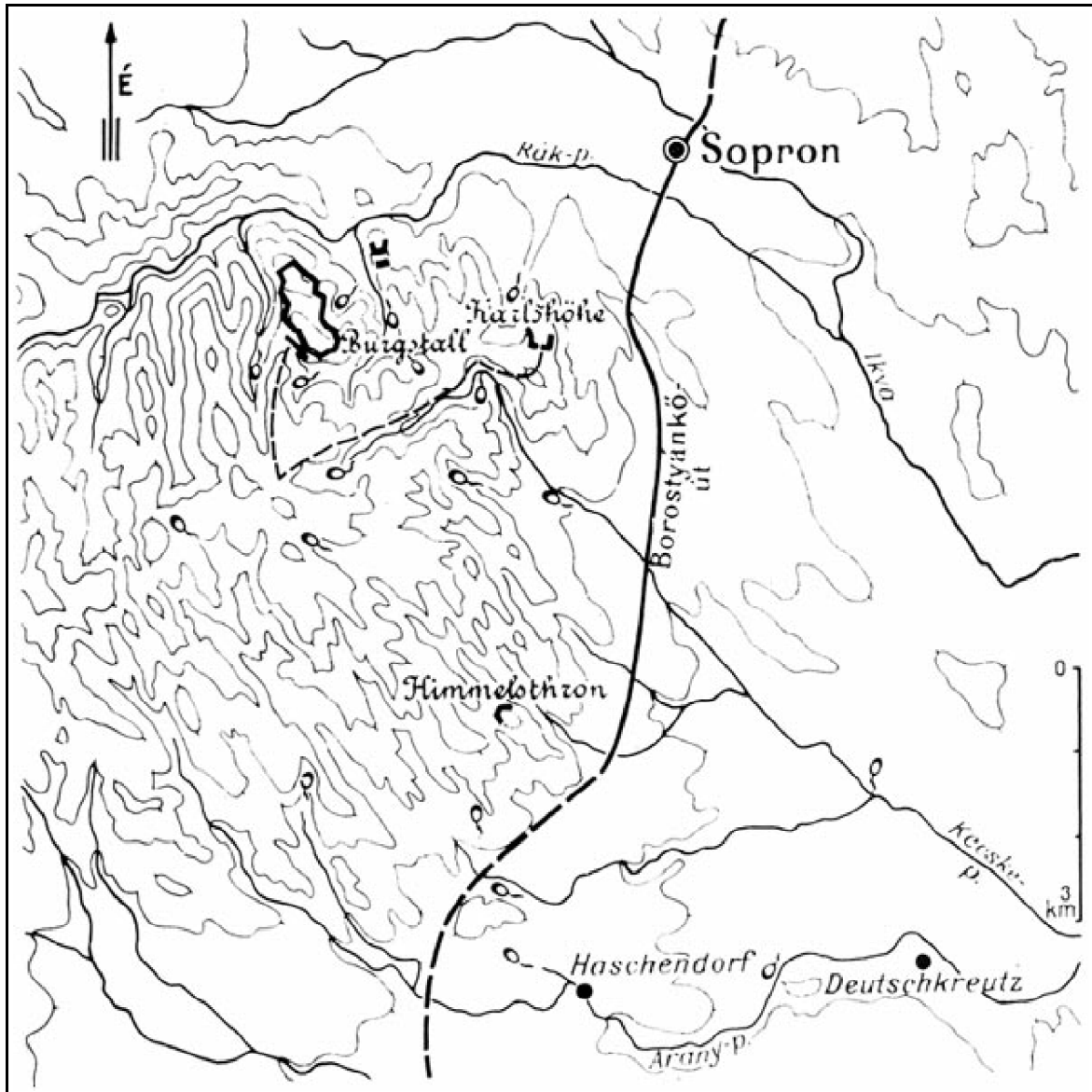
A 98. sz. halomsír leletei

Ezen eltérések közül most csupán egyet említek meg. Az egész Hallstatt-kultúra területén, így a dunántúli Hallstatt-kultúrában is gyakoriak a gazdag fegyvermellékletes sírok. Ezzel szemben a Sopron környéki csoportban eddig ilyen sírokat nem ismerünk. [280](#)Ez adódhat a kutatás hiányosságából is. Lehetséges, hogy korábban tártak már fel fegyvermellékletes sírokat rablóátásokkal és ezek leletanyaga nem került múzeumba. Tény az, hogy az újabb évek sírfeltárásai során fegyvereket nem találtunk és nincs Sopron-várhelyi fegyver a múzeumok anyagában sem.

A 98. sz. halomsír leletei (fent); Leletek a telepről (lent)

Szeretnék utalni arra, hogy a kultúra névadó lelőhelyén a felső-ausztriai Hallstattban a fegyveresek sírjai külön csoportot képeztek és mintegy körülvették a fegyver nélkül eltemetettek sírjait. Lehetséges, hogy hasonló jelenség később még a sopron-várhelyi temetőben is megállapítható lesz, bár eddig erre vonatkozólag nincsenek támpontjaink. Ugyanezen korszak alsó-ausztriai temetőiben, mindenütt, ahol az újabb időkben mód volt a temető teljes területének feltárására, azt állapíthatták meg, hogy a tumulusok (azaz a telep urainak sírjai) között voltak sírhalom nélküli, ún. lapos sírok is (vagyis az alacsonyabb szociális helyzetűek sírjai). E két sírtípus leletanyaga egymástól eltért. Nem kell kitérnünk arra, hogy Sopron környéke Hallstatt-kori gazdasági és társadalmi képének rekonstruálásához mennyire fontosak lennének a hasonló [281](#) adatok. Az a síranyag, amellyel jelenleg dolgozni tudunk, azt a benyomást kelti, hogy a földvár urai vagy nem maguk látták el a terület védelmét, vagy pedig nem volt szokásban a fegyverek sírba helyezése. Ez utóbbi ellentmond a kor általános temetkezési szokásainak; mindenütt a harcossal együtt temették el fegyverét. A sopron-várhelyi telep monumentális sáncrendszere mindenesetre azt mutatja, hogy a vár urai az ellenséggel szemben jelentős mértékben felkészültek a telep védelmére.

A Hallstatt-kor jelentősebb telepei és a Borostyánkő út vonala a Soproni hegyek lábánál

Utalni szeretnék röviden arra, hogy az elmúlt évben a Sopron-környéki Hallstatt kultúra különböző telephelyeinek terepbejárással egybekötött térképezésében is előrehaladtunk. Ezt a munkát Szádeczky Kardoss Gyulának kell elsősorban megköszönnünk. Az általa készített térképvázlat máris sok érdekeset mutat. Jelenleg ez a térkép még alakulban van, újabb és újabb lelőhelyekkel bővül, a munka nincs még lezárva. [282](#)Tény az, hogy a Hallstatt-korban a megelőző régészeti periódusokhoz képest nagy mértékben megnő a telepek és a lakosság száma. A lelőhelyeket feltüntető térkép azt mutatja, hogy a telepek túlnyomórészt a Borostyánkő-útvonal mentén alakultak ki. Ennek az útvonalnak római kori szakaszait Sopronban több helyen is feltárták. Az őskorban is nagyjából ugyanott haladhatott az útvonal, mint a római korban. A soproni hegyek aljában, a mocsarasabb részek kikerülésével, a közlekedési lehetőségek nagyjából adóttak. A Hallstatt-kori magaslati telepek az útvonal közelében emelkedő hegyek tetején helyezkednek el,

egymáshoz közel, 3–5 km távolságra. Sopron-Égiszék (Himmelsthron), Sopron-Károlymagaslat (Karlshöhe), Sopron-Várhely (Burgstall) jelentős települési centrumok a Borostyánkő-útvonal közelében fekszenek. E magaslati telepek aljában ugyanezen kor több kisebb síkvidéki településének nyomai kerültek felszínre. Valószínűnek tartjuk, hogy Sopron környékén a telepek kialakulása, a népesség koncentrációja ugyanúgy, mint az i. e. 8–5. századok élénk É–D irányú kereskedelmi kapcsolatai összefüggésben lehettek azzal, hogy e területen vezetett keresztül Európa egyik fő kereskedelmi útja, a Borostyánkő út (9. kép).

6. Befejezésül vázolólag régészeti ásatásaink műszaki, térképezési dokumentálásának módszerét. A terület pontos térképezése a településtörténet szempontjából igen fontos. A várhelyi telep egyik sajátossága a monumentális erődítési rendszer. Bezzegh László professzor munkájával és értékes szakmai támogatásával érjük el azt, hogy olyan térképen lesz módunk majd publikálni ásatásunkat, amelyről világosan leolvasható lesz nem csupán az erődített telep alaprajza, hanem a sáncok magassága, szélessége, valamint az, milyen alakításokat végeztek a Hallstatt-kori lakók az eredeti terepen.

E térképen túlmenően kötelességünknek érezzük azt, hogy a feltárásaink árkait, blokkjait, sáncátvágásait bármikor bárki elhelyezhesse az országos geodéziai hálózatban. A Sopron-várhelyi telep és temető régészeti szempontjainak geodéziai mérését Szádeczky Kardoss Gyula végzi. Mérési jegyzőkönyvének egy másolatát a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének Adattárában helyezzük el. Ezekhez a mérési adatokhoz bármikor csatlakoztatni lehet később, a magunk, vagy mások által végzendő újabb ásatások területét. Másrészt hosszabb idő elmúltával is azonosíthatók lesznek a mi feltárásaink helyei a terepen. Eredményeink rögzítése szempontjából értékes fénykép- és filmfelvételeket köszönhetünk Benedek Attila tanszékvezető egyetemi docensnek is, aki a feltárt famaradványaink vizsgálata mellett ezekkel is támogatta munkánkat.

Végezetül kedves kötelességemnek érzem, hogy hálás köszönetemet fejezzem ki Dr. Mollay Jánosnének munkánk állandó segítéséért és pártfogolásáért.

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Domonkos Ottó: Jelentés a soproni múzeum 1974. évi munkájáról

Domonkos Ottó: Jelentés a soproni múzeum 1974. évi munkájáról

1. A középtávú tudományos terv alapján végeztük a gyarapítást, a belső feldolgozást, nyilvántartást. Kiemelt feladat volt az új épületekben készítenő kiállítások tervezése, előkészítése.

A *Fabricius-ház* utcai részének múzeumi célra történő felhasználása, illetve az épület műszaki átadása után jelentősen közelebb kerültünk a belvárosi múzeumcentrum megvalósításához. Az épületben 17–18. századi polgárház rekonstrukcióját terveztük, melynek munkálatai jó ütemben haladtak az év során. Jóváhagyták a kiállítás forgatókönyvét. A berendezési tervnek megfelelően törekedtünk a hiányok pótlására; az eredmény kielégítő. A falfestmények restaurálása még tart, így az új kiállítás megnyitására csak 1975 közepe táján kerülhet sor.

A Bécsi utca 5. szám alatti *pék-ház* helyreállítási munkái az év végére készültek el, ezért megnyitására szintén csak 1975 első felében számítunk. A berendezést és a [283](#)műhely valamennyi felszerelési tárgyát és szerszámát restauráltuk, konzerváltuk. Feldolgoztuk a soproni pékek céhes emléktáráját, amelyből kisebb

kiállítás is készül a műhely és üzlet rekonstrukciójával egyidőben.

A *fertőszéplaki parasztházak* közül hármat már kisajátított a Megyei Tanács, a még hátralévő kettő eljárásai 1975-ben indulnak meg. Két épület helyreállítási terveit az OMF megrendelte a VÁTTI-nál. A kivitelezésre 1975 második felében kerül sor. A Fertő-parti községek lakáskultúrájának változását, életmódját bemutató kiállításához a szükséges vásárlások a terv szerint haladnak.

2. Gyűjteményeink gyarapításában a legjelentősebb eredményt a *régészeti* ásatások hozták: közel ezer tárgy a gyarapodás. Ásatás folyt az Új utca 22–24. szám alatt feltárt 13. századi zsinagóga épületében, a Városház utcában, az Előkapunál, az ÉNY lakótelep építkezéseinél, a Beloiannisz téren. Leletmentés történt a soproni Téglagyárnál, a Balfi utcában. Ravasz-Tarjánpusztán kora-középkori kohót tárt fel régészünk. *Néprajzi* anyagunk további kisipari együttesekkel gyarapodott. Így egy kesztyűs mester hagyatéka, egy bádogos, egy cukrász műhely maradványai, egy asztalos faminta-gyűjtemény került megvételre. A Fertő-parti községekben viseleti tárgyakat vásároltunk. A múzeum tulajdona lett a város legrégebb évszamos szőlőprése, amelyet a Fabricius-ház földszinti présházában állítottunk fel. A teljes gyarapodás több mint 300 darab.

A *helytörténeti gyűjtés* kiterjedt a város polgárságának, polgári egyesületeinek emlékére éppen úgy, mint a munkásmozgalom tárgyi és dokumentációs anyagára. Folyamatos volt a soproni politikai események dokumentumainak gyűjtése is. Jelentős gyarapodásként említjük meg Vadas Ernő neves fotóművész hagyatékából a soproni és brennbergi témájú negatívok megvásárlását (ez több mint 150 darabot tesz ki).

A *képző- és iparművészetek* területén a főfeladat a kiállítási tervhez szükséges pótlások, vásárlások biztosítása. Így sor került 17. és 18. századi bútorok megvételére. Ezen kívül festmények, metszetek is kerültek gyűjteményünkbe. Az év során húsz alkalommal végeztünk műtárgyszemlét, kezdeményeztünk védettségi eljárást.

A szokásos *nyilvántartási munkák* mellett ki kell emelni a már több mint 30 000 darabot számláló fotonegatív gyűjteményünk fénylyukkártyás feldolgozásának eredményeit. Az év során 5000 negatív, ill. kép legkülönbözőbb szempontú mutatózását készítettük el, ami rendkívül megkönnyíti az anyag használatát. A munkát az 1975. évben folytatjuk, hiszen ilyen tömegű negatív kezelése korszerű nyilvántartás nélkül lehetetlen.

Állagmegóvás, restaurálás elsősorban a kiállítások előkészítése és a meglévő kiállítások színvonalon tartása érdekében történt. Az OMF ásatásokból nagy tömegben nyert leletanyag csak a mosására kerülhetett sor. Feltétlenül szükséges újabb restaurátor szakember felvétele, mert különben évek múlva sem éri utol a restaurálás az ásatásokat.

3. Tudományos feldolgozás. Elkészült tanulmányok:

Régészet: Gömöri János: Soproni számszeríjgyártók a XV. században.

Gömöri János: Előkapui ásatás (előzetes jelentés).

Néprajz: Domonkos Ottó: A magyarországi múzeumok kézműves műhelyeinek katasztere.

Domonkos Ottó: Hagyomány és modernség c. kiállítás forgatókönyve és katalógusa.

Laczkovics Emőke: Lakáskultúra a Fertő mentén I.

Helytörténet: Környei Attila: Munkásmozgalmi lexikon részére 28 Sopron megyei munkásvezér életrajza.

Megjelent tanulmányok:

Régészet: Gömöri János: Korai császárkori és Árpád-kori település Sopronban. Arrabona, 1973.

Gömöri János: Ninth Century. A. D. Iron-smelting Furnaces in Western Hungary. Archeologické rozhledy, 1974/3.

[284](#)*Néprajz:* Domonkos Ottó: A kisipar néprajzi kutatása. Ethnographia, 1974/1.

Domonkos Ottó: Honi szoknyám Sümegen lett festve... Múzeumi Magazin, 1974/3.

Domonkos Ottó: A magyarországi festőcéhek I. Arrabona, 97.

Helytörténet: Környei Attila: A nagyecenki Széchenyi István emlékmúzeum kiállítása SSz. 1974/3.

Környei Attila: A nagyecenki Széchenyi István emlékmúzeum. Arrabona, 1974.

Közművelődési tevékenység. Kiállítások:

Mende Gusztáv-emlékkiállítás a művész születésének 75. évfordulójára. Június.

Népművészet III. Hímzések. A múzeum gazdag rábaközi és Fertő-menti anyagából készült bemutató. Október.

A soproni képzőművészet 100 éve. Válogatás.

A kiállítások (állandó és időszakos) látogatottsága tovább növekedett. Az év folyamán összesen több mint 197 000 látogatót fogadtunk. Ebből 55 000-nél többen az ingyenes szombati napon fordultak meg épületeinkben. Másrészt ez a szabad szombatok helyes kihasználásának kedvező alakulását mutatja. Összesen 1400 körül volt a tárlatvezetések száma.

Előadások száma 42. Új vonásként jelentkezett munkatársainknál az üzemek helyi, illetve trösztön belüli vetélkedőire való felkészítésnek segítése az irodalom, művészet és történelem témakörökben. Így a Ruhagyár, Pamutipar, Gépgyár, Sotex, Selyemipar brigádjaival szép sikerek is születtek. Régészeti tanfolyam indult a Művelődési Központtal közös rendezésben az érdeklődő fiatalok és felnőttek számára.

Úgy véljük, hogy a múzeumnak a város kulturális életében betöltött szerepe növekedett kiállításain, előadásain keresztül. Ehhez minden támogatást megkapott a város vezetőitől és felettes hatóságaitól egyaránt.

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Emresz Károly: Sopron helytörténete a gimnáziumban.

Emresz Károly: Sopron helytörténete a gimnáziumban. A megyei Pedagógus Továbbképzési Kabinet kiadványa. Győr, 1972, 66 lap

Az Emresz Károly összeállította kiadvány úttörő kezdeményezés a soproni helytörténet iránti érdeklődés felkeltésére és a soproni helytörténetírás eredményeinek megismertetésére a gimnáziumi történelemoktatás keretében. A szerző tanári segédkönyvet szerkesztett, amelyben a négy gimnáziumi osztály egyetemes és országos történeti anyaga szerint elosztva, didaktikailag feldolgozva nyújt bevezetést egy-egy korszak soproni helytörténeti kérdéseibe, ezekhez eredetiben vagy fordításban forrásszemelvényeket közöl (Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964 alapján), sőt a további elmélyedéshez irodalmat is ajánl. Mindezt kiegészíti a szerkesztő okos bevezetése a helytörténet szerepéről a gimnáziumi oktatásban, felhívva a figyelmet a helyes arányokra az egyetemes, az országos és a helytörténet oktatása között: „Sopronról lévén szó, mindenesetre kevésnek érezzük az előírt órakeret adta lehetőséget... A helytörténet szerepének túlbecsülése provinciális szemlélethez vezet”. Felveti egy helytörténeti tárgyú érettségi tétel kidolgozását is. Kocsis Józsefnek, a Városi Tanács elnökhelyettesének előszava összegezi tulajdonképpen mindezeket a törekvéseket, amikor a helytörténet oktatásának a tudatformálásban betöltött szerepét tekinti a legfontosabbnak.

Nem szabad ugyanis megfeledkeznünk arról, hogy az ifjúság a gimnázium elvégzése után szervezett formában alig-alig hall a helytörténetről. Kívánatos tehát, hogy az életbe, további tanulmányaiba, hivatásába magával vigye a szülőföldre való ragaszkodást, a szülőföld értékeinek megbecsülését és múltjának-jelenének további megismerését célzó igényét. Végző fokon ez a helytörténet gimnáziumi oktatásának a feladata.

285 Mindezt persze megfelelően válogatott és megfogalmazott ismeretanyag feldolgozásán keresztül érheti el a gimnáziumi oktatás. Emresz Károly a maga válogatását didaktikailag indokolja, ami lényeges a segédkönyvet használó tanár számára, még akkor is, ha esetleg más válogatás mellett döntene. Az ismeretek helyes megfogalmazása általános követelmény, a helytörténet oktatásában pedig hozzájárulhat egyes meggyökeresedett, de helytelen nézetek kiigazításához. Pontatlan megfogalmazás esetleg újabb ilyen nézetek elterjedéséhez vezet. Emresz Károly megfogalmazása általában pontos, néhány észrevételt – az ügy fontossága miatt – mégis kell tennünk.

Scarbantiáról szólva, többek között ezt írja: „A Capitolium a mai tanácsháza *alatt* volt” (7. lap; helyesen: *helyén*). A Bécsi-dombon az amfiteátrumnak nemcsak nyomai vannak, hanem igazoltan megvan az amfiteátrum, csak még nincsen kiásva (uo.). Az *Ötvös utca*, *Ezüst utca* elnevezések nem hírmondói a hajdani iparágak területi elhelyezkedésének (12.): mindkettő ugyanarra az utcára vonatkozik, az első a középkori *Silbergasse* téves fordítása, mert ebben az utcában ötvösök nem laktak, nem dolgoztak (a

Silbergasse elnevezésének indítékát még nem ismerjük). A XV. században a győri püspökkel a vita nem azon folyt, hogy bordézsát követelt a városi tanácstól: a bordézsát a polgárok beszolgáltatták, de nem tűrték, hogy „a bort itt is akarja eladni”, ahogy Emresz is írja (13). Nem az 1400 körüli valdens eretnekek (uo.), hanem az 1420-as években a belső tanács ellen lázadó külvárosi polgárok tartották összejöveteleiket a ferences kolostorban. A Soproni Virágének nem a humanizmus terméke, csak feljegyzését köszönhetjük a humanista gondolkodásnak; a *Sopron* név alapjául szolgáló *Suprun* személynév nem ősmagyar, hanem ómagyar kori, nem állíthatjuk, hogy Suprun volt az első megyeispán, csak feltételezhetjük; *Lőver* ómagyarul *Lövér*; Kálmán király nem Sopronnál fogadta Bouillon keresztes seregét, csak itt vezette keresztül (14.). A Berzsenyi Gimnázium 1557. évi „alapítása” Müllner Mátyás 1857. évi találmánya. A latiniskola ugyanis már 1354-ben kimutatható, viszont gimnáziummá fejlődésének jelenleg ismert első írásos adata csak 1629-ből való (vö. Mollay: SSz. 1968, 140; Kovács József László: Lackner Kristóf és kora. Sopron, 1972, 37). Kolbenheyer Mór evangélikus lelkész ellen Petrichevich-Horváth ezredes, a Sopronba bevonult császári csapatok vezére 1848. dec. 19-én valóban a kommunizmus vádját emelte (vö. SSz. 1959, 147; nem Kolbenhayer, mint Emresz a 35. lapon kétszer is írja).

Mollay Károly

1975. XXIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Anton Lehár: Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921.

Anton Lehár: Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921. Herausgegeben von Peter Broucek. Verlag für Geschichte und Politik. Wien 1973, 280 I.

Báró Lehár Antal vezérőrnagy, Lehár Ferenc, a világhírű zeneszerző fivére 1867. február 21-én Sopronban született, 1962. november 12-én Bécsben halt meg. A bárói címet az első világháború folyamán kiérdemelt Mária Terézia-rend lovagkeresztjével összefüggésben adományozták neki, a történelemben azonban a korai ellenforradalmi időszak alatti szereplésével vonult be. A második királypuccs összeomlása után illegálisan Csehszlovákiába menekült, majd Bajorországba szökött. Rövidesen Bécsbe költözött, ahová családi kapcsolatok fűzték és ott is írta meg melékiratait. Ezek azonban csak halála után tizenegy évvel kerültek kiadásra.

Peter Broucek, aki Lehár Antal emlékiratait sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta, jónevű osztrák történész, aki nagy gonddal járt utána a Lehár-féle memoárokat alátámasztó irodalomnak. A magyar nyelvű anyagot sajnos csak részben ismeri (tud pl. e sorok írójának a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent írásairól, de a Soproni Szemlében megjelent tanulmányom, amelynek pedig első része sokat foglalkozik Lehár Antallal, elkerülte figyelmét). Külön elismerést érdemel a tulajdonképpeni memoárokhoz fűzött gazdag jegyzetanyaga.

286Az első fejezet az első világháború utáni forradalmi időszakokkal foglalkozik. Érdekes vallomás, hogy főleg zeneszerző fivére buzdítására – aki mindenáron magyar akart lenni – optált a memoárfíró Magyarország javára. Kevésbé ismert életrajzi részlet, hogy rövid ideig a kelet-galíciai (stanislaui) kormány szolgálatában is állott.

A második fejezetben a Tanácsköztársaság idején Bécsben folytatott emigrációs tevékenységéről számol be.

Itt külön figyelmet érdemel az, hogy az ellenforradalmi tábor szervezése kapcsán Hülgerth alezredessel, a karinthiai felkelő vezérével is fölvette a kapcsolatot. Gömbös Gyulával való súrlódásait is megvilágítja. Karrieristának tartja, aki Tombor Jenő alezredessel ellentétben idejében átnyergelt az ellenforradalom oldalára.

A harmadik fejezetben a Horthy-féle nemzeti hadsereg szolgálatában töltött idejéről számol be. Ez Nyugat-Magyarország akkori története szempontjából is igen fontos. Érdekes, hogy a nemzeti hadsereghez csatlakozott székely dandárról nem ír (egy sopronnyéki szemleutat kivéve), arra pedig, hogy miért adta föl Gyórt a románok előtt, olyan magyarázatot ad, hogy a fővezérségről kapott utasítást. Elég részletesen nyilatkozik a csehszlovák és jugoszláv előnyomulással szemben foganatosított ellenintézkedéseiről, de szűkszavú, amikor Ausztria elleni hadműveleti tervekről kellene beszélnie. Valószínűleg kötve érezte magát azért, mert a karlista ügy bukása után mégis Ausztriában talált menedéket. A fehér terrort nemcsak rosszallja, de hangsúlyozza is, hogy kész helyzet elé állították (mint pl. az Entzbruder-ügyben). Fény derül jellemző apróságokra is. Amikor például garázdálkodó Prónay-tiszteket tartóztatott le, Siófokról máris utasítás ment a szombathelyi körletparancsnoksághoz, hogy az elfogottakat bocsássa szabadon. De ebből érthető Prónay Pálnak – naplójában is megörökített – ellenszenve Lehár ezredes iránt.

A románok által kiürített terület (budai hídfő, Budapest, Duna–Tisza köz, majd Tisztántúl) megszállását a szombathelyi Lehár-hadosztály csapatai végezték (soproni, vasi és zalai gyalogezredek, tüzérséggel és lovassággal kiegészítve), amelynek hadrendi kötelékébe átmenetileg más csapatok is léptek. Lehár szívesen időzik a budapesti és debreceni eseményeknél, nem mulasztva el kiemelni, hogy a budapesti antantmisszió azt kívánta, hogy a baranya–bácskai sáv visszavételét is az ő csapatai eszközöljék, mert ellenük a lakosság részéről nem volt panasz. Mivel azonban Belgrád megmakacsolta magát, a szombathelyi hadosztály csapatait 1920 júniusában Nyugat-Magyarországra szállították vissza. Pécsi és bajai bevetésük elmaradt.

A negyedik fejezetben emlékezik a húsvéti és őszi restaurációs kísérletekről. Sok új – eddig ismeretlen – okmányszöveggel elátamasztott adatot tesz közzé az előbbiről, viszont az októberi eseményekről elég szűkszavúan beszél és általában ismert dolgokat. Itt talán csak azt kell kiemelni, hogy Lehár emlékezése szerint IV. Károly Sopronban Rakovszky Istvánt szabályszerűen kinevezte miniszterelnökké, tábornoki (illetve vezérőrnagy) kinevezését pedig Lehár a miniszterelnök ellenjegyzésével kapta meg. (Már csak azért is, mert a kormányalakításról, illetve ennek megtörténtéről nem maradt fenn okmány, azaz helyesebben: elkallódott.)

Az eddigi irodalomból tudjuk, hogy Lehár és más tisztek is a király kifejezett felszólítására menekültek el Tatáról a puccs összeomlása után. Lehárt és segédtisztjét, a Pinkafőre illetékes Oswald századost rövid ideig Beaufort herceg rejtegette csehországi birtokán, majd szöktette át német területre. Ezzel Lehár vezérőrnagy történelmi szereplése is lezárult. A szerzőnek nem álltak rendelkezésére a budapesti levéltárakban található iratok, ezért sokban emlékezetére volt utalva. Katonai szakértők bírálták azt a módot, ahogyan a Buda környéki hadműveletet vezette. Erről a kérdéssel Lehár vezérőrnagy nem nyilatkozik, a bécsi Staatsarchivban őrzött iratanyagát pedig még nem ismertették. A nyugat-magyarországi kérdéssel kapcsolatos szűkszavúsága talán egzisztenciális érdekeivel függ össze. Nyilván nem akart hivatalos titkot képező adatok közzétételével ártani annak az országnak, amely függetlenül attól, milyen kormány volt hatalmon, végeredményben mégis szülőhazája volt. (Azóta a vele kapcsolatos magyar levéltári anyagot feldolgozták és publikálták!) Rosszallja, hogy Prónay, Héjjas és Hír szabadcsapatait Burgenlandba engedték, mert ezek hangolták [287](#)a helyi lakosokat a magyarság ellen. Elég röviden írt a Prónayék által Felsőőrött történt elfogatásáról, amiből azt kellene feltételezni, hogy az ennek

kapcsán Bethlen miniszterelnöknek küldött titkos jelentésből nem készített másolatot.

A memoárokat művészettörténészek is részben felhasználhatják. A Lehár fivérek apja, idősb Lehár Ferenc katonai karmester a budapesti Kerepesi temetőben nyugszik, maga is komponált, sőt egy indulóját ma is játsszák. Egyik fia, aki nyomdokain haladt, világhírű zeneszerző, Sopron díszpolgára lett, (a díszpolgári oklevél elkészült, átadására már nem került sor), a másik katonai karrierje félbeszakadt, mert elvesztett politikai ügy érdekében exponálta magát. A többi testvér nem tűnt ki.

Fogarassy László

E számunk munkatásai:

Dr. Kelényi Ferenc szakcsoportvezető intézeti tanár, Sopron, Zsilip u. 16; † *Dr. Tárnok Pál*, Sopron, Jókai u. 15.; *Dr. Bellér Béla* gimn. igazgató, 1064 Budapest, Rózsa F. u. 80; *Dr. Nagy János* egy. adjunktus, Sopron, EFE; *Becht Rezső* író, Sopron, Udvarnoki u. 2; *Dr. Berecz Dezső* ny. ügyvéd, Sopron, Kisfaludy u. 8; *Hollós Attila* egy. tanársegéd, 1052 Budapest, ELTE Orosz Tanszék; *Dr. Fried István* tud. kutató, 1118 Budapest, Ménesi út 11/13, MTA Irodalomtudományi Intézete; *Dr. Szabó Jenő* író, Sopron, Hunyadi u. 12; *Dr. Patek Erzsébet* tud. osztályvezető, 1250 Budapest, Úri u. 49, MTA Régészeti Intézete; *Dr. Domonkos Ottó* múzeumigazgató, Sopron, Liszt Ferenc Múzeum; *Mollay Károly* tszv. egy. docens, 1052 Budapest, ELTE Német Tanszék; *Dr. Fogarassy László* könyvtáros, 811 00, Bratislava-Petrzalka, Iskerníková 17.

288 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Kelényi, Franz: Die Ödenburger Bildungsanstalt für Kindergärtnerinnen 1945–1975 (I. Teil)

† *Tárnok, Paul*: Geschichte der Familie des Ödenburger Malers und Kupferstechers Johann Karl Stark (1774–1814)

Bellér, Béla: Das österreichisch-ungarische Verhältnis und die Burgenland-Frage (1922–1926)

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Nagy, Johann: Zur Geschichte der Befreiung von Brennborg

Kleine Mitteilungen

Becht, Rudolf: Der literarische Nachlass von Robert Boháti

Berecz, Desider: Zeitgeschichte in alten Briefen (Briefe des Lehrers Josef Berecz an seinen Sohn, Abel 1868–1894)

Hollós, Attila: Bericht über Ödenburg in russischen Zeitungen des 17. Jahrhunderts

Fried, Stefan: Fremde über das alte Ödenburg (Berichte von T. G. Schröer und A. Palacky)

Kulturelles Leben in Ödenburg

Szabó, Jenő: Seit einem halben Jahrhundert zeichnet und malt Karl Sterbenz

Patek, Elisabeth: Bericht über die Ausgrabungen des Jahres 1974 am Ödenburger Burgstall
Domonkos, Ottó: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Museums im Jahre 1974

Bücherschau

Mollay, Karl: Emresz, Karl: Ödenburgs Geschichte im Gymnasialunterricht. Raab, 1972 (ung., vervielfältigt)

Fogarassy, Ladislaus: Anton Lehár: Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921. Hrg. von Peter Broucek. Wien, 1973

Unsere Mitarbeiter

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Kelényi Ferenc: A magyarországi kisdédóvók továbbképzésének kezdetei. Magyarországi Óvónőképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei, 1966, 282–312.

2 (Megjegyzés - Popup)

A rend tagjai „Isteni Megváltó Leányai”-nak nevezték magukat. A város lakossága népszerűen „szürkek”-nek emlegette őket.

3 (Megjegyzés - Popup)

A soproni óvónőképzés kezdetei. SSz. 1968, 75–79.

4 (Megjegyzés - Popup)

A Kisdédnevelés 1900. november 15-i száma is háborog az irgalmasok óvónőképzőjének megnyitásán: hangsúlyozza, hogy nem az állástalanok számát szaporító új képzőintézetekre, hanem új óvodák létesítésére volna inkább szükség.

5 (Megjegyzés - Popup)

Közli az intézet 1899/1900. tanévi „Értesítő”-je, VII–VIII.

6 (Megjegyzés - Popup)

Korábban ugyanis az irgalmasok növendékei nagy riválisuk, az Orsolya-rend tanítónőképzőjébe voltak kénytelenek járni, ott szerezhettek tanítónői oklevelet.

7 (Megjegyzés - Popup)

A tanítónő- és óvónőképző intézet az alapítástól kezdve az államosításig mindvégig közös tanári karral működött.

8 (Megjegyzés - Popup)

Szám nélküli 16 lapnyi (negyedret) gépelt, nehezen olvasható másolati példány. Az évkönyv szerkesztőjeként Feichtinger Mátyás igazgató szerepel, aki azonban ekkor már csak névlegesen állt az intézet élén, mert egész évben beteg volt.

9 (Megjegyzés - Popup)

Az óvodai csoportok nem a maihoz hasonlóan (kis-, középső és nagycsoport) szerveződtek. Az első csoportba a 3-4 évesek, a másodikba a 4-6 évesek tartoztak, a harmadikba pedig a 3-6 évesek, akik a napközi otthont is igénybe vették. Az első két gyermekcsoport létszáma 1946/47-ben összesen 100–120, a harmadiké 35–40 fő volt.

10 (Megjegyzés - Popup)

Azt Isteni Megváltó Leányai Tanítónőképző Intézetének jegyzőkönyvei. GySmL. 2 (Sopron város) 90/1946–47.

11 (Megjegyzés - Popup)

Karácsony Sándor (1891–1952) pedagógiai, filozófiai író, debreceni egyetemi tanár. Valóban lebilincselő hatású előadó volt, pedagógiai-filozófiai rendszere azonban – néhány pozitív vonása mellett – erősen nacionalista és vallásos szemléletet, objektív idealista nézőpontot tükröz.

12 (Megjegyzés - Popup)

Prohászka Ottokár (1858–1927) nagy hatású egyházi szónok és író, egyetemi tanár, majd székesfehérvári r. k. püspök, a magyar keresztényszocialista mozgalom egyik elindítója, az ellenforradalmi rendszer egyik fő ideológusa.

13 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Óvónőképző Intézet irattára (a továbbiakban SÓI it.) 43/1948–49.

14 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 20/1947–48.

15 (Megjegyzés - Popup)

Egészen az intézet pedagógiai gimnáziummá történt átszervezéséig ez volt az iskola hivatalos neve; bélyegzőjén is ez szerepel.

16 (Megjegyzés - Popup)

A részletes programot a tanfelügyelőség 66/1938–49. sz. leirata tartalmazza.

17 (Megjegyzés - Popup)

Hermann Alice: Az óvoda és az óvónőképzés. Vö. Nevelésügyünk húsz éve 1945–1964. Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből. Bp., 1965, 408.

18 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 67/1948–49.

19 (Megjegyzés - Popup)

A tanév elején 57 fő volt, de a következő hetekben még számosan jelentkeztek érettségi vizsga után – különbözeti vizsgával – a IV. osztályba. Főigazgatói engedéllyel mindnyájan beiratkozhattak. SÓI it. 79/1948–49.

20 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 75/1948–49.

21 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 261/1948–49.

22 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 333/1948–49.

23 (Megjegyzés - Popup)

Megjelent a Köznevelés 1949. február 15-i számában.

24 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 329/1948–49.

25 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 369/1948–49.

26 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 333/1948–49.

27 (Megjegyzés - Popup)

Tűt, cernát, ollót, rossz selyemharisnyákat, fehér vászonhulladékot és „jegyzőfüzetet” kellett magukkal vinniük, tehát bábkészítéssel is foglalkozhattak a tanfolyamon, Sói it. 330/1948–49.

28 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 156/1948–49.

29 (Megjegyzés - Popup)

A levélen 1946 nyilvánvaló elírás 1949 helyett.

30 (Megjegyzés - Popup)

A kissé mozgalmi zsargnos stílusban fogalmazott levélen az MDP Soproni Szervezete bélyegzője látható. SÓI it. 338/1948–49.

31 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 354/1948–49.

32 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 357/1948–49.

33 (Megjegyzés - Popup)

Ez is elírás 1948 helyett.

34 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 342/1948–49.

35 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 319/1948–49.

36 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 334/1948–49.

37 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 387/1948–49.

38 (Megjegyzés - Popup)

Képesítő vizsgálati jegyzőkönyvek. SÓI it. 501/1948–49.

39 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 542/1948–49.

40 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 165/1948–49.

41 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–1/1949–50. SÓI it.

42 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–2/1949–50. SÓI it.

43 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–3/1949–50. SÓI it.

44 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–4/1949–50. SÓI it.

45 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–5/1949–50. SÓI it.

46 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–7/1949–50. SÓI it.

47 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–9/1949–50. SÓI it.

48 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–13/1949–50. SÓI it.

49 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–11/1949–50. SÓI it.

50 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–10/1949–50. – 1–15/1949–50. SÓI it.

51 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–17/1949–50. SÓI it.

52 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 494/1949–50.

53 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–22/1949–50. SÓI it.

54 (Megjegyzés - Popup)

Az érettségizettek voltak az osztály legjobb tanulói; ők nem írtak dolgozatot.

55 (Megjegyzés - Popup)

Jkv. 1–21/1949–50. SÓI it.

56 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 559/1949–50.

57 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 512/1949–50.

58 (Megjegyzés - Popup)

SÓI it. 556/1949–50.

59 (Megjegyzés - Popup)

Itt fogadta a városi tanács 1644-ben a városon átutazó Zrínyi Miklóst, a költőt. Vö. Csatkai–Dercsényi

(szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 312.

60 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2 (Sopron város): Tanácsjegyzőkönyv 1673. év 161. lap.

61 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Thirring Gusztáv: A soproni Thirring nemzetség háromszázéves múltja. Sopron, 1934; Házi Jenő: A soproni polgári családok (1535–1848). SSz. 1972, 160–168; Mollay Károly: Német polgárság magyar földön (A soproni Petz-család). Fililógiai Közöny 1970, 335–342; Deutsches Städtebürgertum in Ungarn (Die Ödenburger Familie Petz). Lenau–Forum (Wien), 1969, Heft 3–4, 79–88.

62 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Kapi-Králik Jenő: A soproni Stark-féle virginálkönyv 1689-ből. SSz. 1937, 205–209; Jandek Gusztáv: Wohlmuth János 1689. évi ún. Stark-féle virginálkönyve (Az első magyarországi zongoraiskola). SSz. 1955, 1–2. sz. 86–98.

63 (Megjegyzés - Popup)

E családtörténet megírásánál a virginálkönyv családtörténeti bejegyzéseinek csak csekély hányadát közlöm, mivel általában csak születési, házassági és halálozási adatokat tartalmaznak. Ezeket az adatokat a családtörténet szempontjából fontosabb személyeknél az anyakönyvekkel egyeztettem; eltérés esetén az anyakönyvi adatot tekintettem hitelesnek. Az anyakönyvekre való részletes utalásokat a rövidség kedvéért mellőztem. Egyben köszönöm azt a segítséget, amellyel dr. Horváth Zoltán, a soproni levéltár igazgatója, valamint munkatársai, az evangélikus és a katolikus anyakönyveket őrző lelkészek, dr. Házi Jenő ny. főlevéltáros, dr. Domonkos Ottó, a soproni Liszt Ferenc Múzeum igazgatója, továbbá munkatársai, valamint dr. Tompos Ernő és dr. Mollay Károly kutatásaimat támogatták.

64 (Megjegyzés - Popup)

Geschichte der evangelischen Kirche in Ödenburg II. kötet 141. lap (Kézirat a soproni Ev. Gyülekezet Levéltárában).

65 (Megjegyzés - Popup)

Soproni zenetörténeti emlékek a XVII. századból. Soproni Nemzetőr, 1910. dec. 4; A soproni evangélikus egyházközség története. Sopron, 1917, 286.

66 (Megjegyzés - Popup)

Essling falu, ma Bécs XXII. kerülete. Vö. Weigl, Hans: Historisches Ortsnamenbuch von Niederösterreich. Wien, 1964-től.

67 (Megjegyzés - Popup)

Kattau falu Alsó-Ausztriában. Vö. Weigl i. m.

68 (Megjegyzés - Popup)

Zanegg, magyarul Mosonszolnok (Győr–Sopron megye).

69 (Megjegyzés - Popup)

Heideboden, a mosoni síkság német neve.

70 (Megjegyzés - Popup)

A Fertő tó partján fekvő Nezsider (ma Neusiedl am See Burgenlandban).

71 (Megjegyzés - Popup)

Soproni dűlő (vö. Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 31). A latin *talentum* (többese *talenta*), a magyar *font*, a német *Pfund* területmérték (kb. 80 négyszögöl), súlymérték és pénzegység volt.

72 (Megjegyzés - Popup)

Gallneukirchen falu Felső-Ausztriában (vö. Schiffmann, Konrad: Historisches Ortsnamen-Lexikon des Landes Oberösterreich. München und Berlin, 1935–1940) A *Gallnenkirchen* változat bizonyítja, hogy a betétlap írója a helynevet nem tudta biztosan azonosítani. Innen a téves *Wallenkirchen* változat is.

73 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2 (Sopron város): Lad. S. fasc. VII nr. 333.

74 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Lad. P fasc. VI nr. 277.

75 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: A világi zene jelentkezése Sopronban (1430–1629). SSz. 1974, 4–40, 127–133; Jancsovics Antal: Rauch András, az első soproni zeneszerző 1592–1656. SSz. 1974, 41–54.

76 (Megjegyzés - Popup)

Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Kőszeg, 1877–1878; Kőszegi levéltár: Tanácsjegyzőkönyv 1699, 556.

77 (Megjegyzés - Popup)

A születés órájának a csillagképét a Petz család krónikájában is feljegyezték. Vö. a 3. jegyzetet.

78 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2 (Sopron város): Lad. S fasc. IX nr. 442.

79 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Lad. S fasc. XI nr. 643.

80 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939, 287. A rangsorban Stark J. Károly előtt vannak: gróf Festetich György (32 000 forint), gróf Meskó Jakab (23 000 forint) és az Esterházy hercegi család (22 000 forint) soproni házingatlanaikkal.

81 (Megjegyzés - Popup)

Összehasonlításként néhány soproni adatot közlök a XVIII. század második feléből: egy kisborjú 1 1/2 forint, a tojás darabja 1 krajcár, a zsír iccége (kb. 0,7 liter) 35 krajcár volt.

82 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2 (Sopron város): Gerichts Protokoll oder Diarium über abgehandelte summarische Klagen 1774–75.

83 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Protocollum Divisionum ab Anno 1774–75, 44. lap.

84 (Megjegyzés - Popup)

Az apa és az anya haláláról Petz Dániel krónikája is megemlékezik. Vö. Csatkai Endre: Idősebb és ifjabb Petz Dániel krónikája 1778–1839. Sopron, 1940, 167, 173.

85 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631). Sopron, 1972, 28.

86 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Fleischer Gyula: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Bp., 1935, 86.

87 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2 (Sopron város): Lad. S fasc. XX nr. 753.

88 (Megjegyzés - Popup)

A 19. század soproni festészetének és a Soproni Képzőművészeti Kör történetének vázlata. Vö. a Soproni Képzőművészeti Kör kiállításának katalógusa. Sopron, 1927; A soproni piktúra történetének vázlata. Magyar Művészet, 1928, 554; Sopron környékének műemlékei I. kötet. Sopron, 1932, 77; Csatkai–Dercsényi i. m. 144, 158, 451.

89 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Leitner József: Bredeczky Sámuel (1772–1812). SSz. 1938, 66–73. Leitner is közli a soproni látképet (vö. még SSz. 1955, 1–2. sz. 63).

90 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Verbényi (Veszélka) László: A soproni rajziskola története. SSz. 1938, 203–220, 300–304; 1939, 58–70, 116–121.

91 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Nyitray Elek: A szénnel való tégláégetés megindulása Sopronban. SSz. 1956, 268–276.

92 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2 (Sopron város): Fasc. XX nr. 2025.

93 (Megjegyzés - Popup)

Fogarassy László: A soproni népszavazás. SSz. 1971, 343. Macartney, C. A.: Hungary and her successors 1919–1937. London–New York–Toronto, 1937, 59–60; Das Ergebnis der Ödenburger Volksabstimmung. Sonntagsblatt 1921. dec. 25; Soós Katalin: Burgenland az európai politikában 1918–1921. Budapest, 1971, 169–174. A soproni népszavazás mindmáig vitatott kérdésében is alapvető tájékoztatást nyújt új adatokra, forráscsoportokra, szempontokra való figyelemfelhívásával Fogarassy László: Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásaiba és irodalmába. SSz. 1971, 138–145; Határmenti események Burgenland megalakulásától az új határvonal megállapításáig. SSz. 1975.

94 (Megjegyzés - Popup)

Zöllner, Erich: Geschichte Österreichs. München, 1961, 503. Nachtrag. Das politische Abkommen zwischen Österreich und Tschechien. Pester Lloyd 1922. jan. 20.

95 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Küm. res. pol. 1921–41–514.

96 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1921–41–516.

97 (Megjegyzés - Popup)

Macartney i. m. 59; Feierliche Übergabe von Sopron an Ungarn. Pester Lloyd 1922. jan. 2; Soós i. m. 173–174.

98 (Megjegyzés - Popup)

Nachtrag. Das politische Abkommen zwischen Österreich und Tschechien. Pester Lloyd 1922. jan. 20.

99 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1921–41–516.

100 (Megjegyzés - Popup)

Der ungarische Ministerpräsident in Wien. Pester Lloyd 1922. jan. 12.

101 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1922–20/a–15.

102 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1922–20/a–61.

103 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1922–20/a–17, 32.

104 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1922–20/a–15.

105 (Megjegyzés - Popup)

OL Kozma-iratok. Adatgyűjtemény 1920–1922. 1. csomó 144–168.

106 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1922–7–216.

107 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1922–20/a–313/323; Kerekes Lajos: Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom (1920–1930). Történelmi Szemle 1961, 204, 15. jegyzet.

108 (Megjegyzés - Popup)

Zöllner i. m. 503–505.

109 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Róbert: A nyugat-magyarországi magyarság helyzetének alakulása a két világháború között, 3. (OL Küm. Bé. O. XVII–1/1080). A M. Kir. Kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. XIX. k. Budapest, 1926, 7; Soós: i. m. 175–177.

110 (Megjegyzés - Popup)

Macartney i. m. 60.

111 (Megjegyzés - Popup)

OL BM Eln. 1923–19–6528 (6866/1922).

112 (Megjegyzés - Popup)

Zöllner i. m. 504–505; Kerekes Lajos: Ausztria története 1918–1955. Budapest, 1966, 42–47.

113 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1923–41–5.

114 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1923–41–19.

115 (Megjegyzés - Popup)

Erre a megállapodásra hivatkozik: OL Küm. res. pol. 1923–41–259.

116 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1923–41–31.

117 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Az ügy előzményeit és folytatását ld. OL Küm. res. pl. 1923–41–6, 15, 25, 26, 30, 50, 79.

118 (Megjegyzés - Popup)

Erre enged következtetni, hogy Seipel mint külügyminiszter is akadályozta 1930-ban a titkos jegyzékváltást, amelyet végül is Schober hozott tető alá 1931. jan. 26-án (OL Küm. res. pol. 1931–20–42 (759, 795, 827, 842/1930)).

119 (Megjegyzés - Popup)

A megállapodás megkötésére és törvénybe iktatására stb. vonatkozó iratokat uo. 65 377/1923–5. sz. alatt; a szerződés szövegét pedig OL Küm. res. pol. 1931–20–42 (425/1930). Vö. Kun S.: A magyar külpolitika Trianontól a Gömbös-kormány megalakulásáig, 19 (OL Küm, Bé. O. XI/9. 40 181/1945).

120 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1924–41–8 (3069/1922).

121 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1923–41–259. Károlyi Mihály és a Bécsi Magyar Újság, a Jövő, valamint a Pegazus Kiadóvállalat anyagi forrásait igyekszik „leleplezni”: OL Küm. res. pol. 1923–41–240, 31, 44.

122 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1924–41–8.

123 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1926–41-iktatlan.

124 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1923–41–57.

125 (Megjegyzés - Popup)

Kerekes: Olaszország, Magyarország... 204–205.

126 (Megjegyzés - Popup)

Zöllner: i. m. 505.

127 (Megjegyzés - Popup)

Mikoletzky, Hanns Leo: Österreichische Zeitgeschichte. Wien, 1962, 109–110.

128 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1926–20–360.

129 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1926–20-iktatlan.

130 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1927–20–455.

131 (Megjegyzés - Popup)

Der Schnellste Teufel. Arbeiter Zeitung 1926. szept. 26.

132 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1926–20–360.

133 (Megjegyzés - Popup)

A levél sajnos hiányzik az ügyiratból.

134 (Megjegyzés - Popup)

OL Küm. res. pol. 1926–20-iktatlan.

135 (Megjegyzés - Popup)

Mikoletzky i. m. 110–111; Zöllner i. m. 505–506; Kerekes: Ausztria története 57–58.

136 (Megjegyzés - Popup)

Kerekes Lajos: Az osztrák kleriko-fasizmus problémájához. Történelmi Szemle 1962, 547–548.

137 (Megjegyzés - Popup)

Nyugat-magyarországi német községek panaszait, elégedetlenségének jeleit ld. OL ME 1925–C–4106, OL ME 1926–S–250, OL ME 1925–C–4106. A hazai németiség helyzetével, mozgalmával részletesen Az ellenforradalom nemzetiségpolitikájának kialakulása c., az Akadémiai Kiadónál megjelent könyvben és

Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923–1929) c., a Századok 1973, 644–685. lapjain megjelent tanulmányomban foglalkozom.

138 (Megjegyzés - Popup)

OL ME 1926–S–160.

139 (Megjegyzés - Popup)

OL ME 1925–S–38.

140 (Megjegyzés - Popup)

OL ME 1925–C–4106.

141 (Megjegyzés - Popup)

OL ME 1926–S–160,16.

142 (Megjegyzés - Popup)

OL ME 1926–L–34(3877).

143 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Becht Rezső: Boháti Róbert 1899–1974. SSz. 1974, 189.

144 (Megjegyzés - Popup)

Berecz József (1823–1894) evang. felekezeti tanító Ság Vas megyei községben, amely ma Celldömök II. kerülete.

145 (Megjegyzés - Popup)

Az 1860–68 közt írt levelek feldolgozását lásd SSz. 1973, 307–320.

146 (Megjegyzés - Popup)

Utalás az állampolgárok egyenlőségét kimondó jogszabályokra (pl. 1868. évi XLIII. tc.)

147 (Megjegyzés - Popup)

Zárójelben a levelek dátuma.

148 (Megjegyzés - Popup)

Berecz Józsefnek Kissomlón volt egy kis szőlője, ennek évi termése 1/2–6 akó (1 akó = 54,3 liter) közt mozgott, volt néhány hold földje, ezek évi haszonbére 50 ft. volt. Az ingatlanok pontos területe és eredete ma már nem állapítható meg.

149 (Megjegyzés - Popup)

Ábel dr. Kania József ügyvéd irodájában jelöltösködött.

150 (Megjegyzés - Popup)

A faluban nincs lelkész, ezért a tanító bizonyos egyházi funkciókat is végez, temet is.

151 (Megjegyzés - Popup)

A berlini kongresszus felhatalmazta a monarchiát, hogy Boszniát és Hercegovinát megszállja. Az osztrák–magyar csapatok már júliusban bevonultak a nevezett két tartományba s hamarosan makacs ellenállásba ütköztek. A hadműveletekben a soproni 76. gyalogezred is részt vett.

152 (Megjegyzés - Popup)

A 76. gyalogezred szept. 15-én került ütközetbe és sikeresen nyomult előre. Okt. 6-án egy magaslat ellen vívott csatában a felkelők fák mögé rejtőzve várták be az előre nyomuló katonákat, s 200 méterről tüzet nyitottak rájuk. Ekkor kapott halálos lövést Eltz Gyula alezredes, az ezred parancsnoka is, és még 100 fő volt a veszteség halottakban és sebesültekben. Eltz alezredest Sopronban temették. Az ellenségeskedések nov. 3-án megszűntek s a 76-os ezred tartalékosai november közepén Sopronba érkeztek.

153 (Megjegyzés - Popup)

Berecz József 40 évi szolgálat után ment nyugdíjba. Ságón 1846-tól kezdve 34 évet töltött. Korábbi működésére nem áll adat rendelkezésre.

154 (Megjegyzés - Popup)

A Győri úti „Utolsó garas” nevezetű vendéglő volt Ábel baráti körének találkozóhelye. Kocsmárosa Loksa Dániel.

155 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Király János (1856–1918) járási orvos, dr. Király Jenő soproni sebész-főorvos, kórházigazgató apja (vö. Metzl János: SSz. 1971, 369).

156 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Idegenek a régi Sopronról. Sopron, 1938, (Scarabantia 2.). Érdemes volna az 1938 óta fölgyülemlett anyagot válogatva kiadni. Csatkai adatait kiegészíti Rátz Ottó: SSz. 1939, 84–85.

157 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Fried István: Csehországi híradások az egykori Sopron városról és megyéről. SSz. 1970, 266–270.

158 (Megjegyzés - Popup)

Igen jó példa a szlovák irodalomtudományból Klátik, Zlatko: Vyvin slovenského cestopisu, Bratislava, 1968. Nálunk legutóbb pl. Fenyő István kísérelte meg az útirajz művelődéstörténeti szerepének méltatását. Vö. Pulszky Ferenc kiadatlan párizsi útinaplója. Nép, nemzet, irodalom, Budapest, 1973, 196–212.

159 (Megjegyzés - Popup)

Tobias Gottfried Schröer (1791–1850) Christian Oeser írói néven publikálta műveit. Számos német nyelvű ifjúsági könyv szerzője, „Leben und Thaten Emerich Tököly's(!)” címen történelmi drámát írt. Leipzig, 1839.

160 (Megjegyzés - Popup)

Chr. Oeser's–Tobias Gottfried Schröer's Lebenserinnerungen. Herausgegeben von seinen Enkeln Schröer, Arnold und Rudolf und Zilchert, Robert, Stuttgart, 1933.

161 (Megjegyzés - Popup)

Schröer: i. m. 126.

162 (Megjegyzés - Popup)

Németh László (1770–1806) soproni, majd a göttingai egyetem diákja, Schlözer magyar fordítója. 1794–1806 között levelezett Kazinczy Ferencsel, aki erősen fájlalta Németh korai halálát.

163 (Megjegyzés - Popup)

Schröer téves adata. A társaságot Kis János és társai 1790-ben alapították, tehát göttingai–jénai tanulóéveik megkezdése előtt. Vö. Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963, 126–133, 143. és a következő lapok.

164 (Megjegyzés - Popup)

Az ifjak 1792-ben Lakos János: Hunyady László című színművét adták elő. Önálló kötet kiadására később került sor. Vö. A sopronyi Magyar Társaság próba-munkáinak' sengéje. Első darab. Sopronyban, 1804. A kötet összeállítása, az előszó megfogalmazása minden bizonnyal Döbrentei Gábor nevéhez fűzhető.

165 (Megjegyzés - Popup)

A 9. számú jegyzetben idézett kötet nem tartalmazza Németh László, Kazinczy Ferenc és Szemere Pál verseit; viszont Kis Jánoséit és Döbrentei Gáboréit igen.

166 (Megjegyzés - Popup)

Festetich György (1755–1819) 1797-ben alapította meg a Georgikont. Az 1817 februárjában megrendezett Keszthelyi Helikont is ő hozta létre.

167 (Megjegyzés - Popup)

Dukai Takách Judit (1795–1836) valójában csak részt vett a helikoni ünnepségeken, versei a Helikon I. Keszthely, 1818. kötetben is megjelentek.

168 (Megjegyzés - Popup)

Erinnerungen aus Lichtenbergs Vorlesungen... Wien und Triest, 1808. Schröer i. m. sajtó alá rendezőinek

jegyzéke. Helyes adat: I–III. 1808 11–12.

169 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf Teofil (1772–1841) „Ausführliche Geschichte der evangelischen Kirche in Oedenburg” című, kéziratban maradt művéről van szó, jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Gamauf hagyatékának más darabjai a soproni evangélikus gyülekezet, illetve Evangélikus Országos Levéltár anyagában lelhetők.

170 (Megjegyzés - Popup)

Raics Péter (meghalt 1824-ben). Vö. Müllner Mátyás: A soproni ev. főtanoda története a soproni ev. gyülekezet nevezetesebb eseményeivel együtt. Sopron, 1857. 98.

171 (Megjegyzés - Popup)

Schröer nagyon igazságtalanul ítél Magda Pálról (1770–1841), aki pedig korának legjobban képzett statisztikai szakírója volt. Nem szlovák származású; tartalmas művelődéstörténeti cikkek szerzőjeként is értékelhető 1814–22. között soproni tanár.

172 (Megjegyzés - Popup)

Műve: Magyar országnak és a' határőrző katonaság vidékinek legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pest, 1819. A könyv németül is megjelent: Neueste statistich-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militärgränze. Leipzig., 1832, (2. kiadás: 1835). Magda nekrológja: Hírnök 1841, 65. szám. Az egykori soproni diák, Székács József mondta róla az emlékbeszédet: A Magyar Tudós Társaság Évkönyve 1842–44. Buda, 1846. Újabb értékelése: Fenyő István: Haza és tudomány. Bp., 1969, 342–345.

173 (Megjegyzés - Popup)

Seybold Pál (meghalt 1828-ban). Müllner i. m. 96–100.

174 (Megjegyzés - Popup)

Schröer i. m. 165–166.

175 (Megjegyzés - Popup)

Cseh diákok soproni iskoláztatásáról Prazák, Richard: Josef Dobrovsky als Hungarist und Finnougrist. Brno, 1967, 20.

176 (Megjegyzés - Popup)

A levelek lelőhelye: Frantiska Palackého Korrespondence a Zápisky. K tisku pripravil Nováček, V. J. II. Korrespondenze z let 1812–1826. V Praze, 1902, 176–178, 187–188. A. Palacky Hotzendorfban (Morvaország) született. 1821-ben pozsonyi bizonyítvánnyal iratkozott be Sopronban a szintaxisba novitiusnak. A következő évben – egy esztendő átugrásával – a retorikai osztályba lépett át, még két évet tanult itt 1824-ig (Pröhle Jenő szíves közlése).

177 (Megjegyzés - Popup)

Odor István. VÖ. Müllner i. m. 96–97.

178 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Müllner i. m. Raics a retorika osztályban hagyta abba a tanítást, áprilistól csak a primátusban tanított.

179 (Megjegyzés - Popup)

Zauchtel községből (Morvaország) való; 1821–24 özött Sopronban primátus.

180 (Megjegyzés - Popup)

Hetyésy László (meghalt 1852-ben) 1809-től tanára a líceumnak. Cikkét írt a Tudományos Gyűjteménybe, levelet váltott Horvát Istvánnal.

181 (Megjegyzés - Popup)

A retorikai osztály anyakönyv szerint A. Palacky görög nyelvből is eminens, retorikát az évben nem tanult, a „prima cum eminentia” az előző évi bizonyítvány alapján kerülhetett a végbizonyítványba (Pröhle Jenő szíves közlése).

182 (Megjegyzés - Popup)

Selmezbányai származású diák.

183 (Megjegyzés - Popup)

Másutt Thoman, pozsonyi származású diák.

184 (Megjegyzés - Popup)

E helyen is köszönetet mondok Kisházi Ödön elvtársnak, az Elnöki Tanács helyettes elnökének, a Nyugatdunántúli Intéző Bizottság elnökének munkánk megértő segítségével és a további kutatásokhoz szükséges támogatásért. Köszönettel tartozom Fábján Lajos elvtárnak, a megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetőjének, a Nyugatdunántúli Intézőbizottság titkárnak, aki munkánkat menet közben is figyelemmel kísérte, és segítséget nyújtott a további kutatásokhoz is.